

konstitúció: a molekulát alkotó atomok összessége, amely figyelembe veszi az atomok közötti kötések, de nem azok térbeli elrendeződését.

konstitúciós izomerek: szerkezeti izomerek

konfiguráció: egy központi atomhoz kémiai kötéssel közvetlenül kapcsolódó atomok térbeli elrendeződése, ami jellemzi a molekula térszerkezetét

királis (kiralitás): az a molekula, amelyik saját tükörképi párjától különbözik, azaz tükörképi párjával fedésbe nem hozható.

laktolgyűrű: ciklofélacetál gyűrű

mezo-forma: olyan molekula, amely bár 2 vagy több aszimmetria-centrumot tartalmaz mégis belső kompenzáció folytán optikailag inaktívvá vagy akirálistá válik.

monoszacharid: nem hidrolizálható további cukrokká

mutarotáció: az a folyamat, amely során a cukrok félacetáljainak tiszta anomerjei azok egyensúlyi keverékét hozzák létre.

oligoszacharid: 2-10 monoszacharid építi fel

piranózok: olyan monoszacharidok, amelyek hattagú, egy heteroatomos gyűrűt tartalmaznak.

poliszacharid: >10 monoszacharid építi fel

pszeudo aszimmetriás C-atom: hamis-, ál-, látszólagosan aszimmetriás C-atom

sztereoiszomerek: olyan izomer molekulák, amelyekben rendre azonos kötések kötik össze az azonos atomokat, noha azok térbeli elrendeződése különböző.

szerkezeti izoméria: az izoméria egy formája, ahol az azonos összegképletű molekulák atomjai eltérő módon kapcsolódnak egymáshoz.

triszacharid: három monoszachariddá hidrolizálható

A cukorkémia koronázatlan királyai, kémiai Nobel-díjak:

Emil Fischer

1902 Nobel-díj

molecular structures of fructose, glucose, and many other sugars

Eduard Buchner

1907 Nobel-díj

enzyme causes sugar to break up into carbon dioxide and alcohol.

Hans von Euler-Chelpin

1929 Nobel-díj
fermentation of sugar

Sir Arthur Harden

Sir Norman.W Haworth

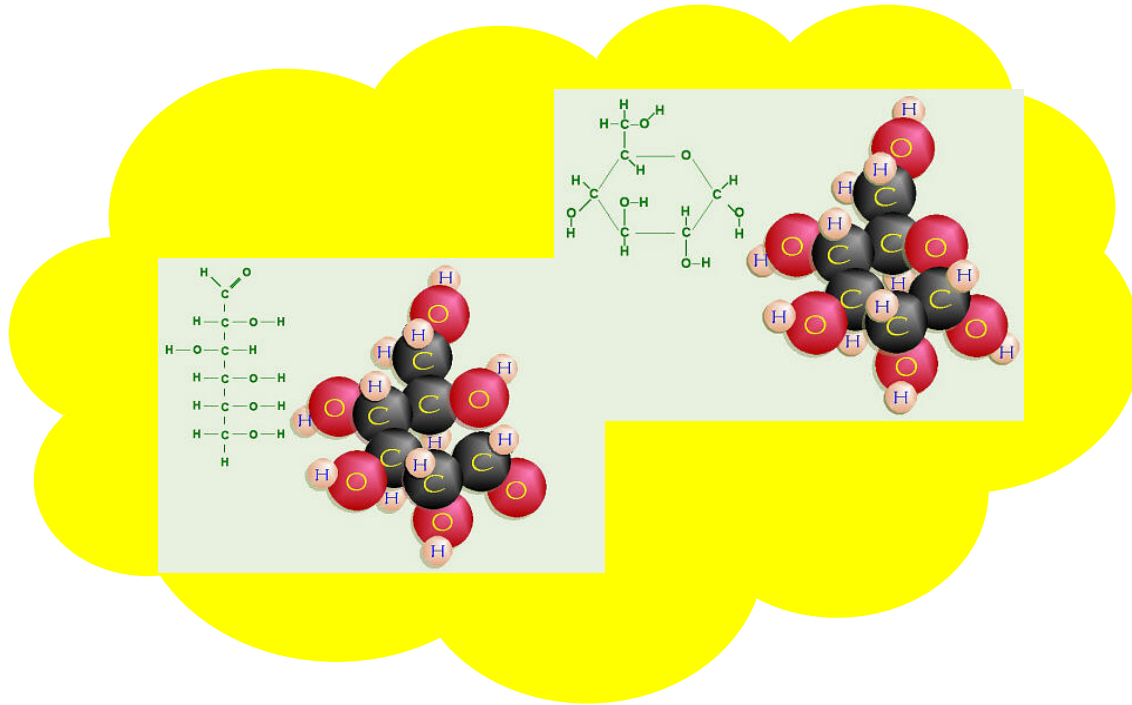
1937 Nobel-díj
succeeded in synthesizing vitamin C

Zemplén Géza
(1883 - 1956)

Szent-Györgyi Albert
Orvosi Nobel-díj 1937

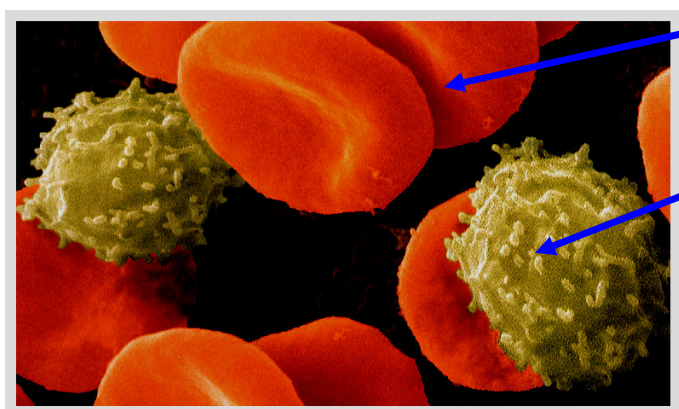
monoszacharidok

A **méz** kb. 82%-a szénhidrát. Monoszacharidok közül fruktózt (38,2%) és glükózt (31%), diszacharidok közül (~9%) szacharózt, maltózt, izomaltózt, maltulózt, turanózt és kojibiózt tartalmaz. Oligoszacharid tartalma (4,2%) viszonylag alacsony.

A szénhidrát, mint a felismerés eszköze I:

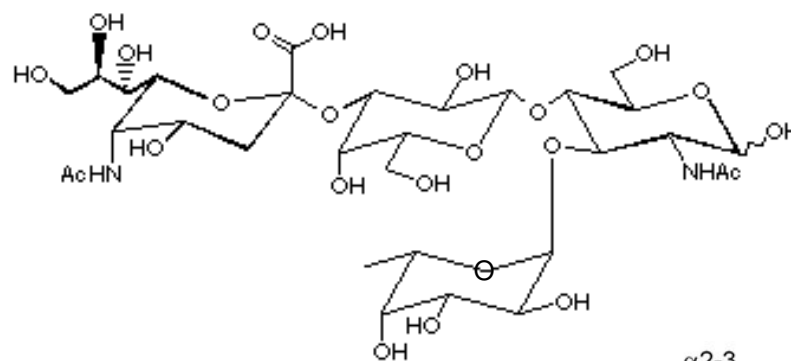
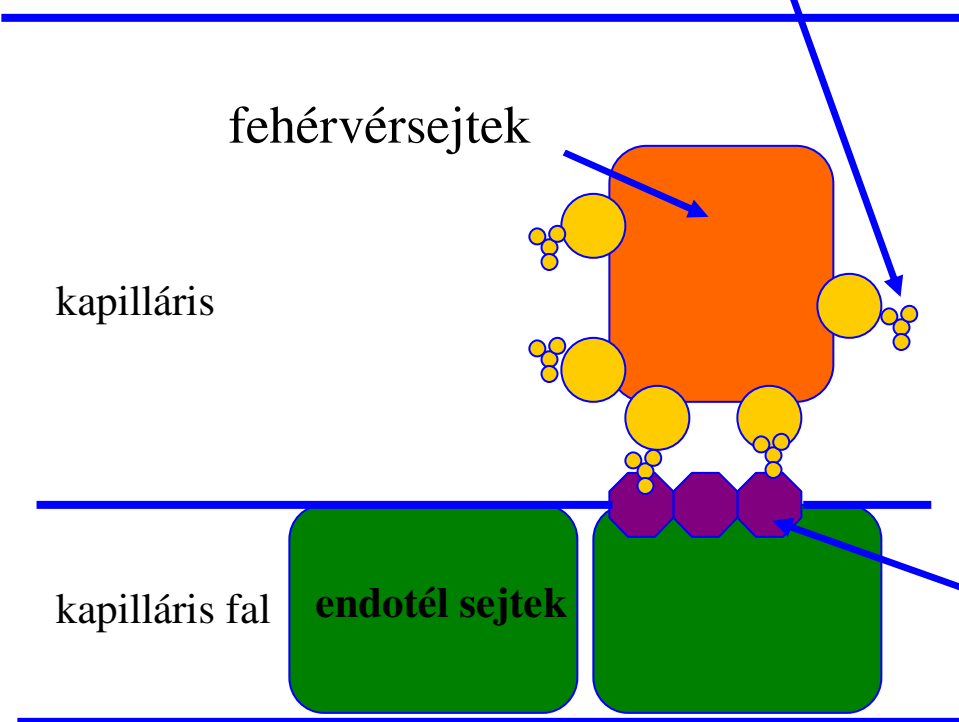
a sejtközi térben lévő fehérvérsejtek „szolgálat” közben.

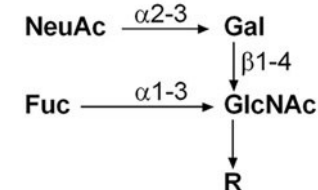
vörösvértest

fehérvérsejtek
felületén lévő
szialil Lewis-X
glikopeptidek

Sérülés esetén a helyszínen megjelenő szelektin nevű fehérjék a Lewis-X glikopeptidek segítségével fehérvérsejteket (*leukocitákat*) kötnek meg. E felületre adhézió során kötődő és az érfalon kilépő leukociták fontos szerephez jutnak a további védekezésben.

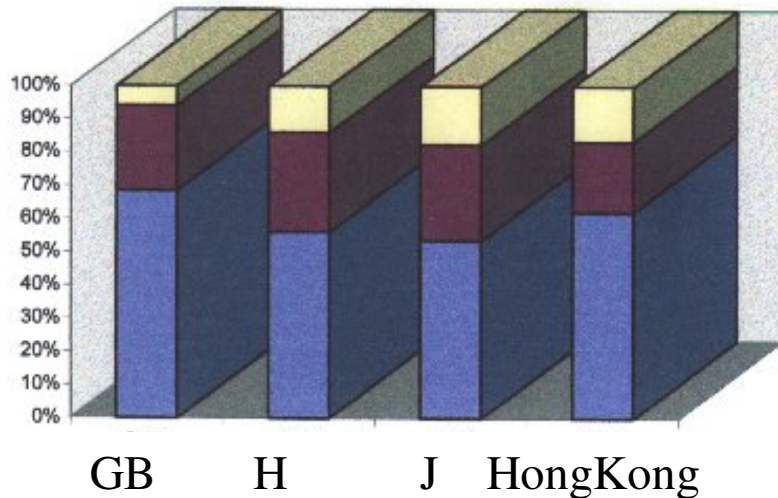

szelektin
(fehérje)

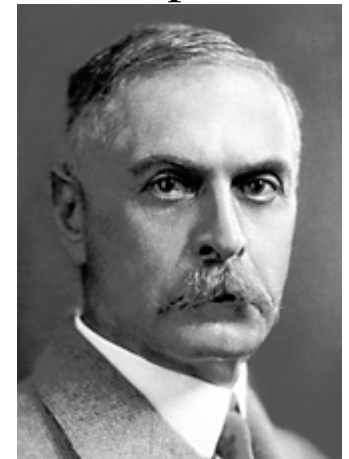

A szénhidrát, mint a felismerés eszköze II: Az O-ás, A és B vércsoportok

A B, A és O gén gyakorisága 4 etnikum esetében:

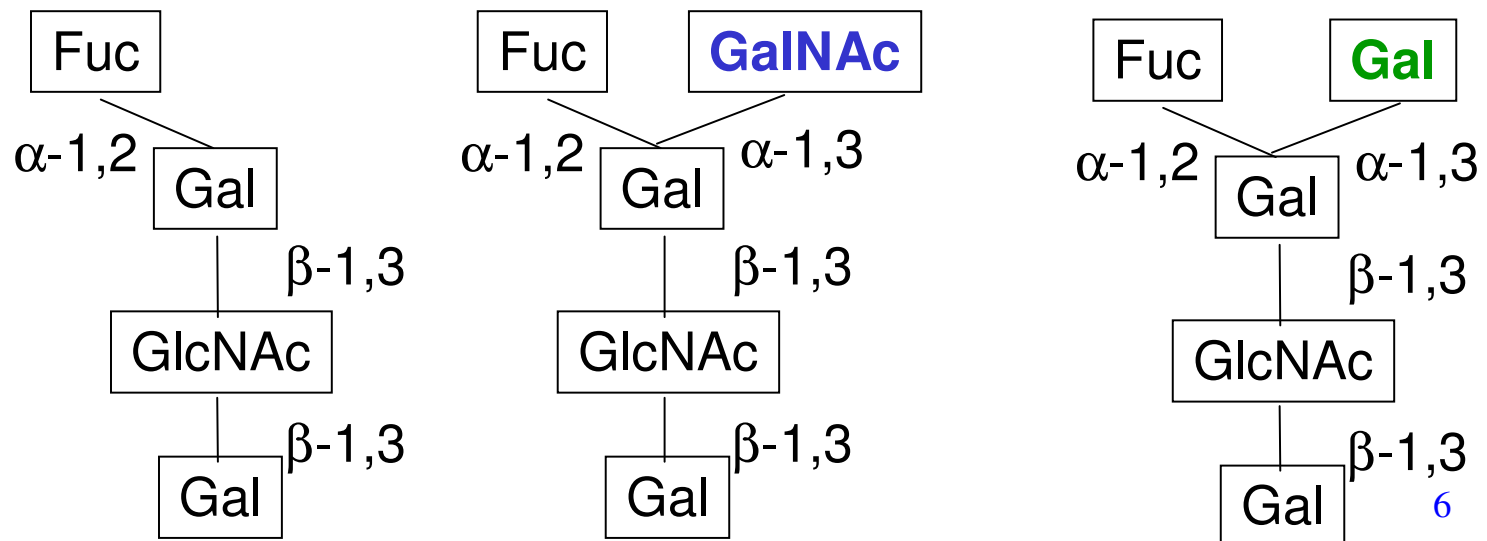

Vértranszfúzió során sokan meghaltak addig, míg 1901-ben Landsteiner meg nem fejtette a agglutináció rejtélyét.

*Karl Landsteiner
Orvosi Nobel-díj
(1930)*

Eltérő konstitúciójú sejt felszíni glikoproteinek:

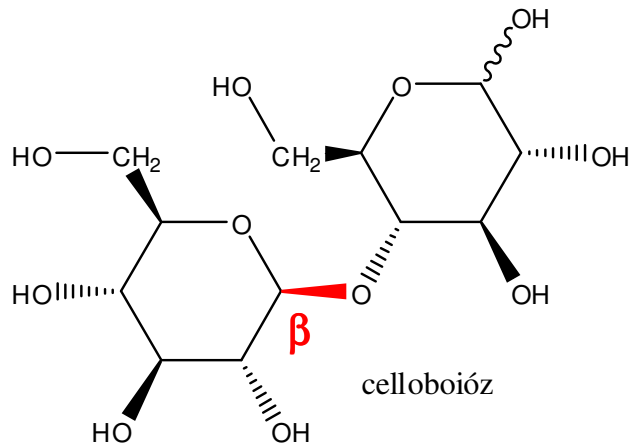

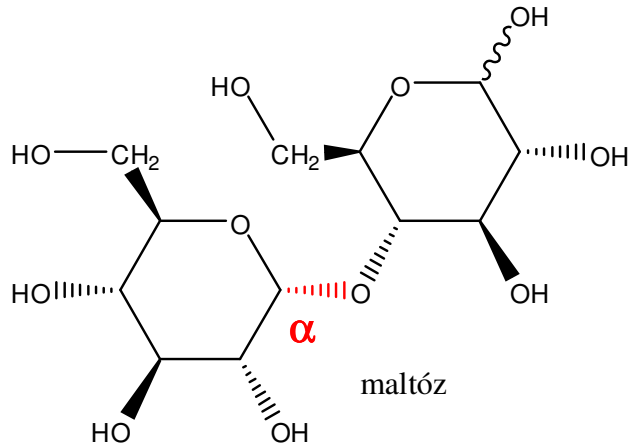
A sztereokémia nagy hatása.

cellulóz (lineáris)
keményítő (spirális)

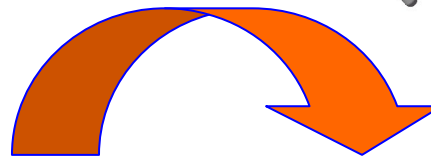
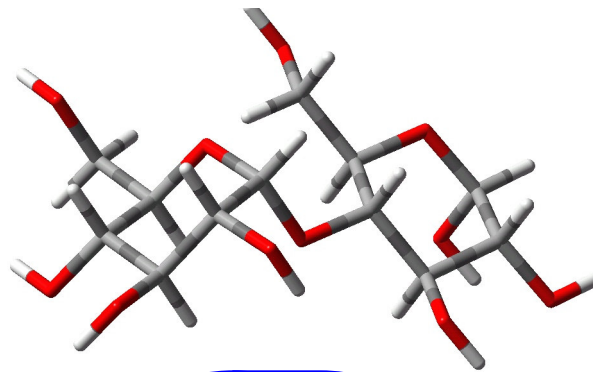
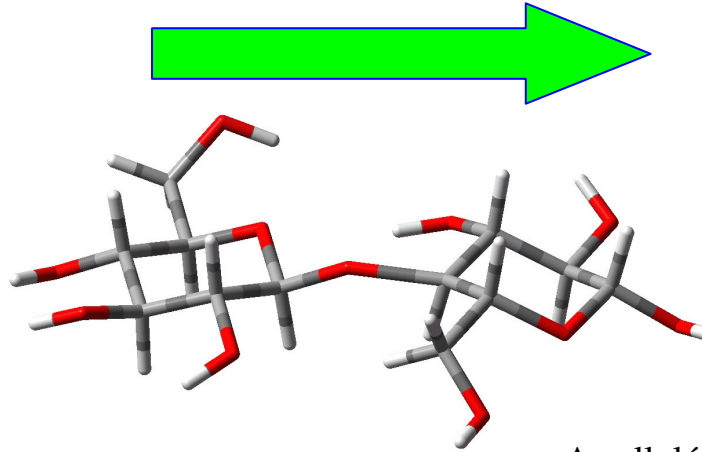
hidrolízis $\Rightarrow$ cellobióz (β -forma)
hidrolízis $\Rightarrow$ maltóz (α -forma)

cellobióz = 4-(β -D-glükózil<1,5>)-
-D-glükóz <1,5>

maltóz = 4-(α -D-glükózil<1,5>)-
D-glükóz <1,5> (maláta cukor)

A keményítő hélixében:

- vannak szabad -OH-k, ezért vízben oldható a keményítő,
- a hidrofób részek vannak befelé (I₂)

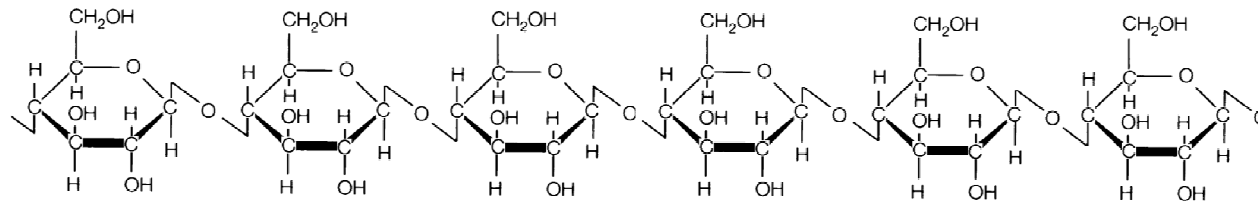

A cellulóz (Földünk legelterjedtebb szénvegyülete):

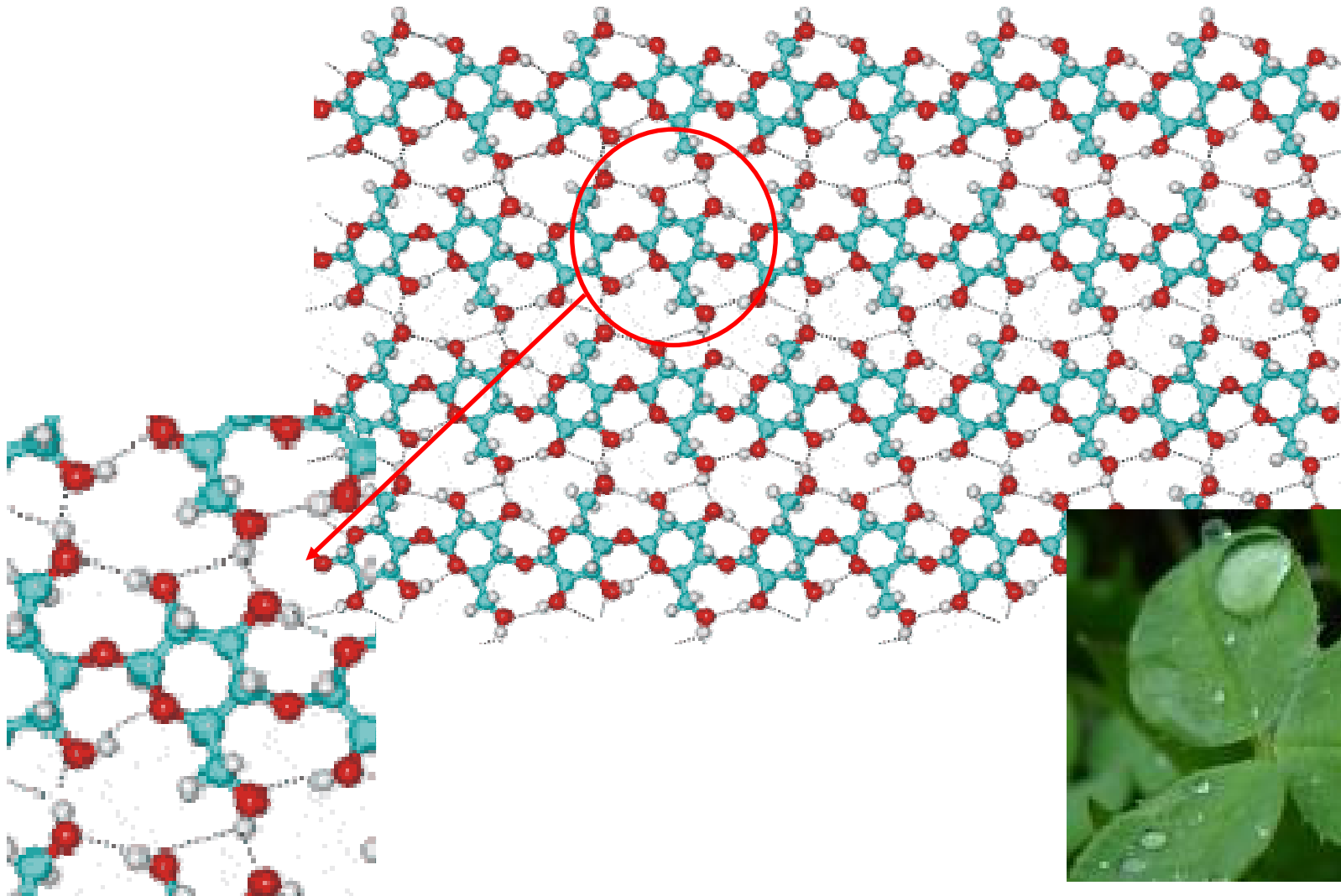
- minden -OH H-kötés akceptor és donor, ezért nem oldódik vízben a cellulóz

A vízdhatatlanság titka: vízdható di- és oligomer, de vízdhatóatlan polimer

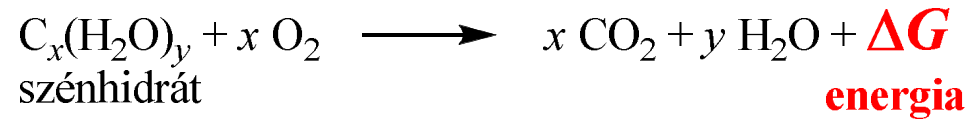
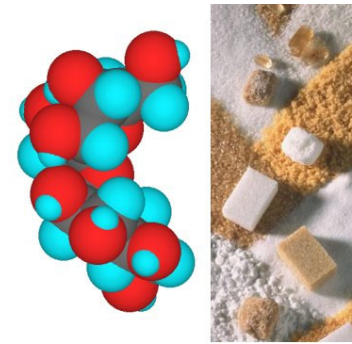
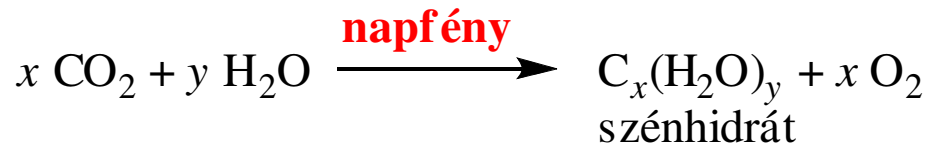

$[\beta\text{-D-glükózil}\langle 1,5\rangle]_n$

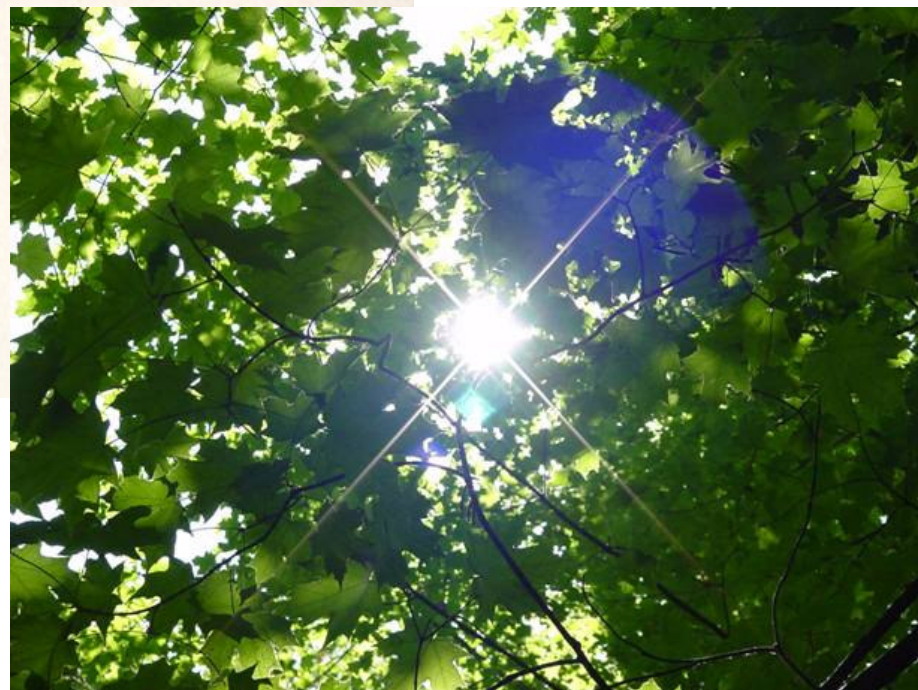
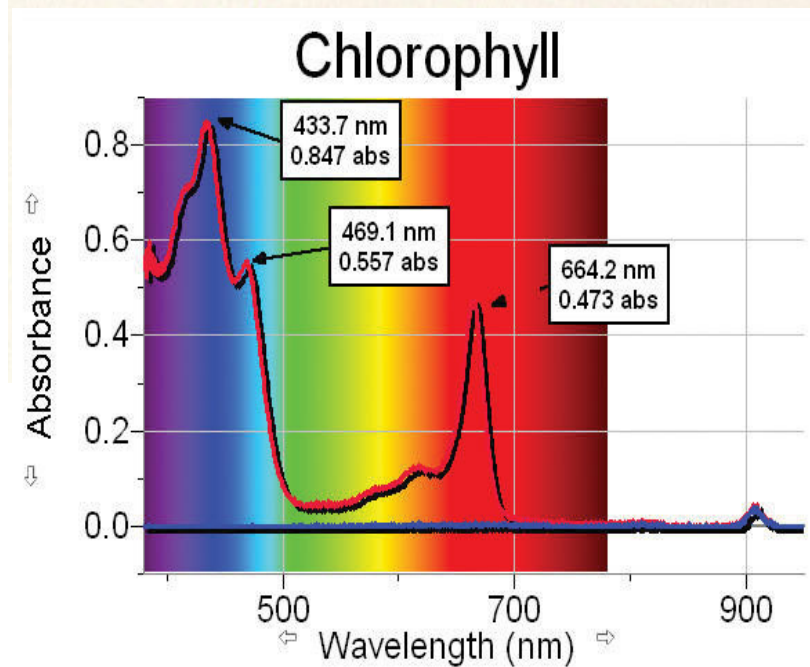
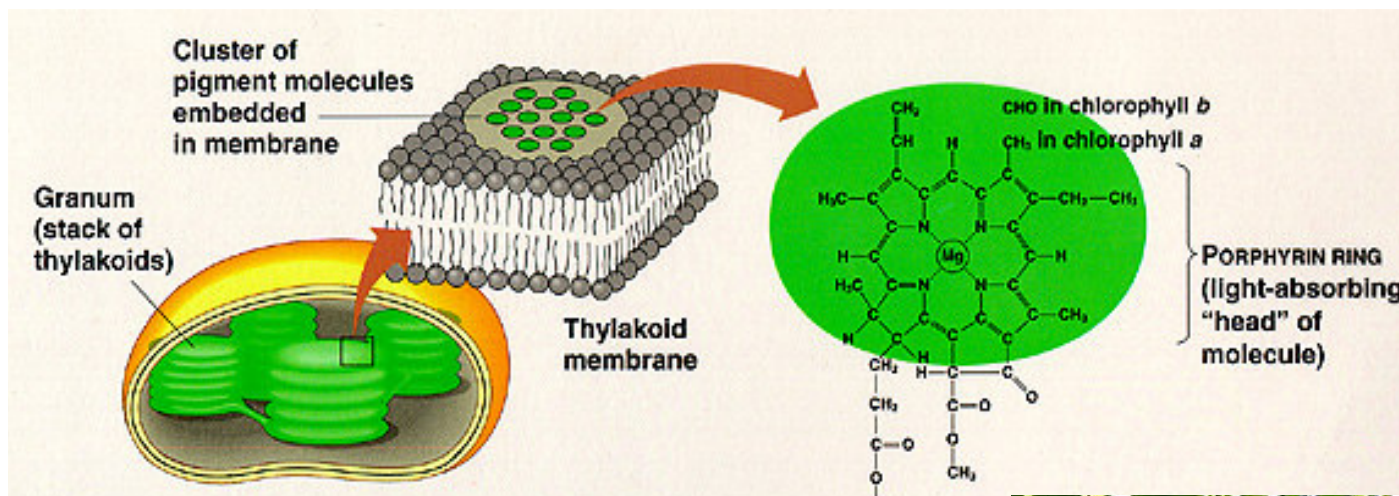
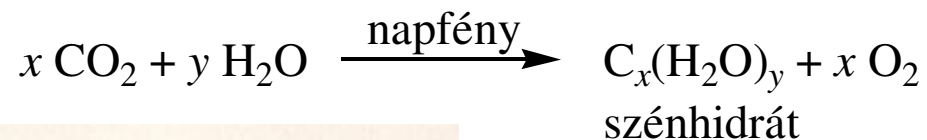

Életünk alapja: a fotoszintézis során előállított energia és annak felhasználása

Életünk alapja a fotoszintézis során előállított energia

A szénhidrátok sokrétű biológiai szerepe:

Tartalék tápanyag

(az energia molekuláris tárolása):

- keményítő (növények)
- glikogén (állatvilág)

Energiaforrás (prekurzorok):

pl. ATP

Genetikai információ (építőelemek):

DNS, RNS

Szerkezeti elemek:

peptidoglikán (bakteriális sejtfal)
cellulóz (növényi sejtfal, váz)
exoszkeleton (gerinctelenek)

Glikokonjugátumok:

glikolipid

glikopeptid, glikoprotein

Glikolipidek:

foszfatidil-inozit (sejtmembrán)

Glikoproteidek:

sejt–sejt felismerés

célbajuttatás („targeting”)

szállítás

sejtmembrán

vércsoport

Szénhidrátok etimológiája avagy ne értsük félre a hétköznapi neveket!

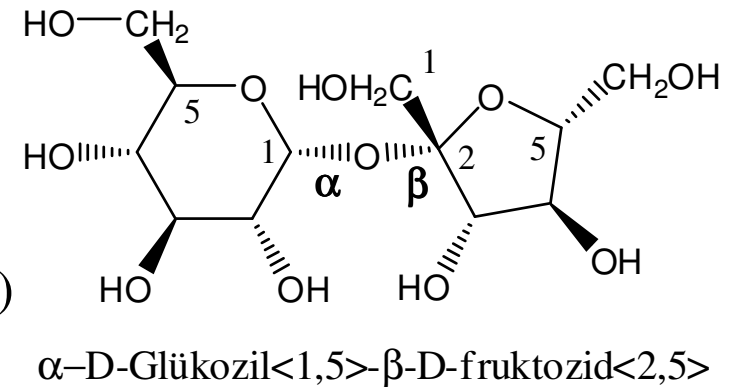

cukor: - hétköznapi értelemben a cukor, az a szacharóz (Eng.: sucrose)

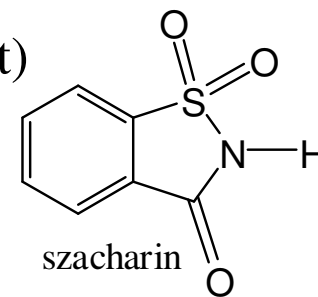
- tudományos értelemben a cukor vagy szacharid, az a monoszacharid

Szacharid — (lat. saccharum, <cukor>)
mono-, di-, tri-, ... oligo-, poliszacharid

szacharóz: egy nem redukáló diszacharid
(szukróz, nádcukor, répacukor, asztali cukor)

szacharin: mesterséges édesítőszer
(megtévesztő név, mert bár édes nem szénhidrát)

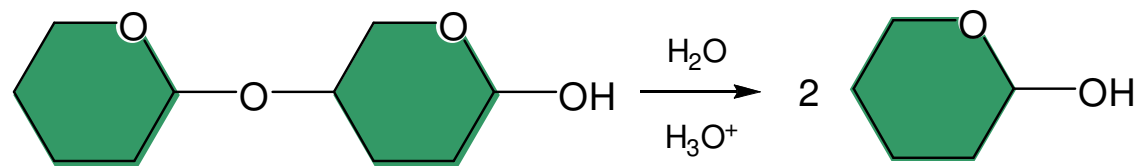

Gliko előtag — (gör. glüküsz, <édes>)
glikolipid, glikopeptid, glikoprotein, glikokonjugátum, glikobiológia, stb.

Szénhidrátok (polihidroxi-aldehidek és polihidroxi-ke-tonok) méretszerinti osztályozása:

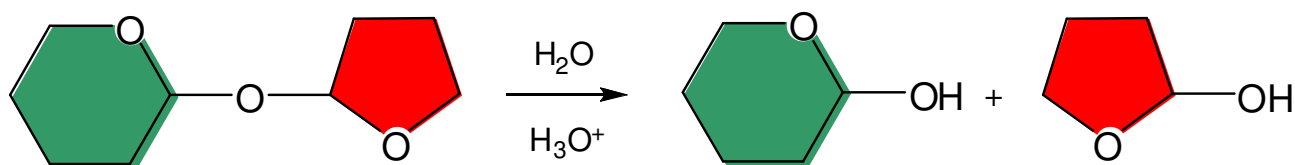
monoszacharid: nem hidrolizálható további cukrokká

diszacharid: két monoszachariddá hidrolizálható

1 mól maltóz
diszacharid

2 mól glükóz
monoszacharid

1 mól szacharóz
diszacharid

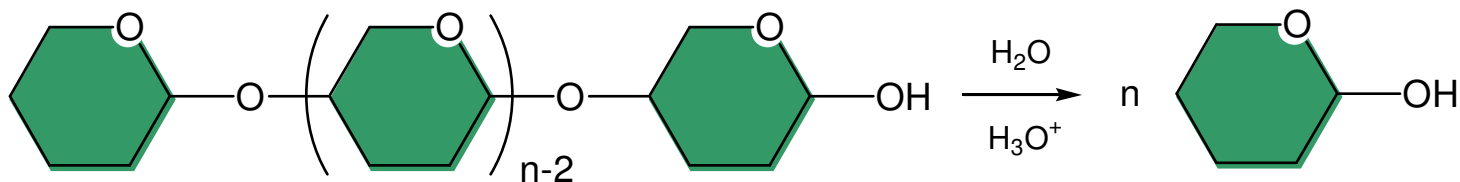
1 mól glükóz
monoszacharid

+

1 mól fruktóz
monoszacharid

triszacharid: három monoszachariddá hidrolizálható

oligoszacharid: 2-10 monoszacharid építi fel, **poliszacharid:** >10 monoszacharid építi fel

1 mól keményítő vagy
1 mól cellulóz
poliszacharid

sok mól glükóz
monoszacharid

A szőlőcukor vagy glükóz konstitúciójának meghatározása

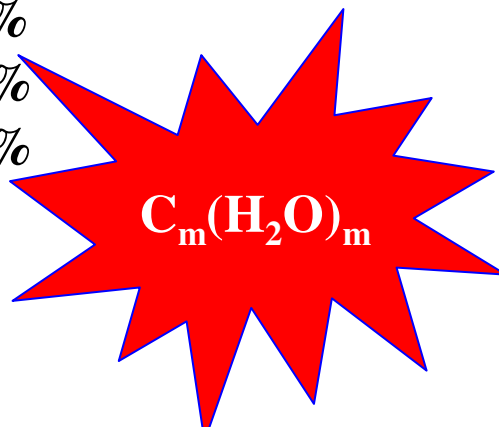
E. Fischer
(1891–94)
D-glükóz

kvalitatív analízis:

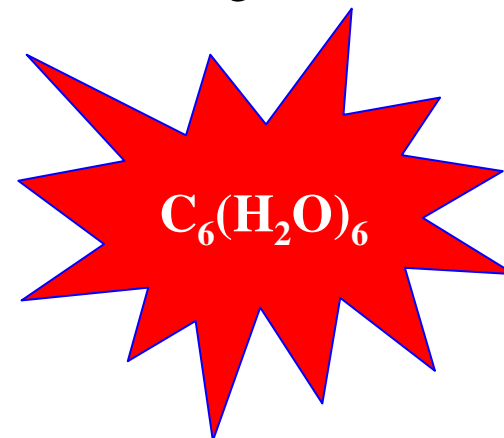

kvantitatív analízis:

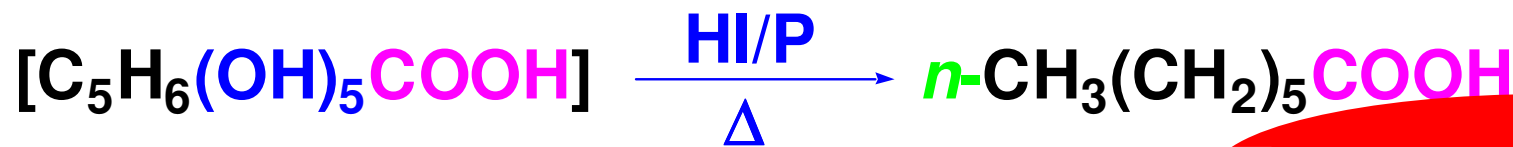
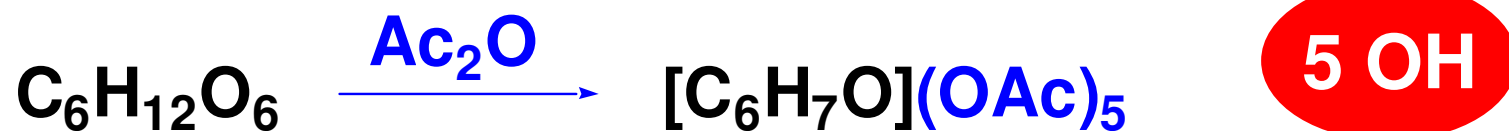
C: 40,0 %
H: 6,7 %
O: 53,3 %

molekulatömeg: 180 Da

kérdés: milyen lehet az oxigénatom konstitúciós helyzete? C–O–H, C–O–C, C=O
tapasztalat:

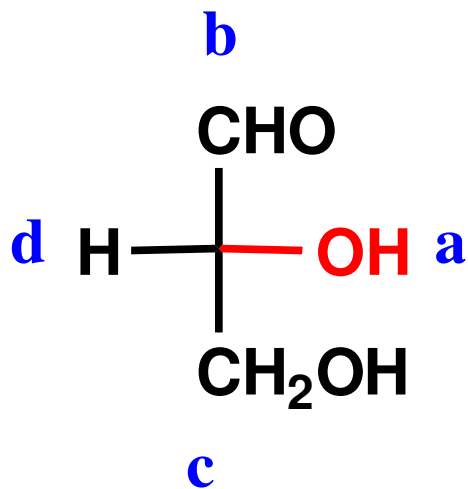

válasz: tehát egyenes szénláncú polihidroxi-oxovegyület

Egyenes szénlánc

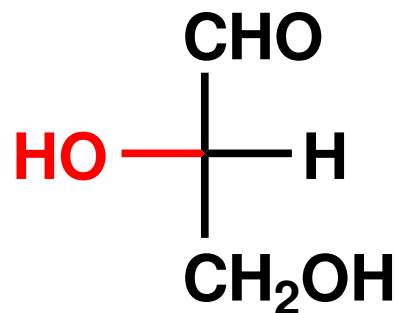

Aldotrióz abszolút konfigurációjának meghatározása:

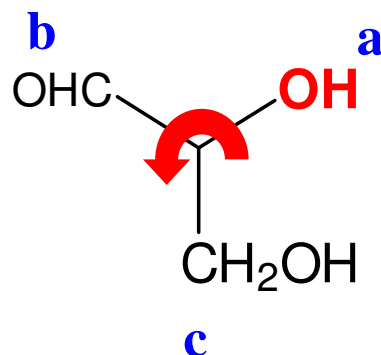
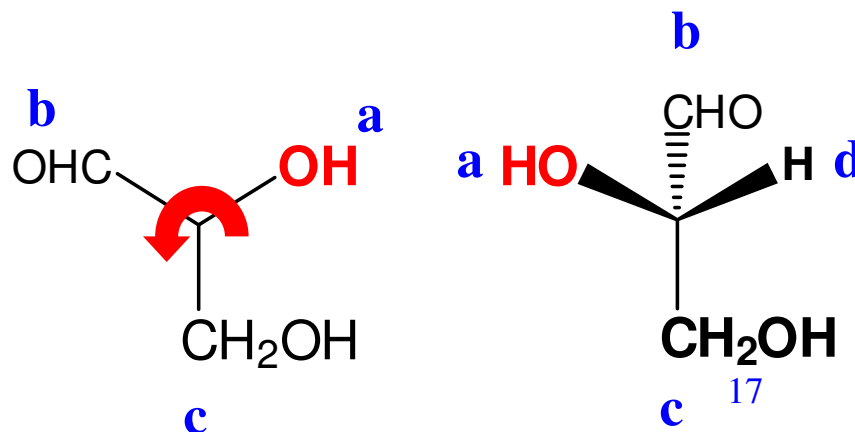
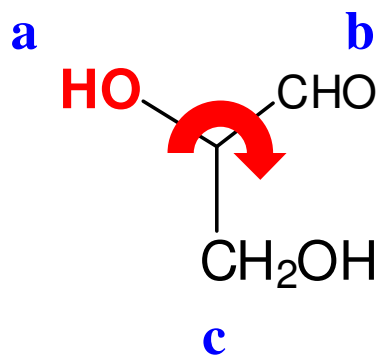
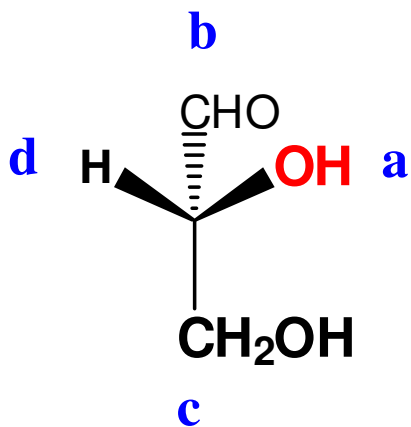
(R)-glicerinaldehid

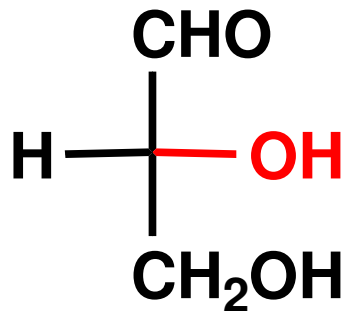
D-glicerinaldehid

(S)-glicerinaldehid

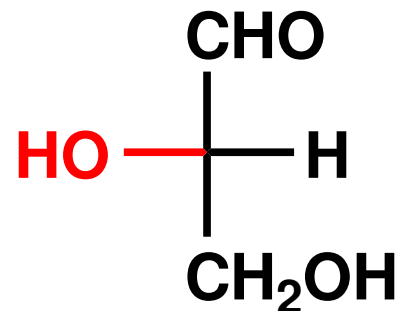
L-glicerinaldehid

(R)-glicerinaldehyd

$$[\alpha]_{\text{D}}^{25} = +13.5^\circ$$

(S)-glicerinaldehyd

$$[\alpha]_{\text{D}}^{25} = -13.5^\circ$$

M.A. Rosanoff, 1906: D/L

D-glicerinaldehyd

L-glicerinaldehyd

D-(+)-glicerinaldehyd

L-(-)-glicerinaldehyd

D-glicerinaldehyd

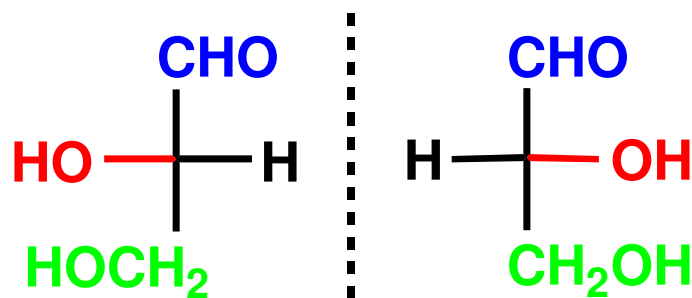
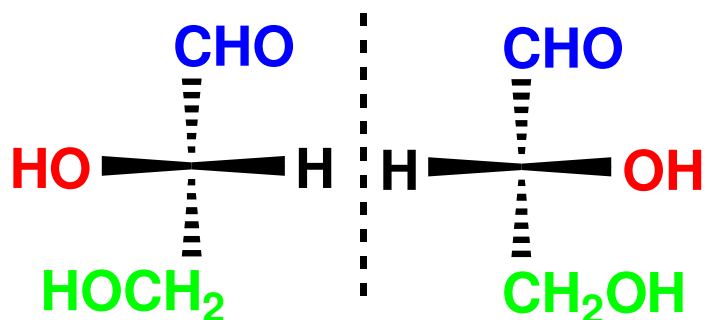
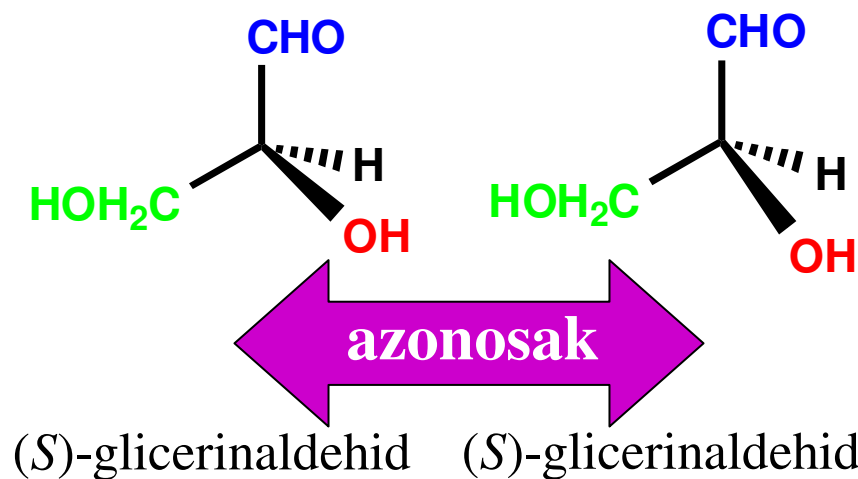
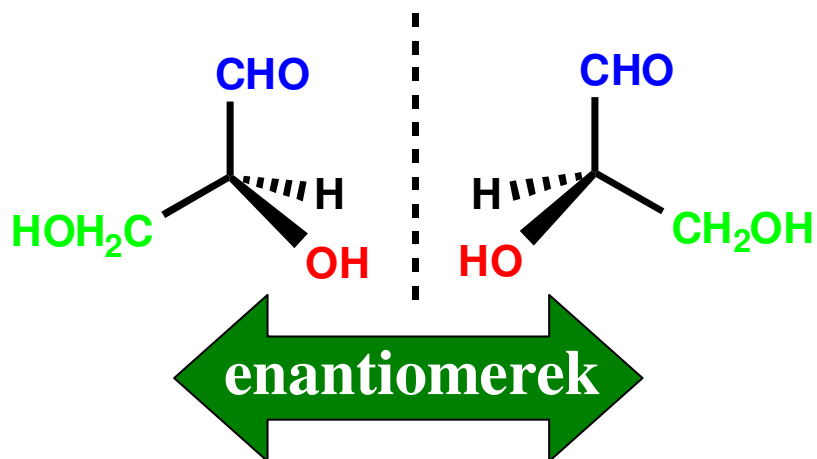
dextro (*d*) (+)

levo (*l*) (-)

mezo (*dl*) ($\pm$)

E. Fischer, 1906

Aldotrióz (glicerinaldehid 1 királis C): enantiomer (antipód) térszerkezetek

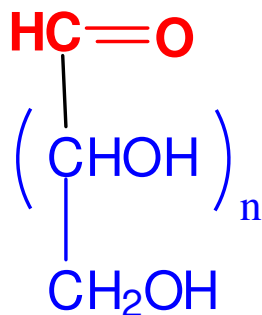
(*S*)-glicerinaldehid

(*R*)-glicerinaldehid

A monoszacharidok mint polihidroxi-oxovegyületek:

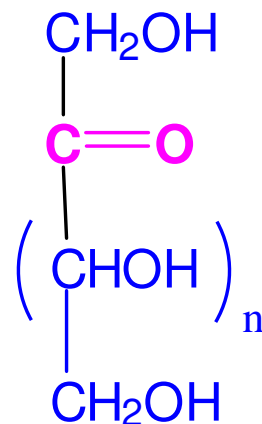
osztályozás:

- szénatomok száma szerint; **trióz**, **tetróz**, **pentóz**, **hexóz**, **heptóz**, stb.
- az oxovegyület típusa szerint: **aldehid** vagy **keton**

Polihidroxi**aldehid**

aldotetróz	n=2
aldopentóz	n=3
aldohexóz	n=4
aldoheptóz	n=5

Polihidroxi**keton**

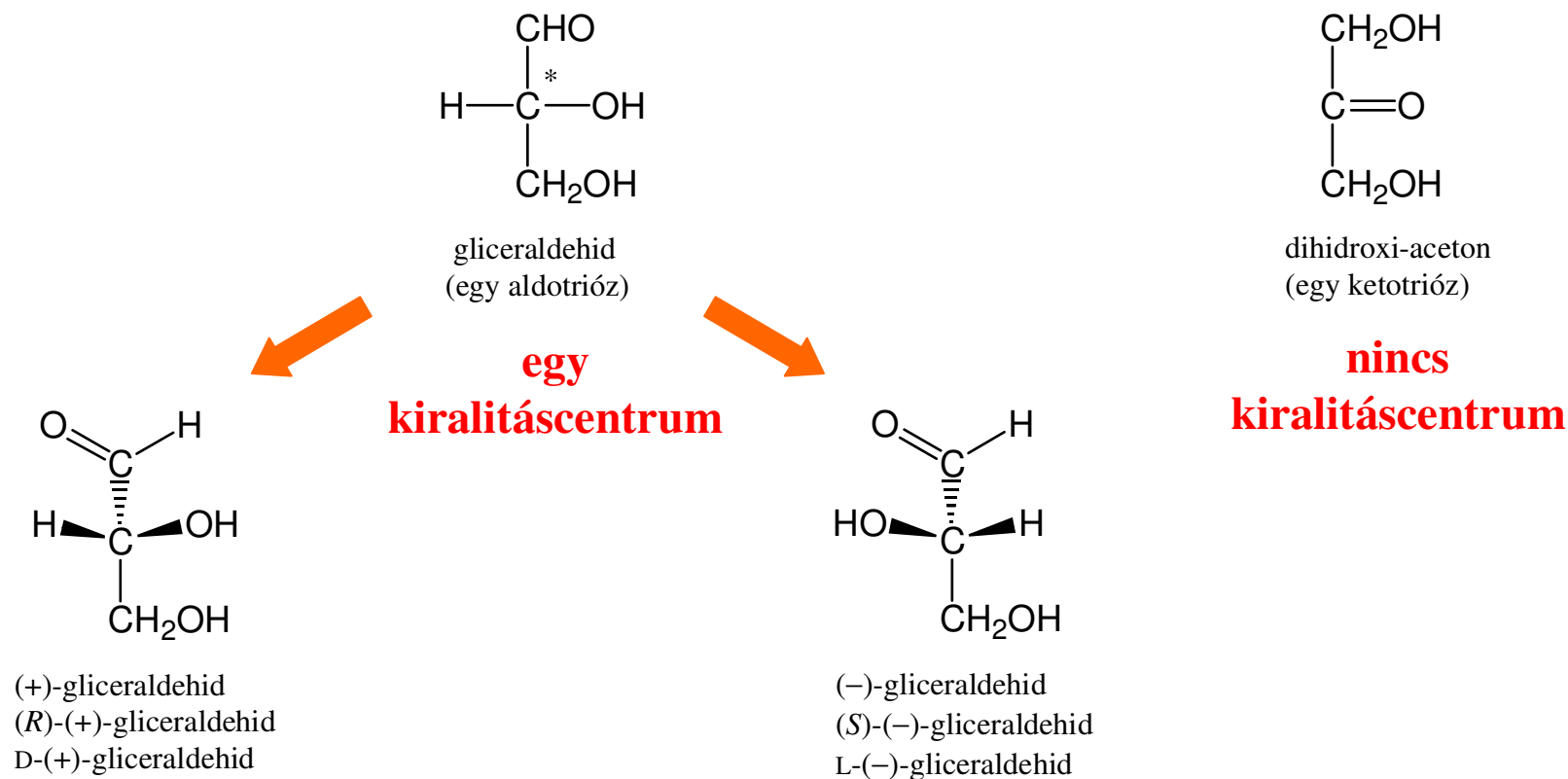
ketotetróz	n=1
ketopentóz	n=2
ketohehexóz	n=3

kérdések: hány kiralitás-centrummal rendelkezik egy

- aldotetróz,
- ketopentóz,
- n*-atomos aldóz,
- n*-atomos ketóz?

Sztereookémiai jellemzők: konfiguráció, kiralitás, D/L-konvenció, stb.

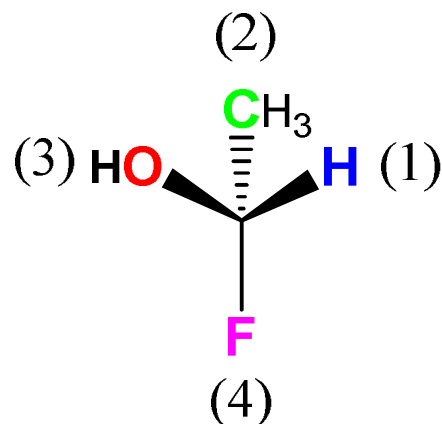

D-cukor:

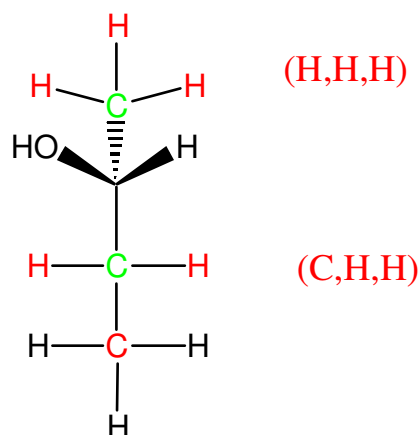
L-cukor:

az a monoszacharid, amelyikben a legmagasabb sorszámú avagy a karbonil csoport legtávolabbi kiralitáscentrumsa (leggyakrabban az utolsó előtti szénatom),
a D-(+)-gliceraldehiddel, (vagy az L-(-)-gliceraldehiddel)
azonos konfigurációjú.

Az abszolút konfiguráció meghatározása, CIP szabály:

1) a sztereocentrumhoz közvetlenül kapcsolódó atomok (szubsztituensek) **rangsorának felállítása**: az atomok rangja az atomszámmal nő (H<C<N<O<F<Cl<...)

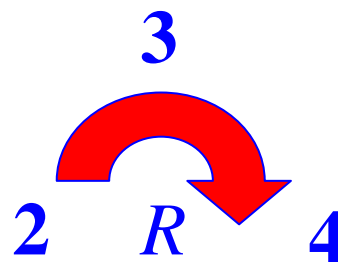

2) ha két szubsztituens királis szénhez kapcsolódó atomtípus azonos, akkor a konnektivitás mentén az első különbséget keressük (*szférák*)

Photo courtesy University College Library, Manuscripts & Rare Books, copyright University College London.

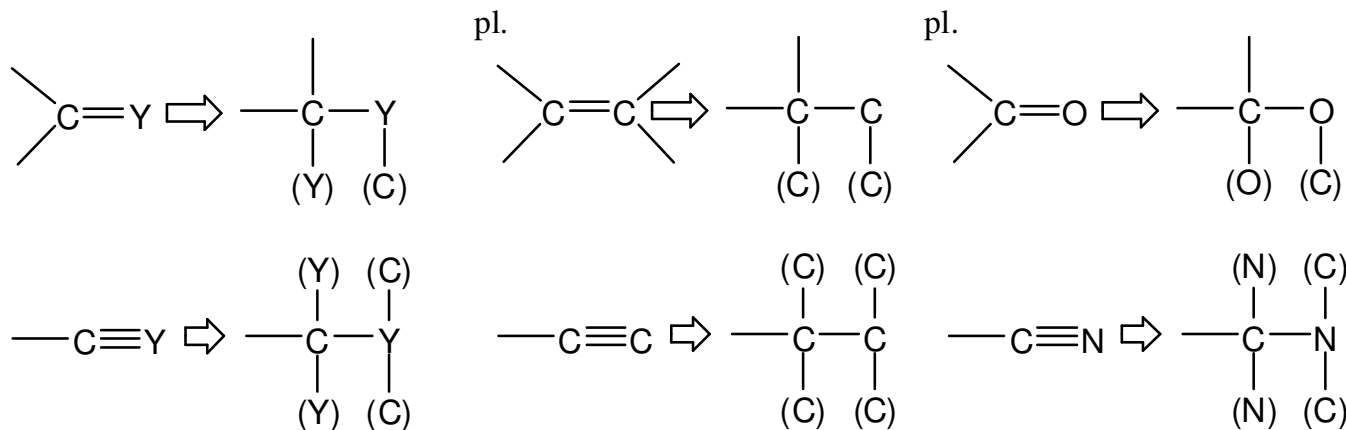
R.S.Cahn, C.K.Ingold és V.Prelog (1966)

R: rectus (egyenes)
 S: sinister (bal)

3) R vagy S meghatározása: úgy nézzük a királis szénre, hogy a legkisebb rangú szubsztituens „ne lássuk”: ha a rang az óramutató járása szerint növekszik akkor R, amúgy S

4) A többszörös kötés esetén duplikálás, triplikálás

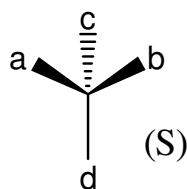
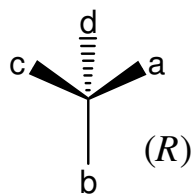
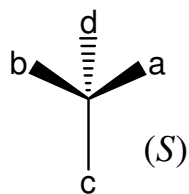
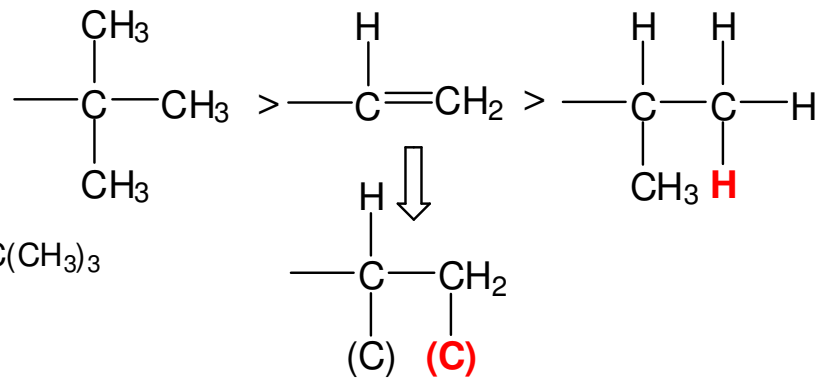
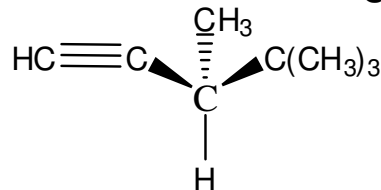
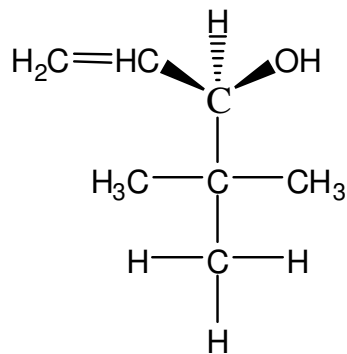
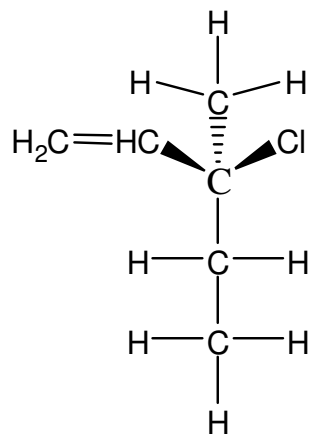

a ( ) atomok "meztelen" atomok, azaz nincs "folytatás"

megjegyzés: prioritás sorrendek

- Cl > -SH > -OH > -H
- CH₂Br > -CH₂Cl > -CH₂OH > -CH₃
- OH > -CHO > -CH₃ > -H

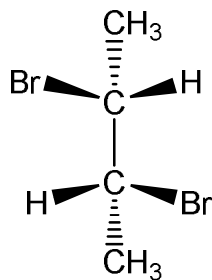
példák:

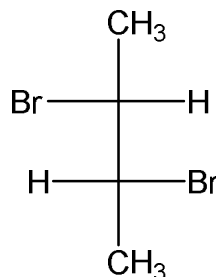
kérdés: hogyan tudjuk a kiralitáscentrumot körülvevő szubsztituensek **térbeli elhelyezkedését** következetesen **síkbeli rajzokon** visszaadni?

válasz: használjuk a Fischer-féle projekciót:

példa:

(*R,R*)-2,3-dibrómbután
3D-ábrázolás

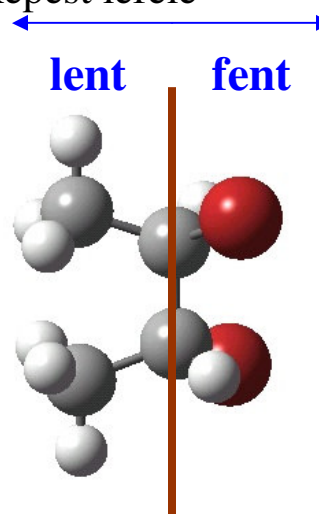
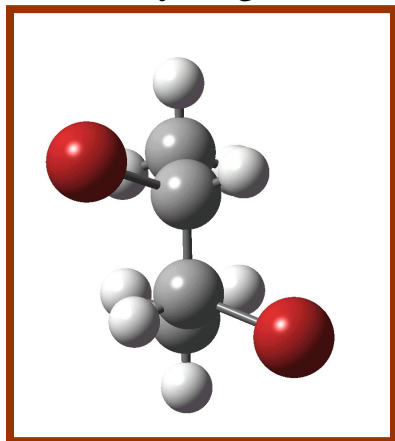
2,3-dibrómbután
Fischer-projekciós ábrázolás

© Corbis

Emil Fischer

szabály: minden vízszintes vonal a papír síkjához képest felfelé, minden függőleges vonal a papír síkjához képest lefelé kötésirányt rögzít.

memo: a papír síkjához képest lefelé vannak a metilek, felfelé a bróm- és a hidrogénatom.

konvenció:

következmény:

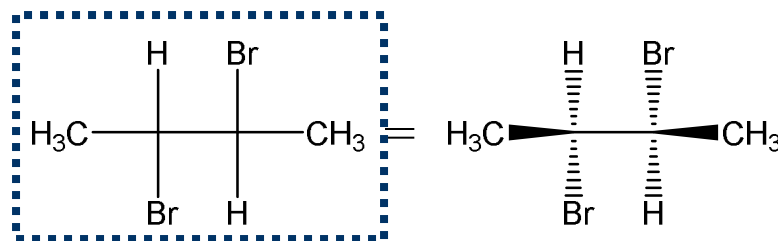
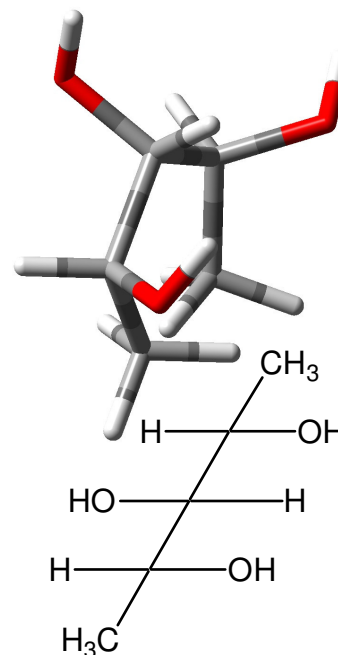
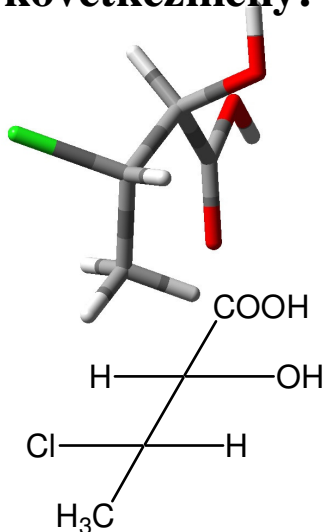
- a **főláncot függőlegesen** orientáljuk,
- az összes **szubsztituens fedő állásúnak** rajzoljuk:
- a **függőleges** kötések a **papírsík mögé** vetítődnek,
- a **vízszintes** kötések a **papírsík elé**.

Bruckner I-1 364

memo: A Fischer-féle konvenció értelmében a sík „irányai” hordozzák a molekula térbeliségének információját.

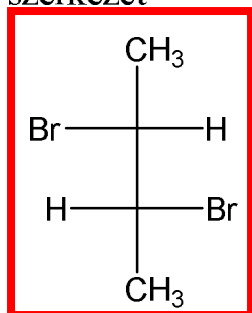
kérdés: mit lehet csinálni és mit nem egy Fischer-féle projekciós képlettel anélkül, hogy a konfigurációt megváltoztatnánk?

A-val nem azonos szerkezet (S,S)

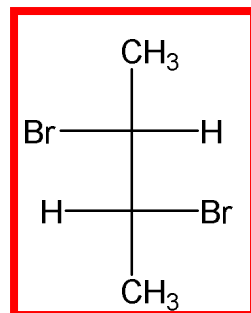

90° forgatás
a papír síkjában

A-val azonos
szerkezet

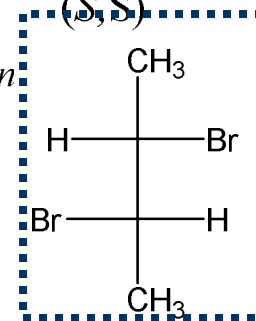
180° forgatás
a papír síkjában

A (R,R)

180° forgatás
a papír síkjára
merőleges síkban
(tükrözés)

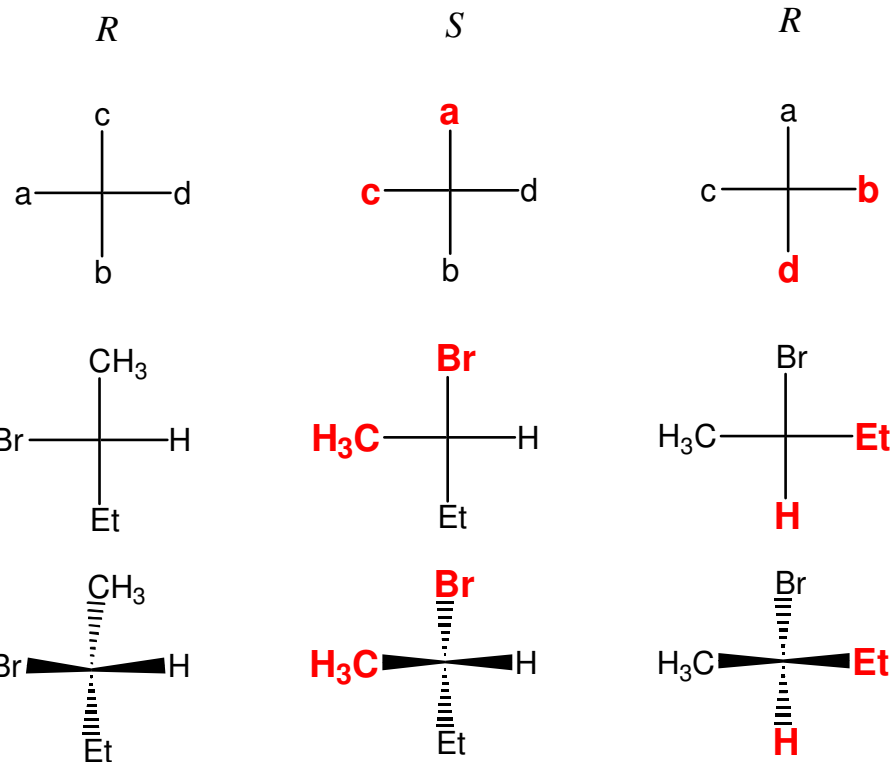
A-val nem
azonos szerkezet
A enantiomerje
(S,S)

kérdés: szabad-e a szubsztituenseket felcserélni, ha a konfigurációt meg kívánjuk őrizni?

válasz: igen, a projekciós képen páros számú cserét végre szabad hajtani, páratlan számút nem!

példa:

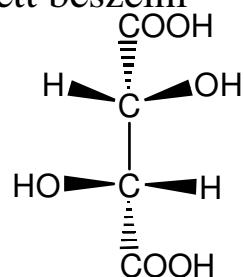

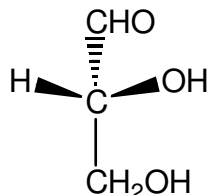
kérdés: mi a relatív konfiguráció?

válasz: 1951 előtt csak relatív (egymáshoz viszonyított) konfigurációk voltak ismertek, J.M.Bijvoet volt az első aki a röntgendiffrakció segítségével először megállapította a (+)-borkősav tényleges térszerkezetét **korábban** csak egy optikailag aktív alapvegyülethez (pl. glicerin-aldehid) viszonyított konfigurációról

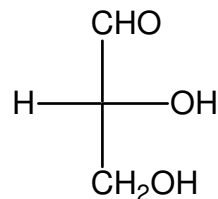
lehetett beszélni

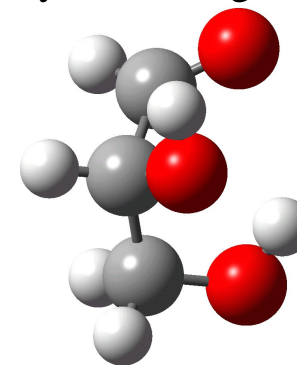
(+)-borkősav

D-(+)-glicerin-aldehid

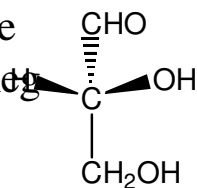

R abszolút

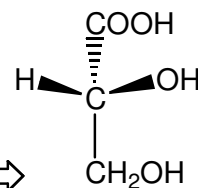
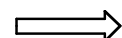
nem megengedett lépés mert a C-O kötést el kellene szakítani

eljárás: genetikus kapcsolat keresése avagy hogyan csinálnánk meg a szóbanforgó molekulát a glicerin-aldehidből úgy, hogy az eredeti konfigurációt megőrizzük:

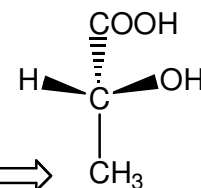
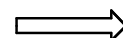
D-(+)-glicerin-aldehid

R abszolút
D relatív

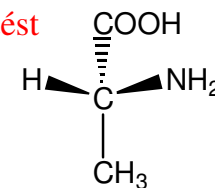
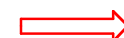
2,3-dihidroxi-propionsav

R abszolút
D relatív

D-(-)-tejsav

R abszolút
D relatív

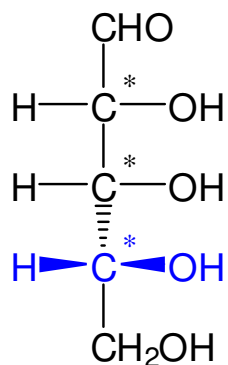
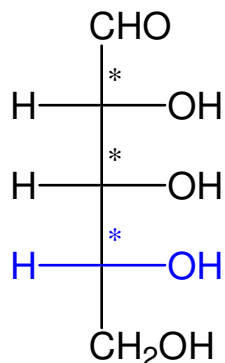
D-(-)-alanin

R abszolút
D relatív

megjegyzés: a D-glicerin-aldehidből két szubsztituens kémiai átalakításával (de a konfiguráció megörzésével kapjuk a D-tejsavat.) Ugyanakkor amíg a D-glicerin-aldehid forgatása pozitív (jobbra forgat), addig a belőle származtatott D-tejsav forgatása negatív (balra forgat). **Ilyen az élet!**

memo: A D-tejsavból egy -OH, -NH₂ cserével kapjuk a D-alanint.

A Fischer-projekció: összefoglalás

egy **D**-aldopentóz
C₅

D-cukor:

A CO-tól legtávolabbi, most az utolsó előtti szénatom OH-csoportja jobbra áll.

Pozicionálás a síkban:

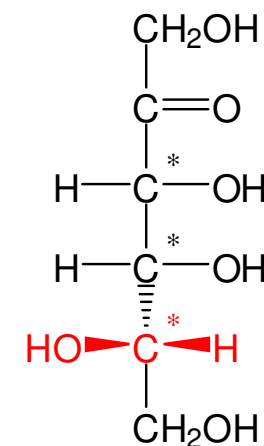
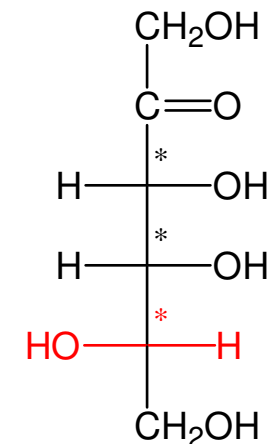
Az aciklusos monoszacharidok gerince **függőleges**; a formil- vagy a karbonilcsoport mindig felül helyezkedik el.

Kódolási konvenció:

a függőleges vonal a papír síkjában elhelyezkedő vagy a **sík** mögé mutató kötést jelentik, míg a vízszintes a papír síkjából kiemelkedő kötésre utal.

Kiralitáscentrumok:

Értelmezésük és meghatározásuk külön-külön történik.

egy **L**-ketohehexóz
C₆

L-cukor

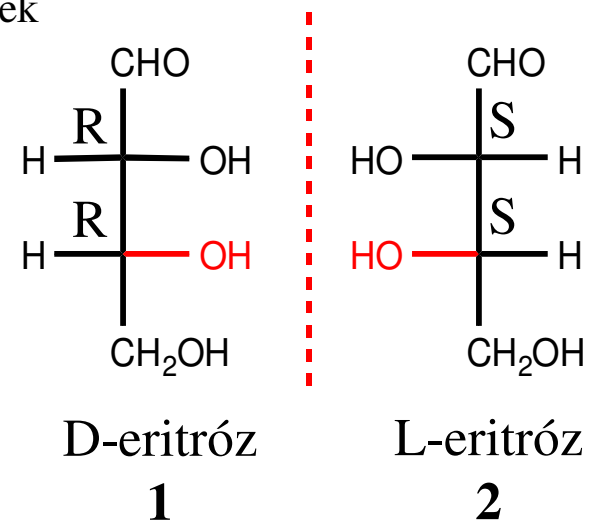
A CO-tól legtávolabbi, most az utolsó előtti szénatom OH-csoportja balra áll.

Aldotetróz (2db kiralitás centrum): összesen 4 diasztereomer térszerkezet

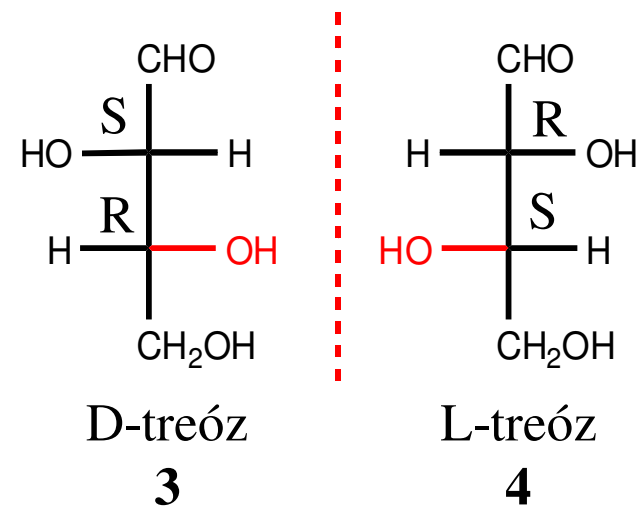
kérdés: milyen viszonyban vannak a sztereoizomerek egymással?

válasz: - D-eritróz és L-eritróz egymás tükörképi párja: azaz **enantiomerek**
 - D-treóz és L-treóz egymás tükörképi párja: azaz **enantiomerek**
 - 1 és 3 vagy 2 és 4 nem tükörképi párok, de sztereoizomerek azaz **diasztereomerek**:

	1	2	3	4
1	azonos	enant.	dia.(C2 epi)	dia.(C3 epi)
2		azonos	dia.(C3 epi)	dia.(C2 epi)
3			azonos	enant.
4				azonos

memo: Az 1-es és 3-as molekulák C3-as szénatomjainak konfigurációja azonos, míg a C2-szénatomok konfigurációja különböző: ezért ez a diasztereomer pár egymás C2-epimere.

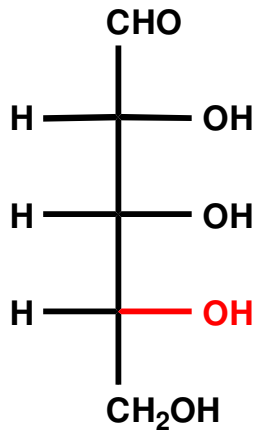

memo: A diasztereomer molekulák (fizikai tulajdonságaik) olvadás- és forráspontja eltérő, a törésmutatójuk különböző, az oldhatóságuk, az IR- és NMR-spektrumuk más és más.

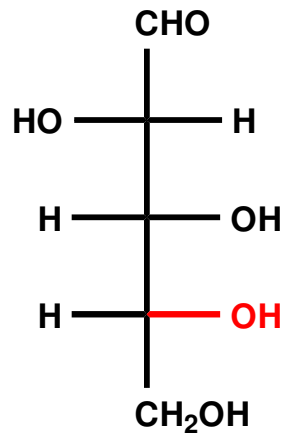
A két molekula **különböző** tulajdonságokkal rendelkeznek.

Aldopentóz (3db királis centum): 8 db diasztereomer térszerkezet

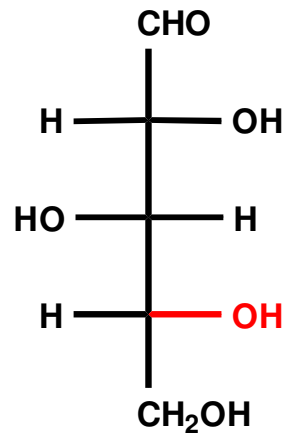
D-ribóz

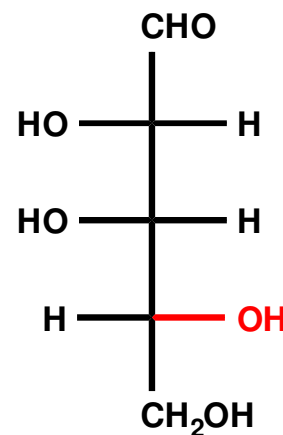
D-arabinóz

D-xilóz

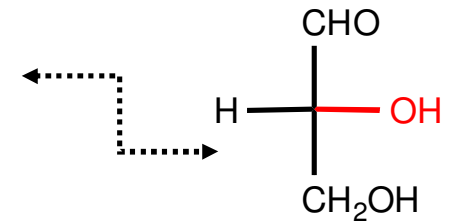

D-lixóz

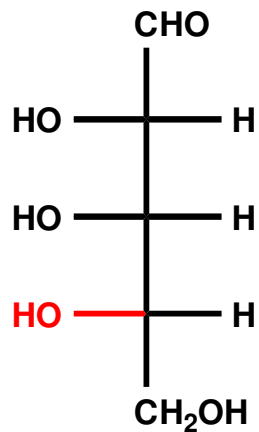

D- vagy L- ?

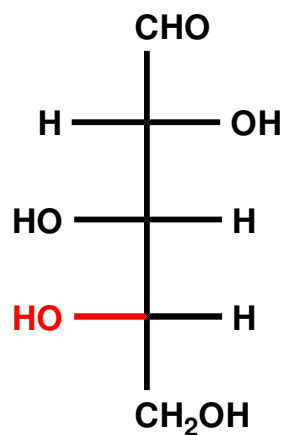
A legmagasabb sorszámú királis-centrum és a glicerin aldehyd konfigurációja

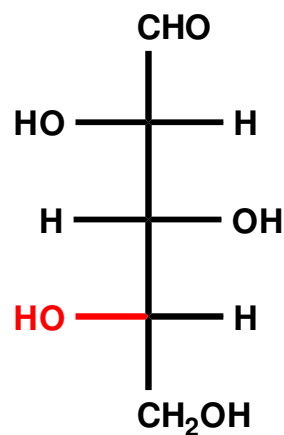
D-glicerin aldehyd

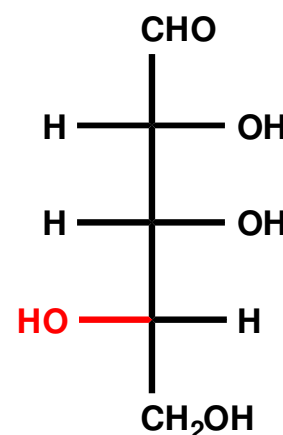
L-ribóz

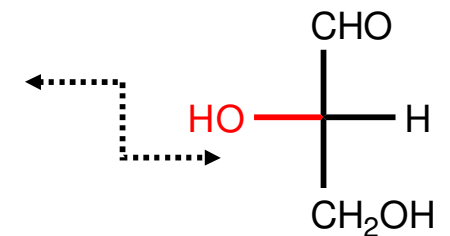
L-arabinóz

L-xilóz

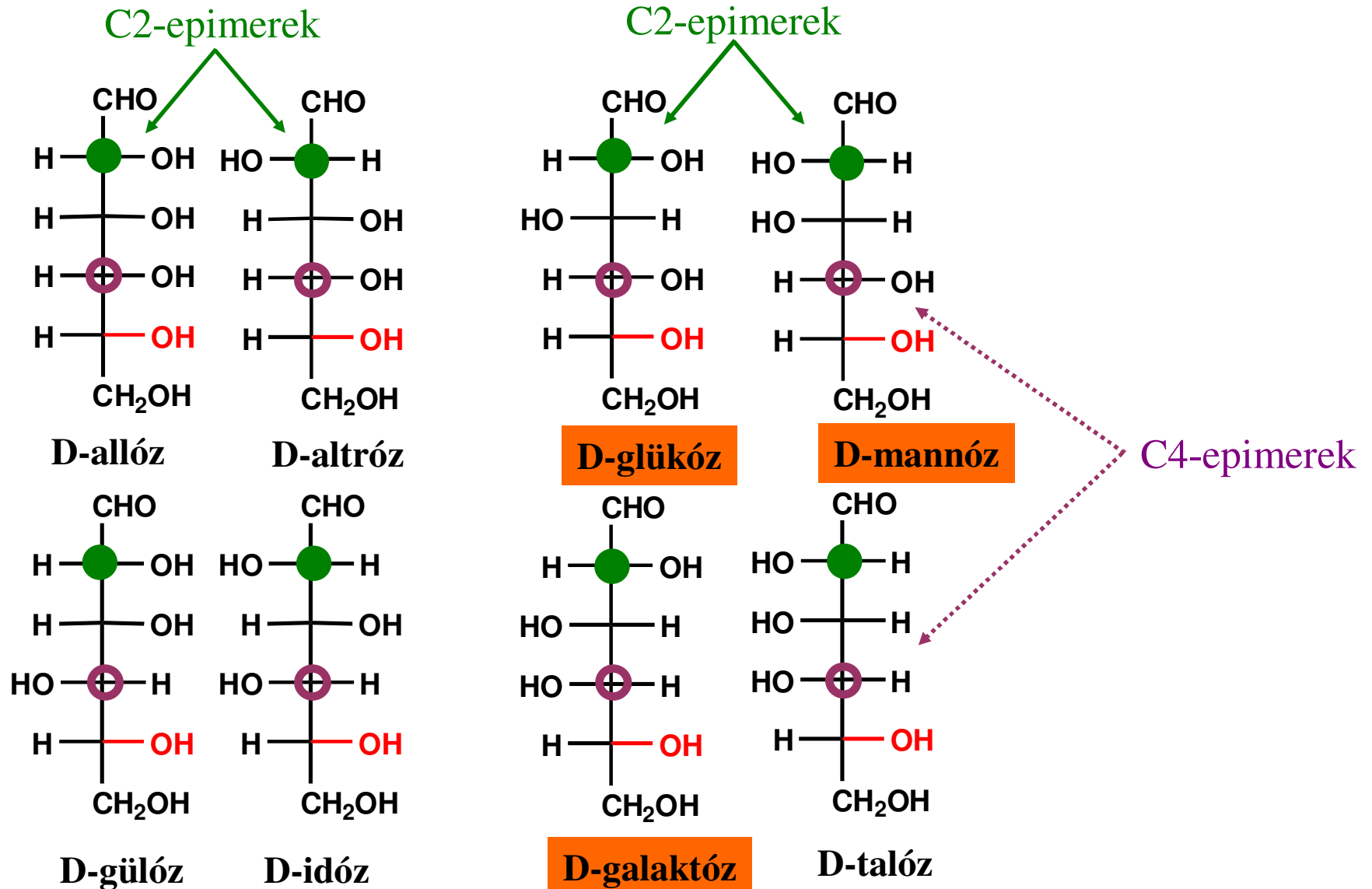
L-lixóz

L-glicerin aldehyd

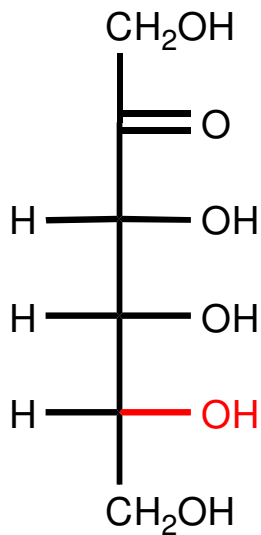
kiemelt fontosságú cukor

Aldohexóz (4db királis centrum): 16 diasztereomer térszerkezet
a 8 db D-sorozatbeli aldohexóz nyílt formája:

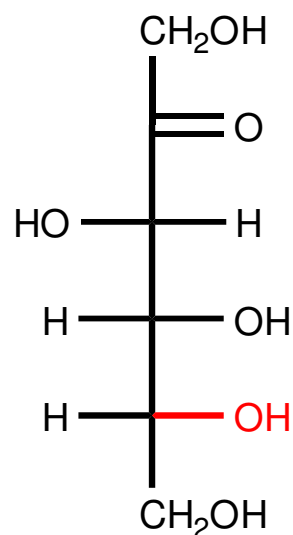
kiemelt fontosságú cukor

Ketohexóz (3 királis C): 8 diasztereomer térszerkezet
 a 4 db D-sorozatbeli **hexulóz** nyílt formája:

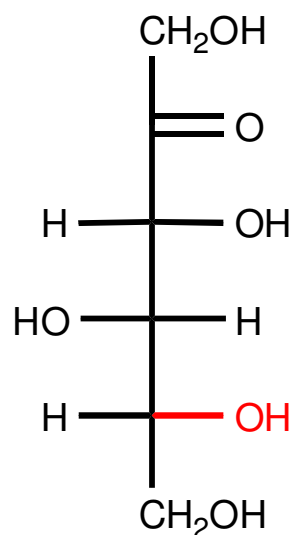
D-pszikóz

ribohexulóz

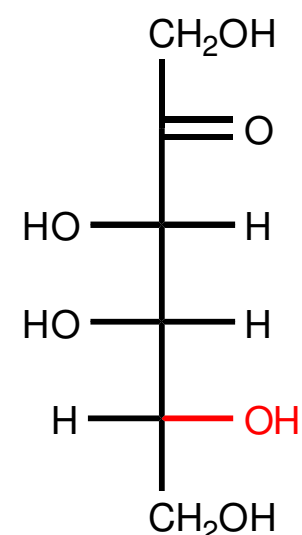
D-fruktóz

arabinohexulóz

D-szorbóz

xilohexulóz

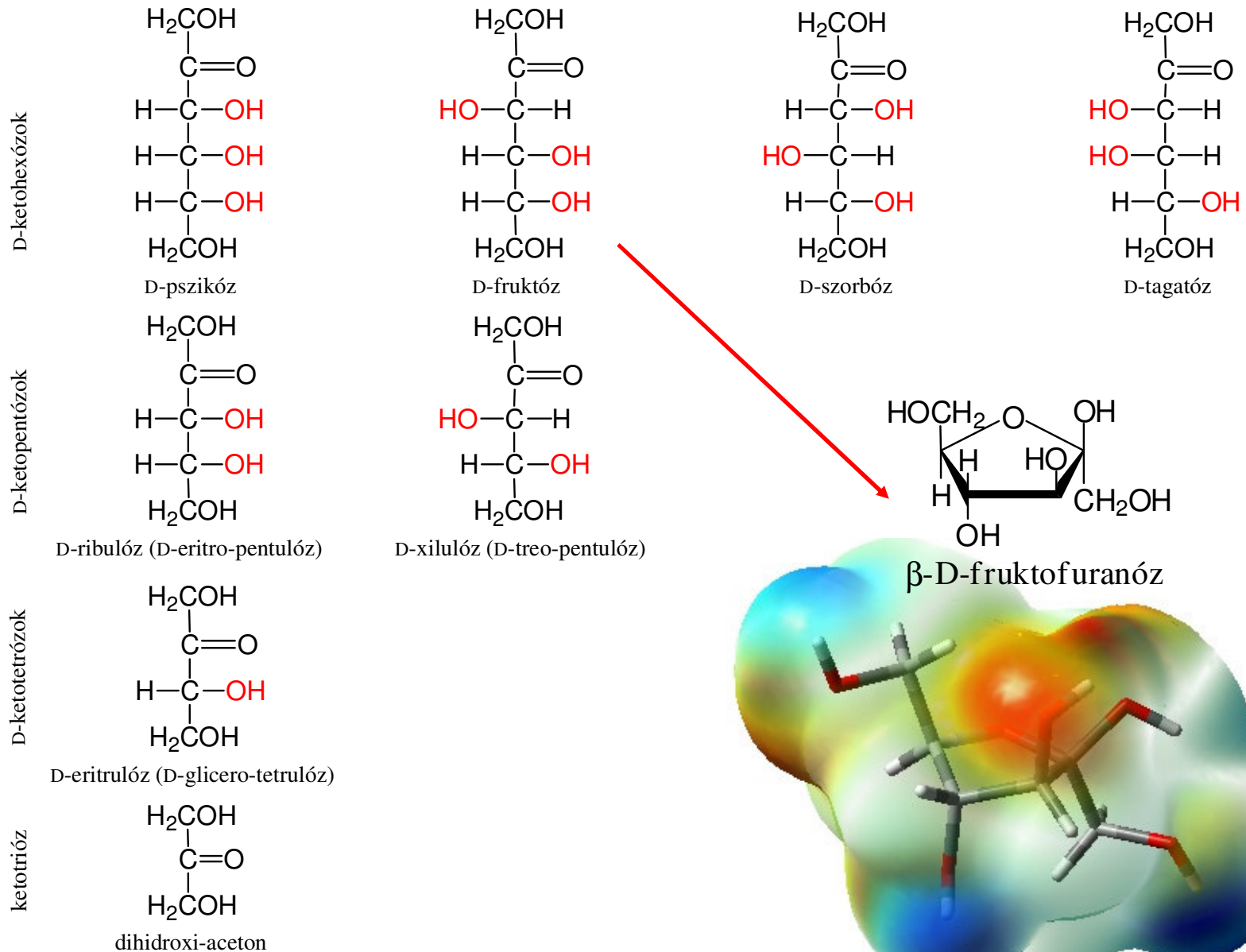

D-tagatóz

lixohexulóz

Ketohexózok: összefoglalás

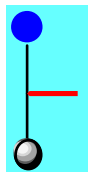

Aldohexózok (4,3,2 és 1 királis C-vel): 16, 8, 4 és 2 sztereoizomer térszerkezet:

C* szter. izom.
(db) (db)

15 D-sorozatbeli aldózok sematikus rajza:

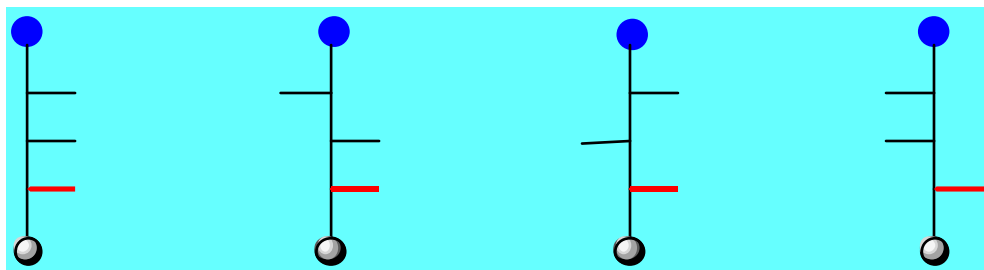
1 2

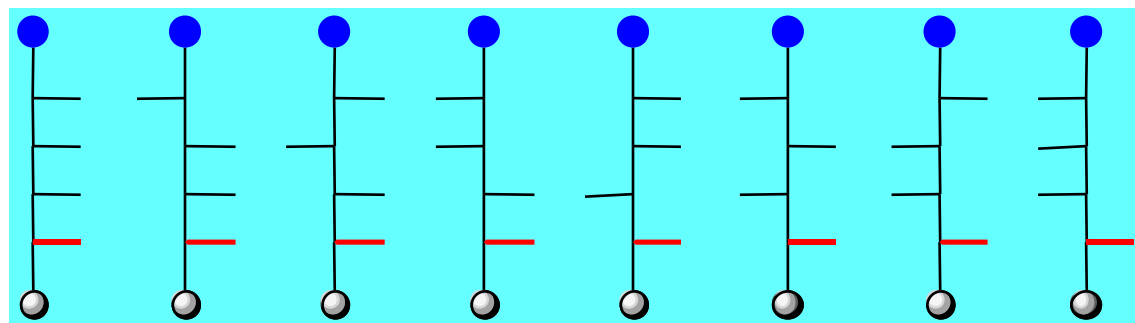
2 4

3 8

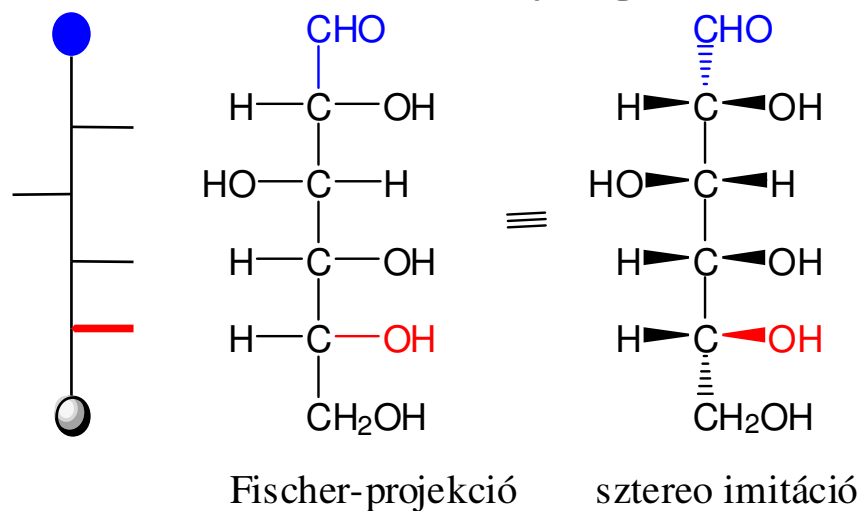

4 16

2x15

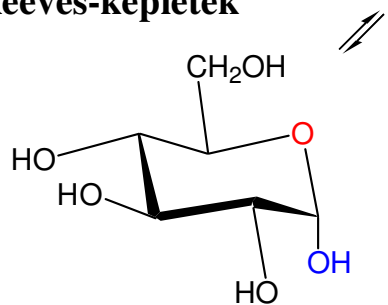
Az aldohexózok tényleges szerkezete: nem lineáris, hanem ciklusos

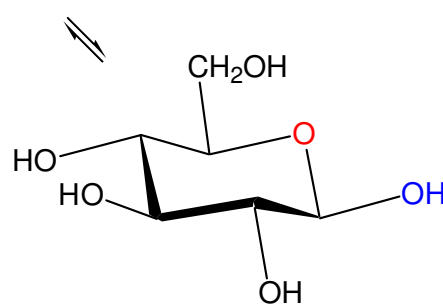
(2R,3S,4R,5R)-2,3,4,5,6-pentahidroxihexanal

avagy
D-glükóz

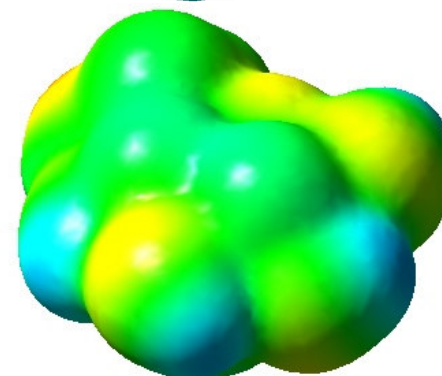
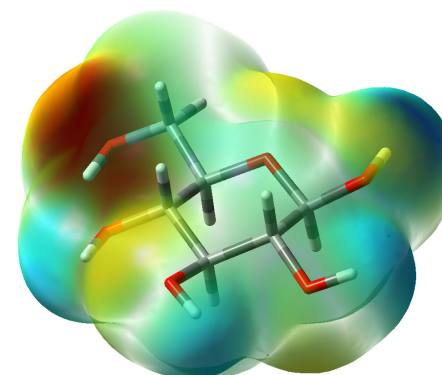
Reeves-képletek

α -D-(+)-glükopiranoz

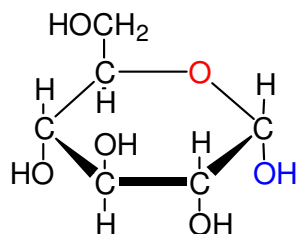

β -D-(+)-glükopiranoz

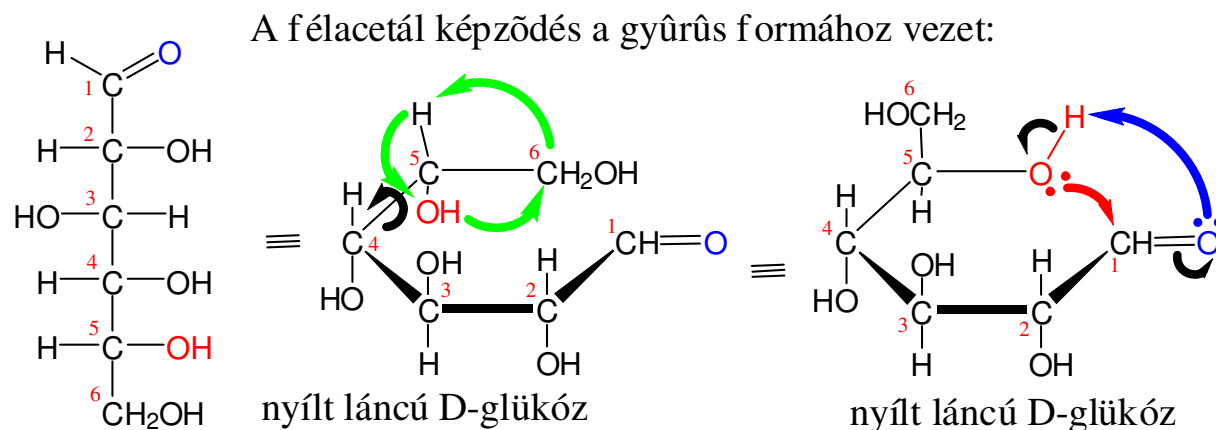
piros   kék   ↵
-0.08 ≤ töltés. ≤ +0.08

Haworth-képletek

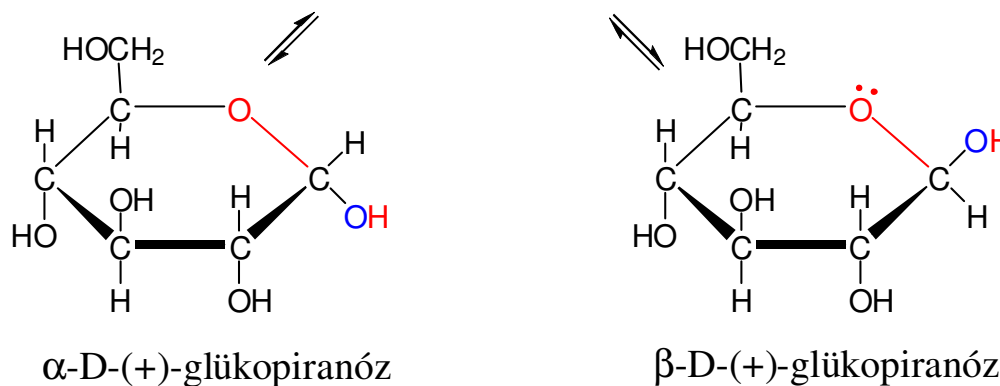
memo: átírási szójáték
bal (3 betű): => fel (3 betű)
jobb (4 betű): => lent (4 betű)

Az aldohexózok tényleges szerkezete: nem lineáris, hanem ciklusos

Ciklizálással
félacetál képződik,

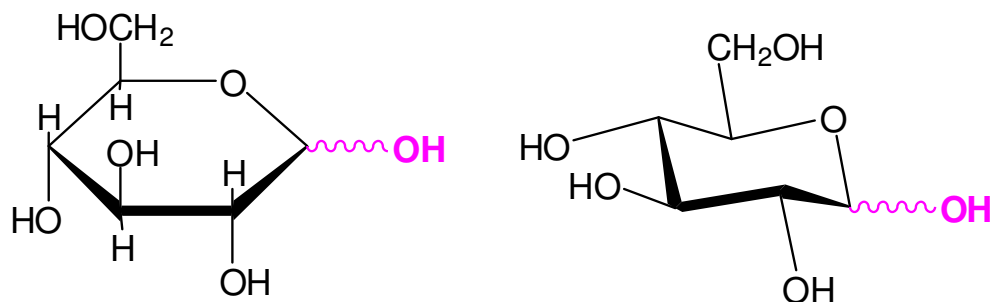
kiralitáscentrummá
válí a C1-atom
(anomer szénatom)

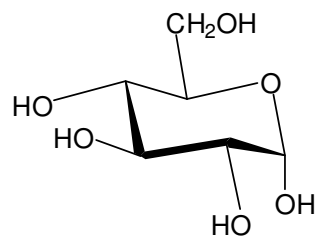
α/β -D-(+)-glükopiranoz: az anomer konfiguráció nem definiált

az így kialakuló
diasztereomerek
anomerek

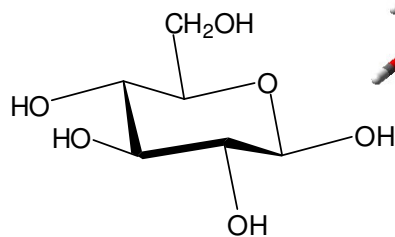
**C1-epimerek vagy
 α -anomer ill. β -anomer**

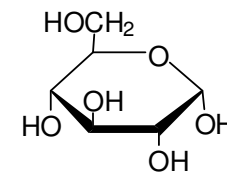
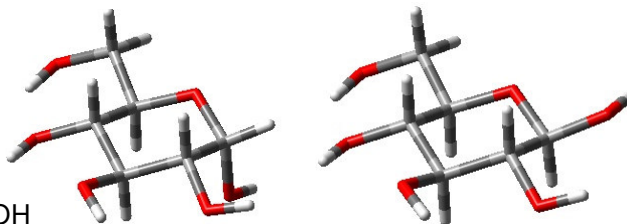
A legfontosabb 3 aldohexóz gyűrűs szerkezete, téralkata:

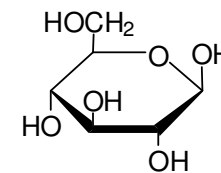
α -D-glükopiranoz

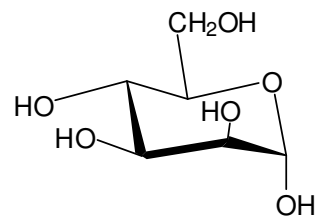
β -D-glükopiranoz

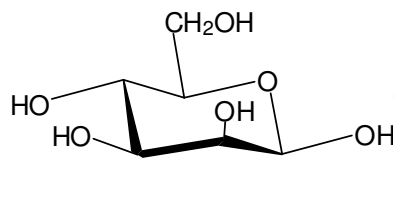
α -D-mannopiranoz

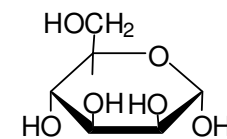
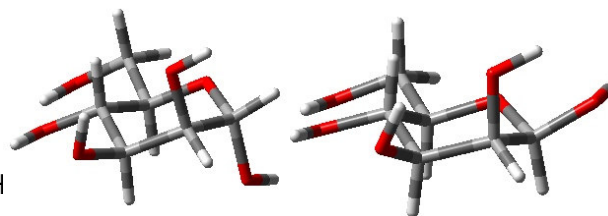
β -D-mannopiranoz

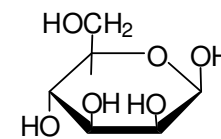
α -D-mannopiranoz

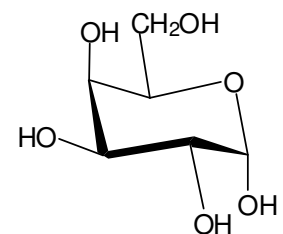
β -D-mannopiranoz

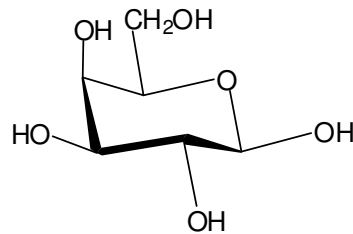
α -D-galaktopiranoz

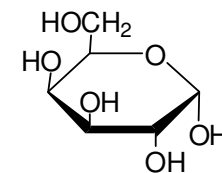
β -D-galaktopiranoz

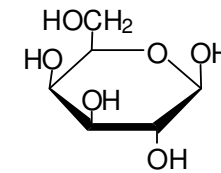
α -D-galaktopiranoz

β -D-galaktopiranoz

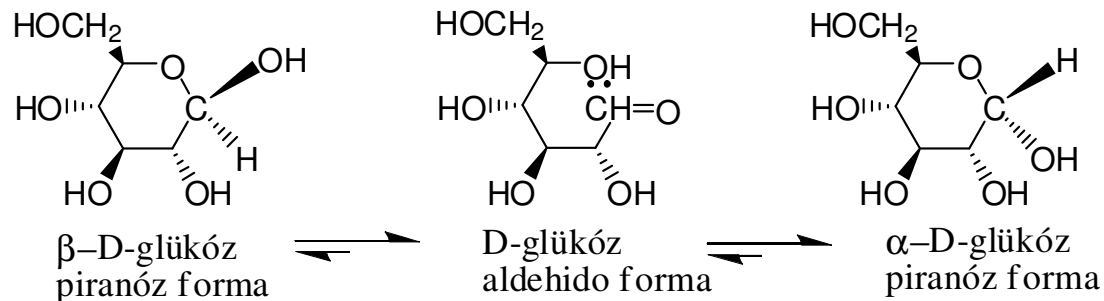
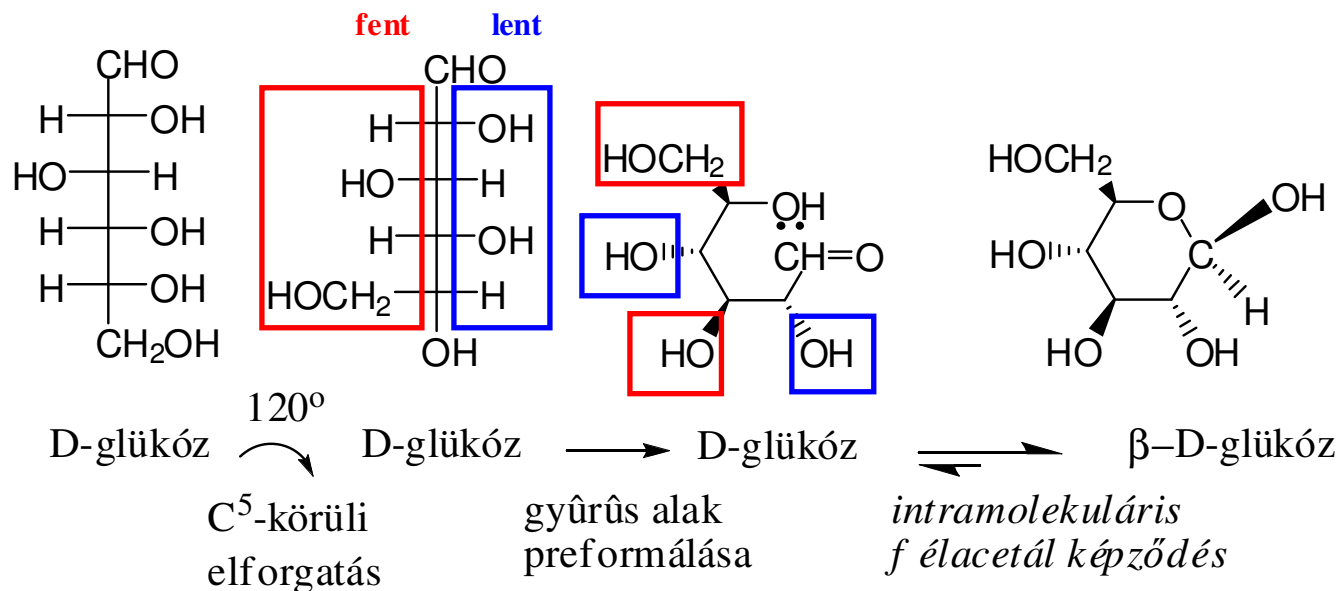

α -D-galaktopiranoz

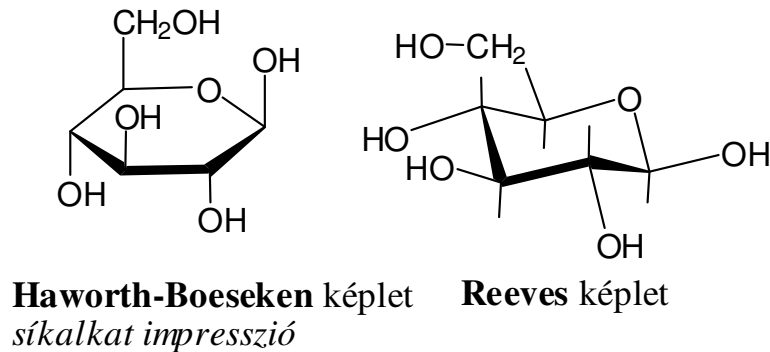

β -D-galaktopiranoz

Ciklusos félacetál képződése, avagy hogyan rajzoljunk ügyesen:

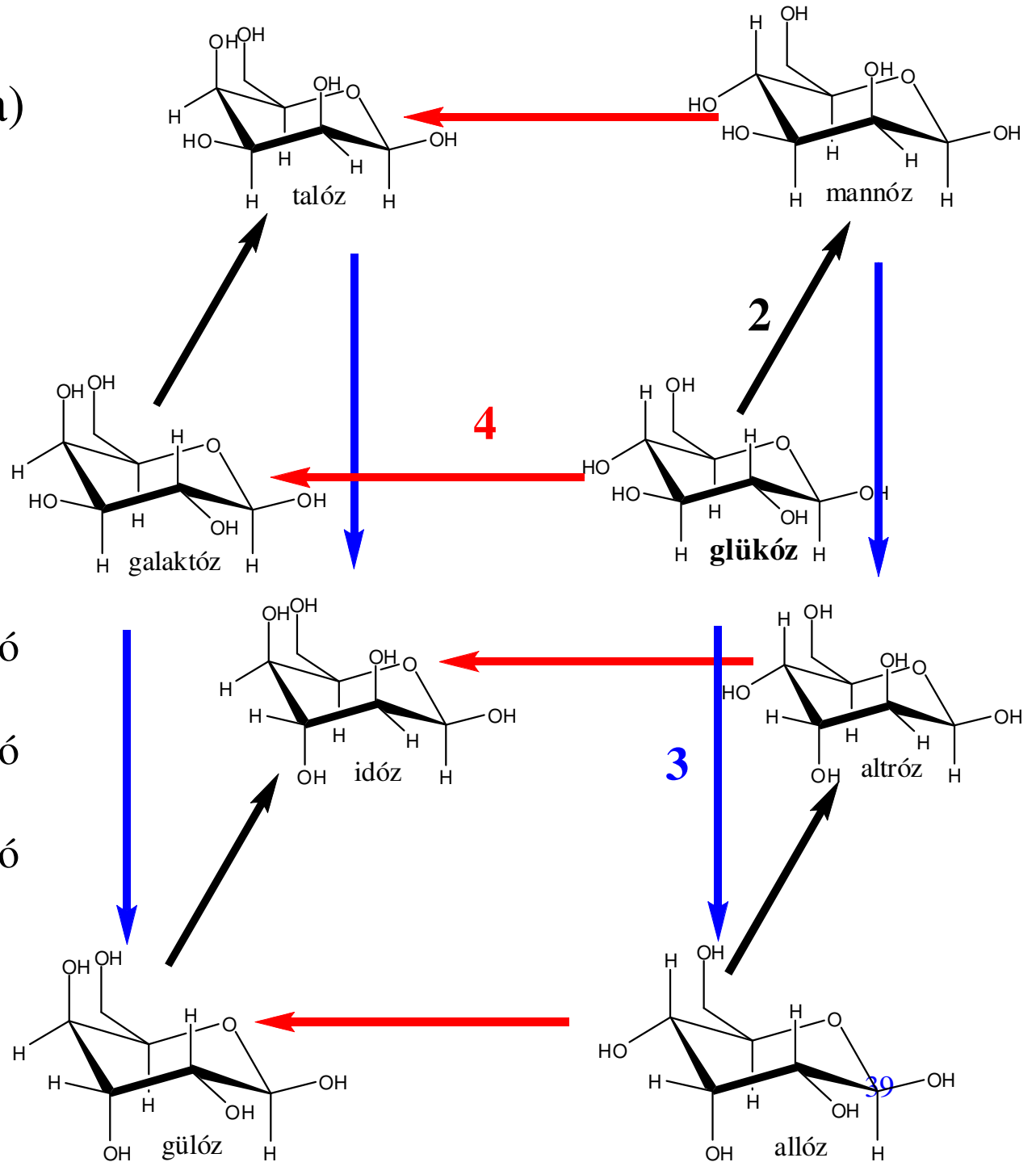

memo: a β -D-glükóz piranóz gyűrűs szerkezetének különböző ábrázolása

A 8 D-aldohexóz

(kockacukor-cukorkocka)

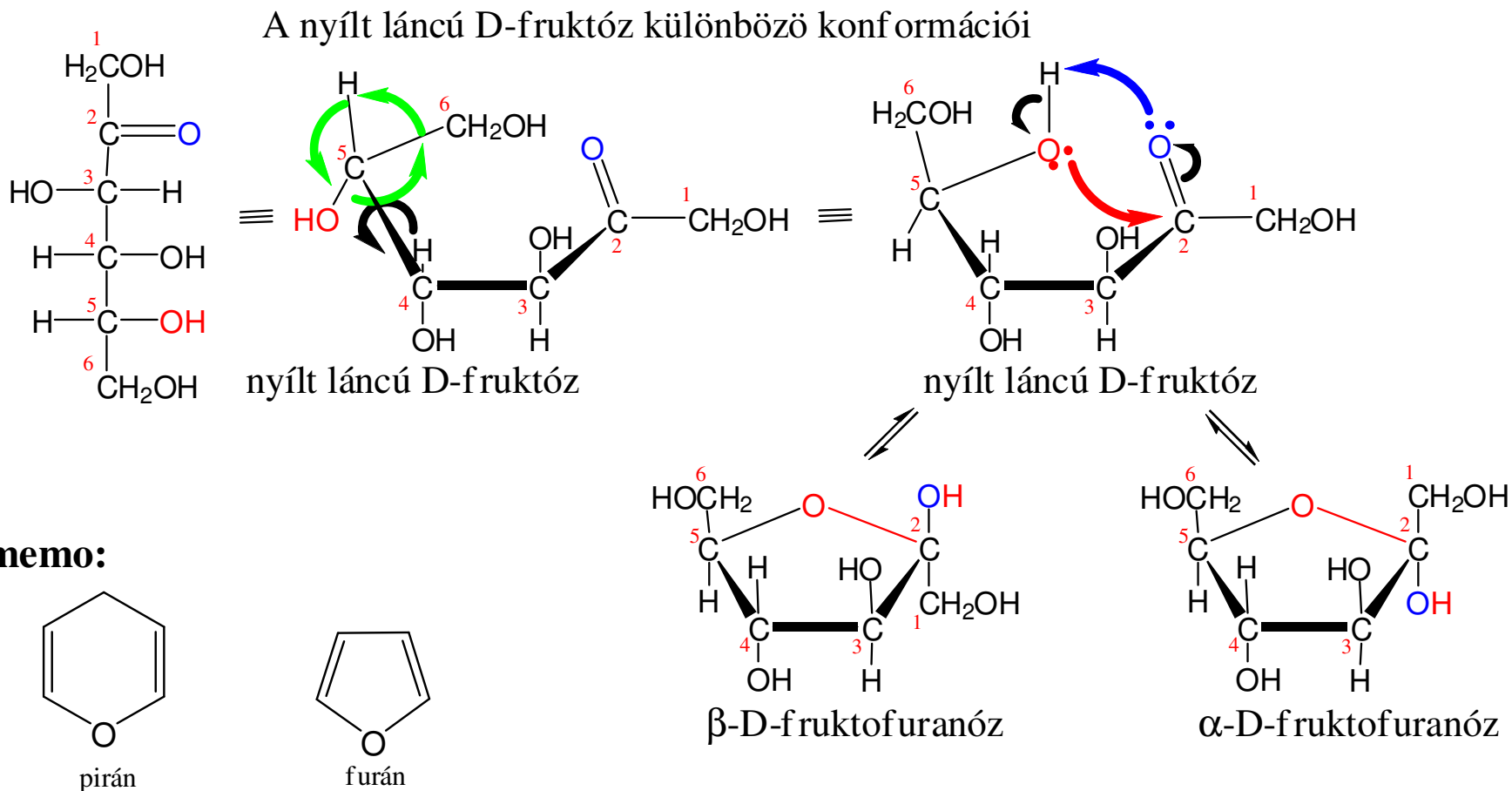

→ C2 epimerizáció

→ C3 epimerizáció

→ C4 epimerizáció

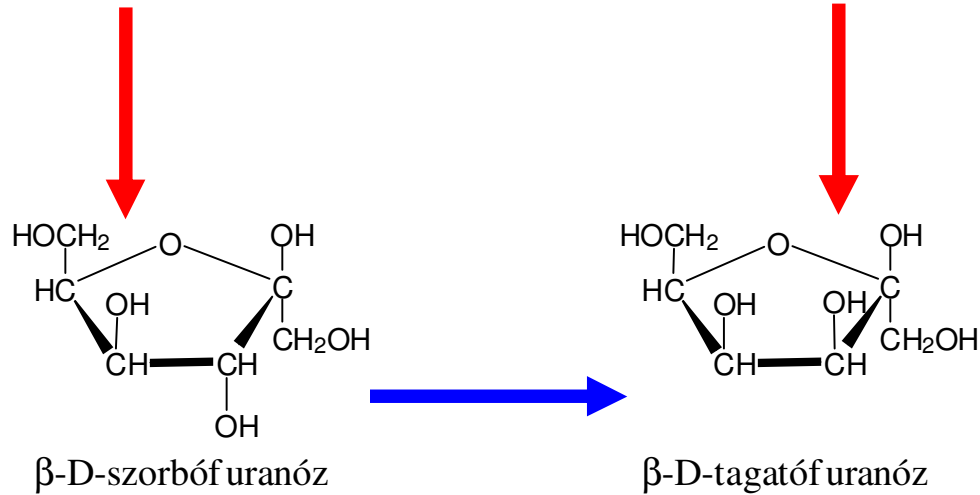
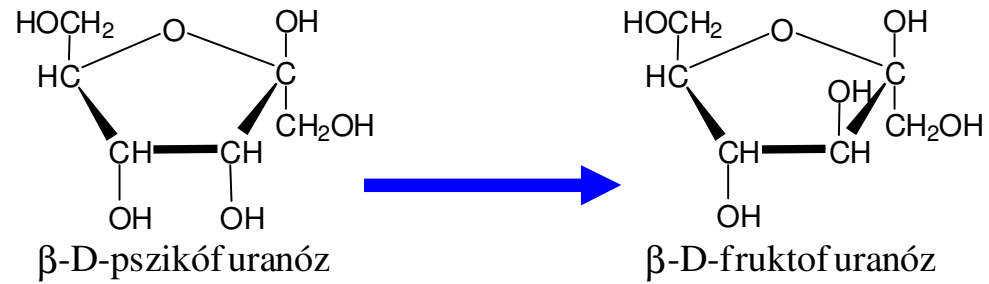
Ciklusos félacetál képződése, avagy hogyan rajzoljuk a furanózokat:

A 4 D-ketoohexóz

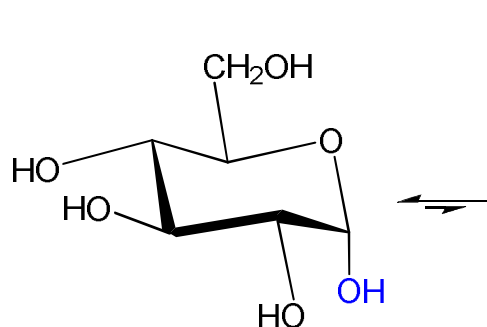
(2D-kockacukor-cukornégyzet)

 C3 epimerizáció

 C4 epimerizáció

A mutarotáció jelensége:

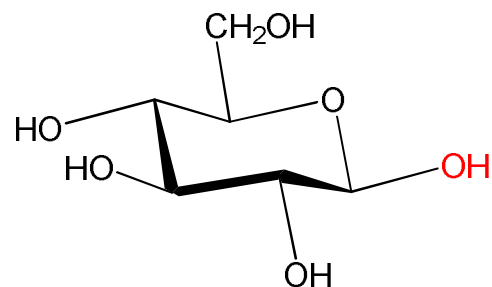
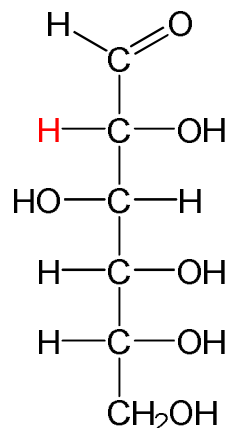
EtOH vagy H₂O-ból kristályosítva

α -D-(+)-glükopiranoz

Op. 146°C

$[\alpha]_D^{25} = +112^\circ$

36 % egyensúlyi oldatban

vizes AcOH-ból vagy piridin kristályosítva

β -D-(+)-glükopiranoz

Op. 150°C

$[\alpha]_D^{25} = +18,7^\circ$

64 % egyensúlyi oldatban

nyílt láncú D-(+)-glükóz

egy idő múlva beáll az egyensúlyi oldat, amely

forratása : **+52,7°** ($= 0,36 \cdot 112^\circ + 0,64 \cdot 18,7^\circ$)

kérdés: miért stabilabb a β -, mint az α -anomer?

válasz: a nagyobb térigényű -OH (és nem a kisebb -H) van ekvatoriális pozícióban.

kérdés: van-e számottevő nyílt forma jelen az oldatban?

válasz: nincs, sem UV-ban, sem IR-ben a C=O sávok nem azonosíthatók!

kérdés: minden hexopiranoz esetében a β - stabilabb, mint az α -anomer?

tapasztalat:

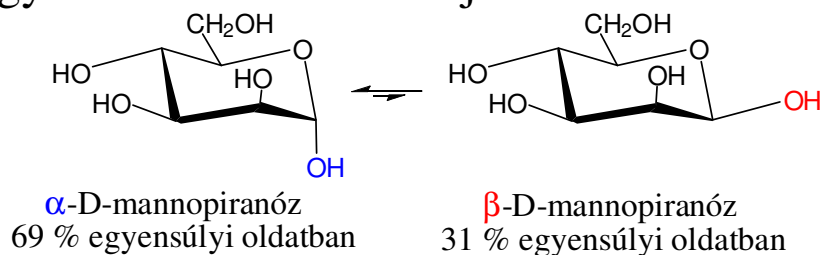
	„anomer” α	β	T(C°)
Ciklohexanol	11	89	-
Glükóz	36*	64	20
Galaktóz	32	64	20
Mannóz	69**	31	20

* 3-szoros növekedés a referenciához képest és **7-szeres növekedés a referenciához képest

kérdés: miért változik és fordul meg a stabilitási sorrend a mannóz esetében?

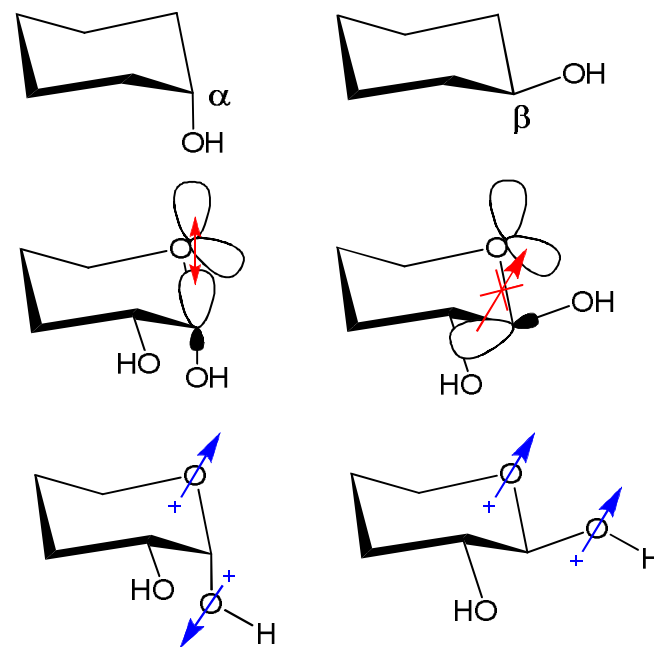
válasz: az anomer-effektus miatt. (nagysága 1-2 kcal.mol⁻¹)

magyarázat: elektronegatív szubsztituensek (pl. hidroxil-, alkoxicsoport, halogénatom) előnyben részesíthetik az axiális helyzetet a sztérikusan kedvezőbb ekvatoriális állással szemben, ha a gyűrű szomszédos atomja nemkötő elektronpárral rendelkezik.

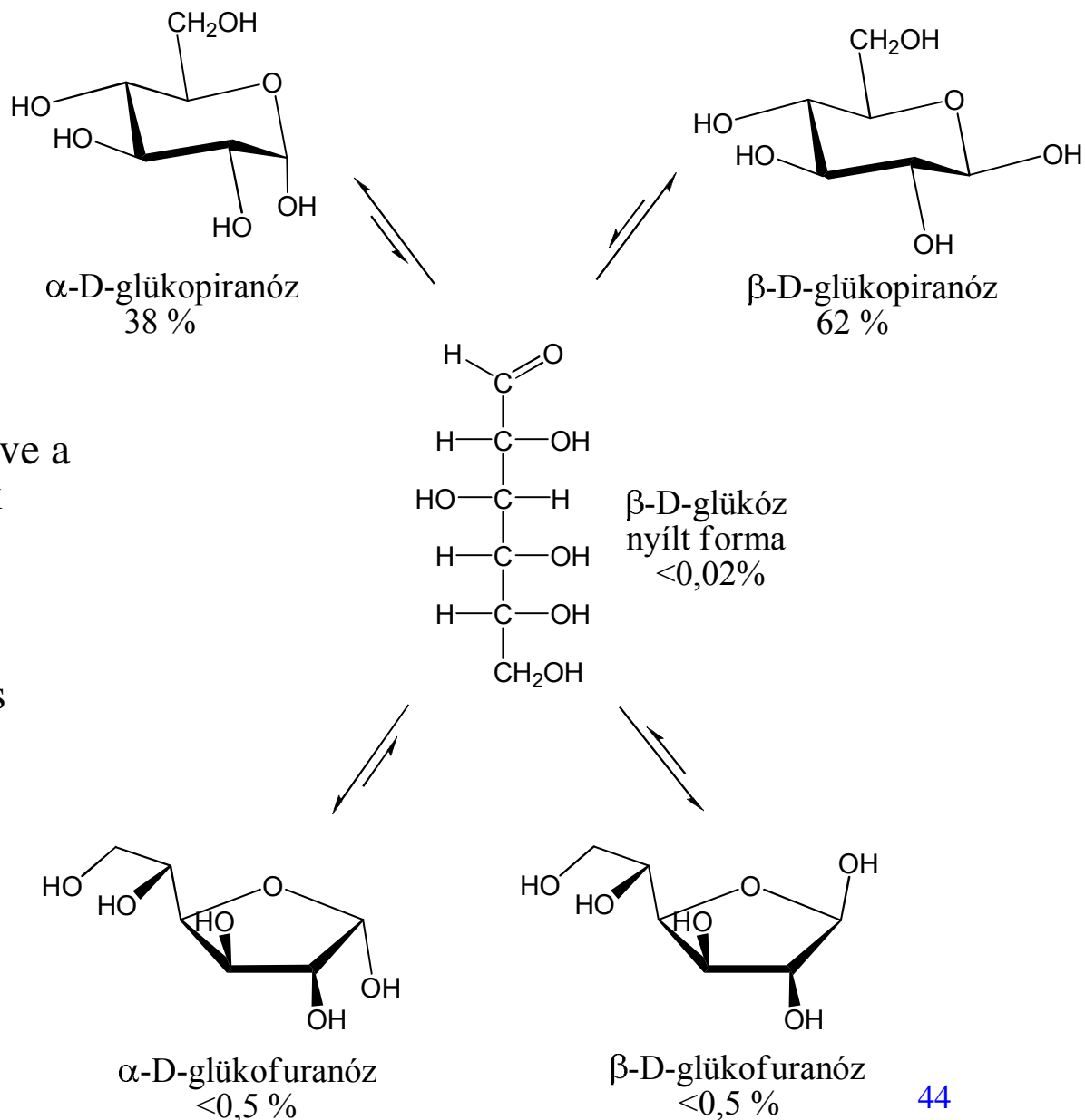

magyarázat:

(1) Az α -anomer esetében **hiperkonjugáció** típusú stab. lép fel az endociklusos heteroatom (oxigén) **nemkötő** elektronpárja és az axiális σ^* molekulapálya között (ez a β -anomer esetében nincs);
 (2) exo- és endociklusos heteroatomok dipólusai közel ellentétes állásúak axiális szubsztituens esetén (kioltják egymást, stabilisabb konf.), míg ekvatoriálisnál közel párhuzamosak (összeadódnak, destabil.).

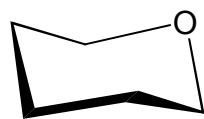
A glükóz anomerjeinek és izomereinek egyensúlya:

memo:

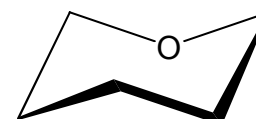
- 1) Az α - és β - anomerek illetve a furanoz- és piranozgyűrűk egymással termikus egyensúlyt tartanak.
- 2) A lineáris forma fajlagos súlya kicsi, jelenléte mégis fontos egyes jelenségek magyarázatához.

Monoszacharaidok konformációanalízise: a piranóz-gyűrű:

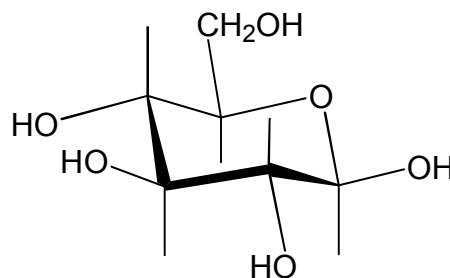
piranóz-gyűrű
 ${}^4C_1$

C1 konformere

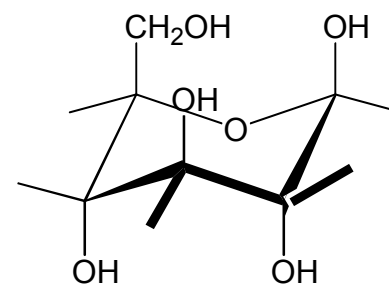

piranóz-gyűrű
 ${}^1C_4$

1C konformere

β -D-(+)-glükopiranoz
legstabilabb C1 konformere

β -D-(+)-glükopiranoz
labilisabb 1C konformere

memo: rajzolástechnika: a felsőállású szubsztituens marad felsőállású!

memo: az összes szubsztituens a gyűrűátfordulás miatt a kedvező ekvatoriális pozícióból a sztérikusan kedvezőtlenebb axiális pozícióba kerül.

Kvalitatív stabilitásvizsgálat: ha $T = 300\text{K}$, akkor $\Delta G \approx 6 \text{ kcal/mol}^{-1}$, mivel $RT (\ln K) = -\Delta G$, ezért $K \approx 5,7 \cdot 10^{-5}$.

Azaz C1 forma 99,995%-ban, míg az 1C forma mindössze 0,005%-ban van jelen!

Monoszacharaidok konformációanalízise

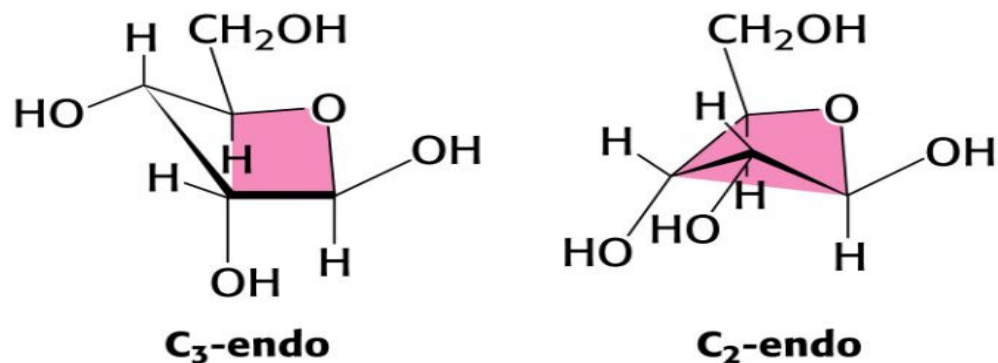
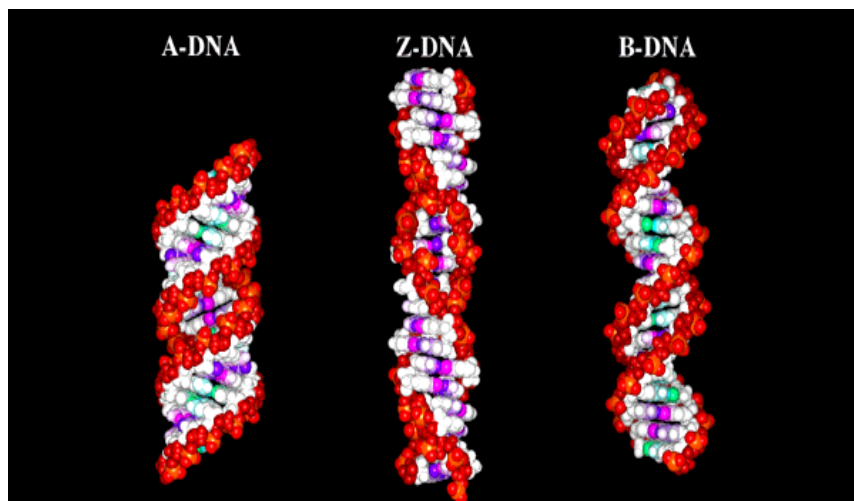
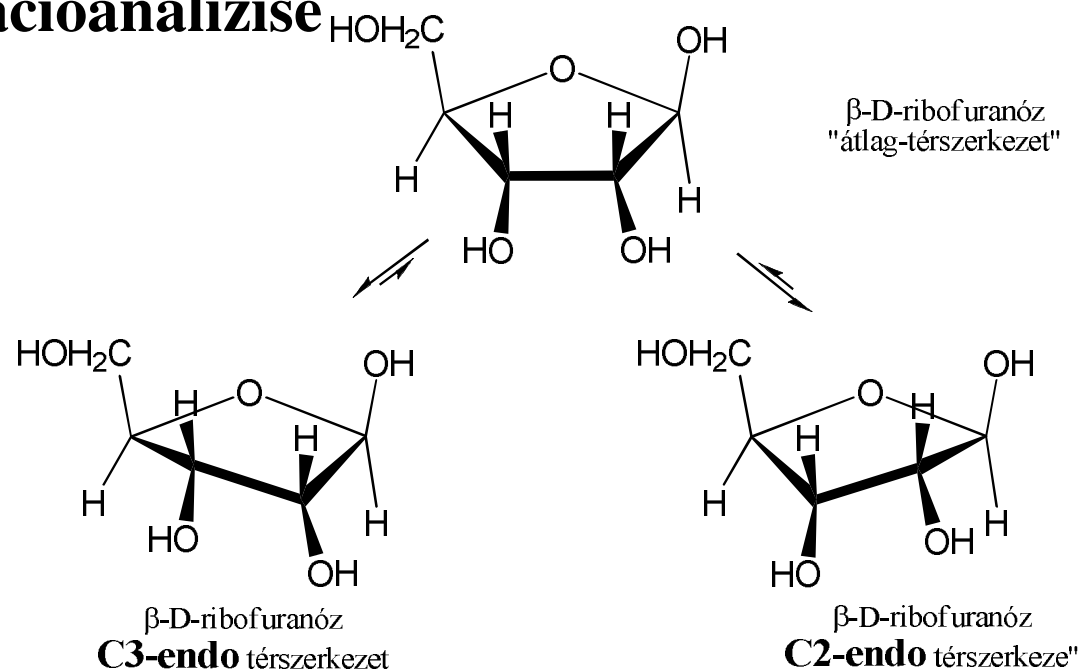
a furanóz-gyűrű:

kérés: az gyűrűs váz 5 atomjából melyik 4 van egy síkban?

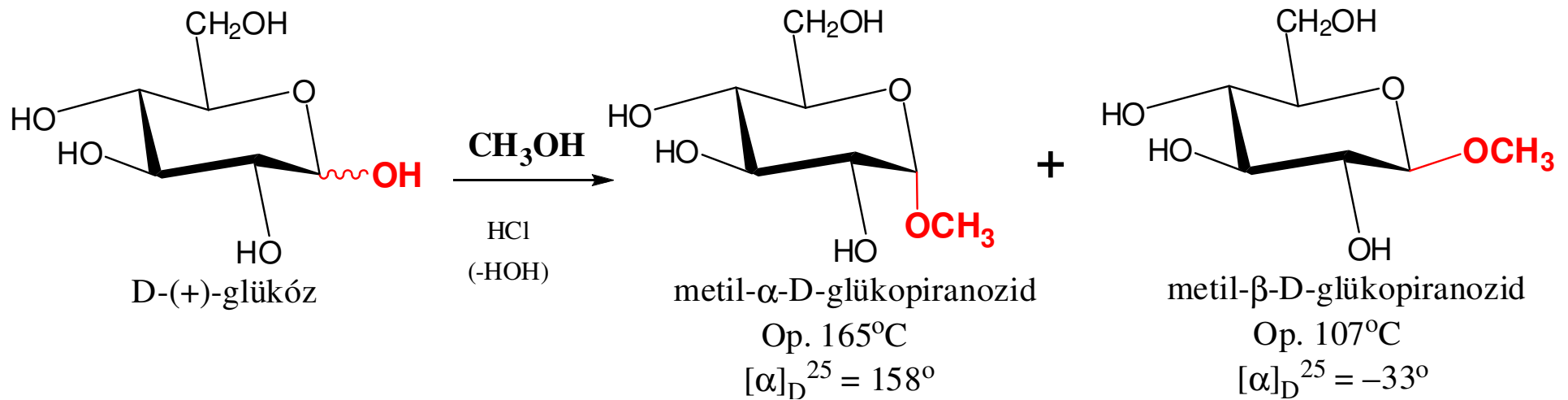
Ha a C3 emelkedik ki akkor C₃-endo, ha a C2, akkor meg C₂-endo formáról beszélünk.

memo: A gyűrűkonformerek különbsége eredményezi a DNS kettős hélix két eltérő formáját:

- **A-forma** (C₃-endo)
- **B-forma** (C₂-endo).

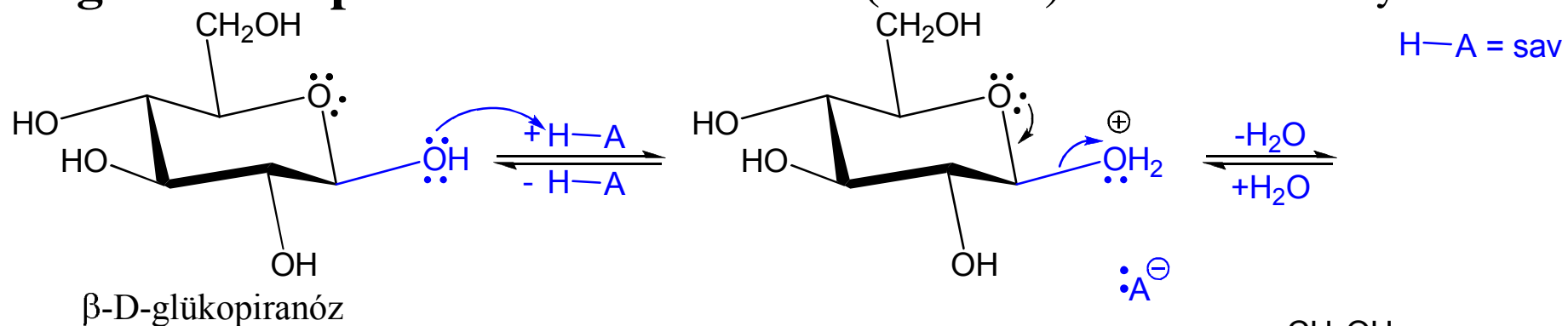
A glikozid képzés:

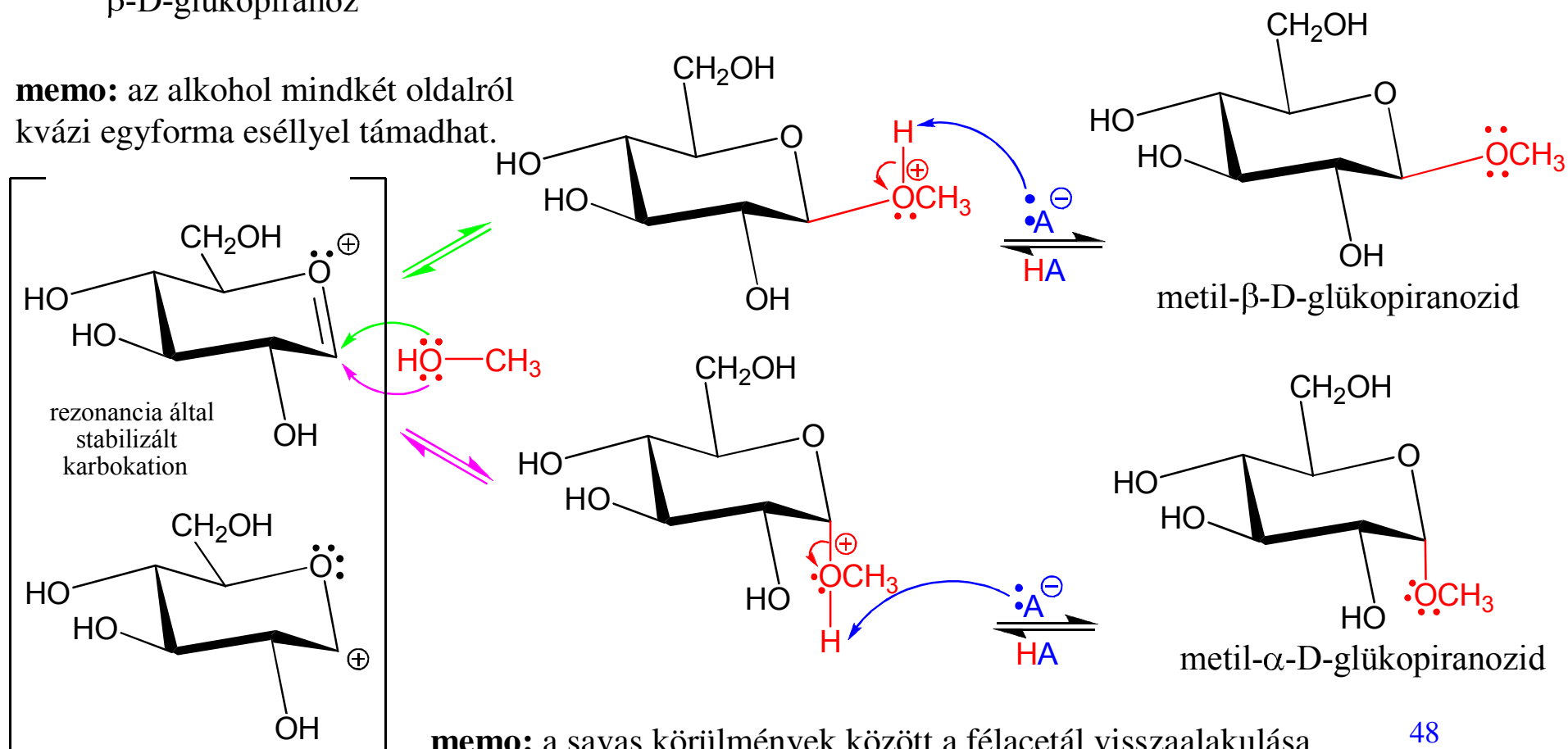
glikozidok: szénhidrátok acetáljai,
bázikus oldatban stabilak,
sav hatására cukorra és alkoholra hidrolizálnak,

glükozid: glükóz acetálja, „a glükóz glikozidja a glükozid”
mannozid: mannóz acetálja,
fruktozid: fruktóz acetálja, ...

A glikozid képződés mechanizmusa (E + Ad) sav katalizált folyamat:

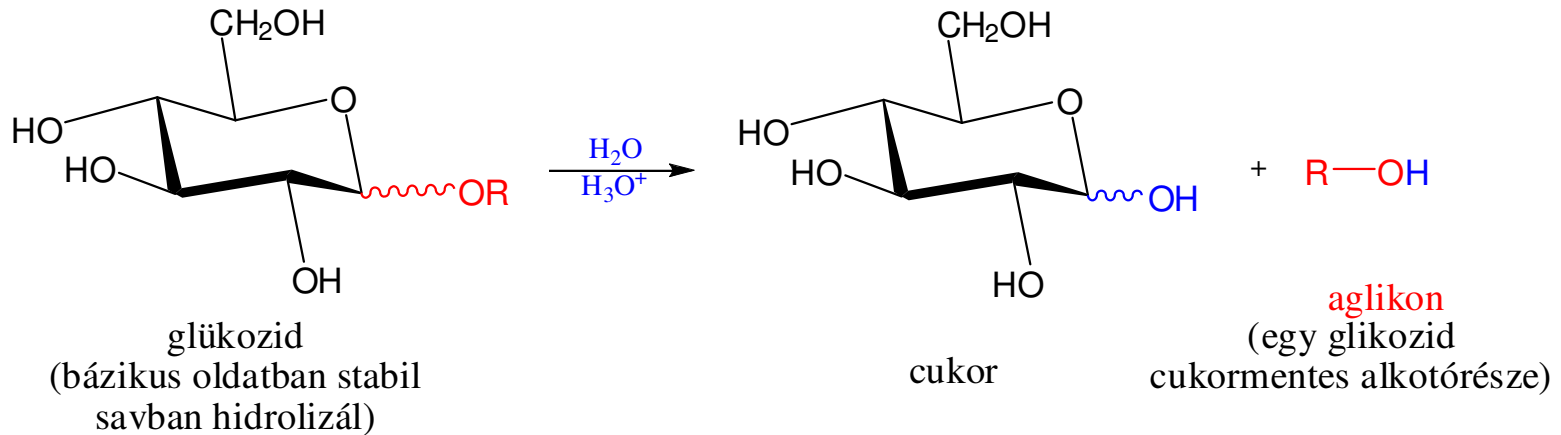

memo: az alkohol mindkét oldalról kvázi egyforma eséllyel támadhat.

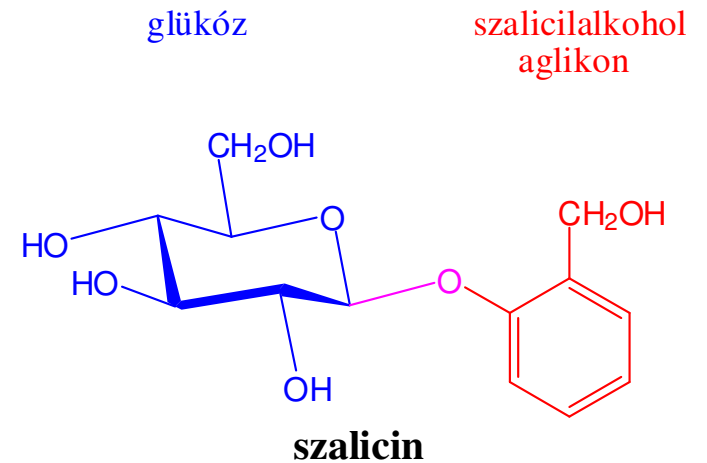
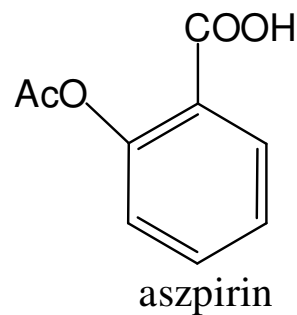
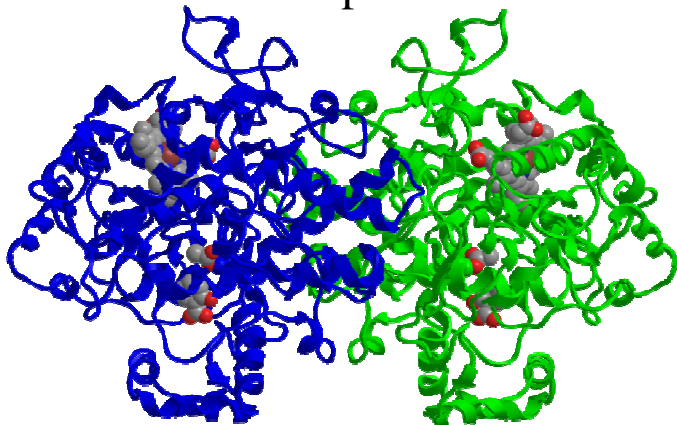
Glikozidok hidrolízise:

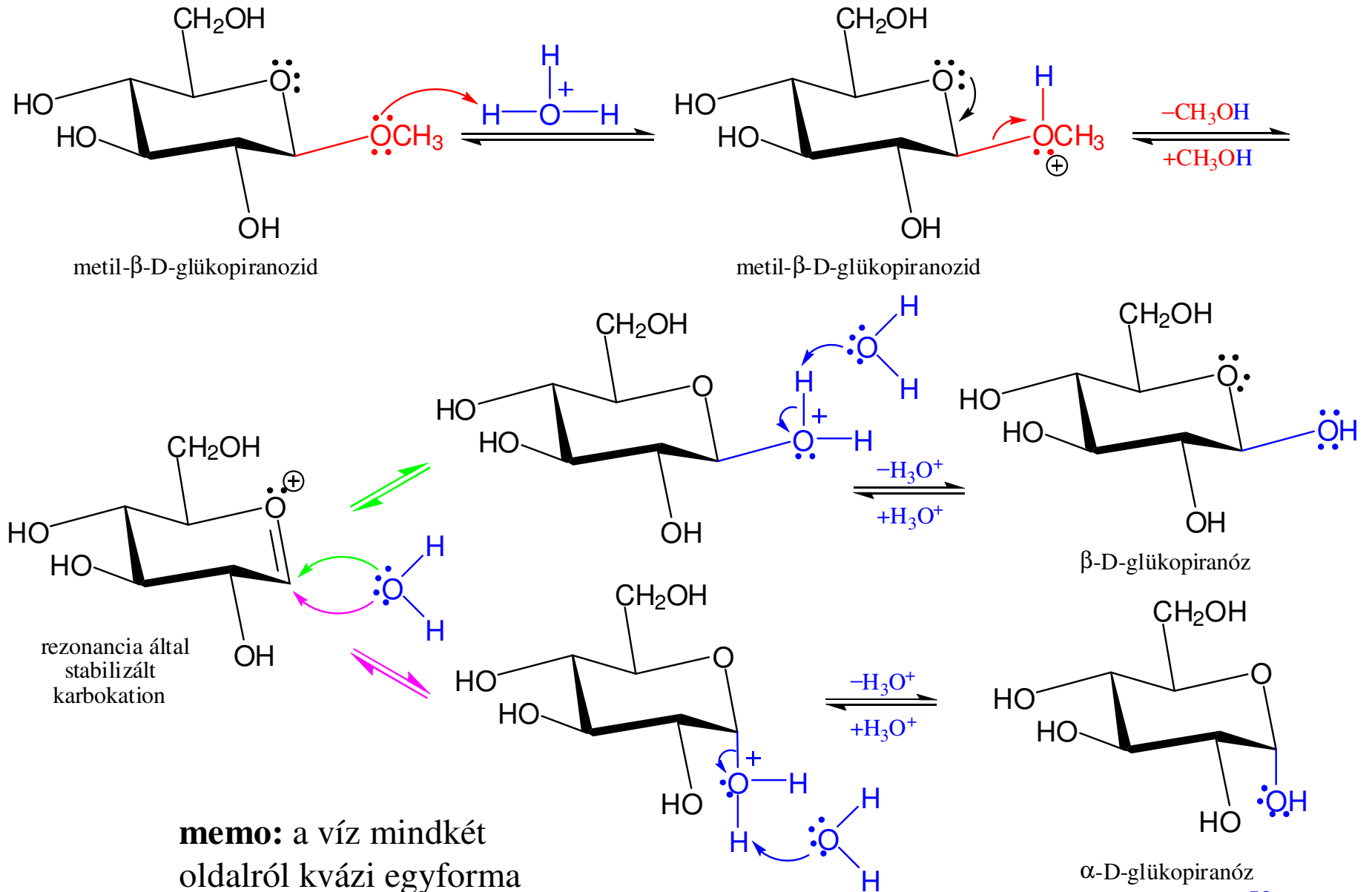
definíció: aglikon: glikozid hidrolízisével nyert alkohol

példa: a **szalicin** (fűzfa és nyárfa kérgéből izol. [1830]) aszpirin hatásmechanizmusú anyag (az aszpirin, mint acetilezőszer a ciklooxygenáz (COX) inhibitora [lásd ábra], s így a prosztaglandin szint. gátolja)

- gyulladáscsökkentő
- a köszvény és reuma hatásos gyógyszere
- aszpirin szintézisére használható alapanyag

Glikozidok hidrolízisének mechanizmusa (E + Ad) sav katalizált folyamat:

memo: a víz mindkét oldalról kvázi egyforma eséllyel támadhat

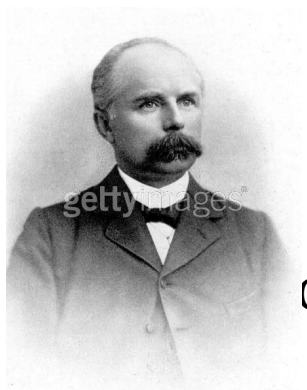
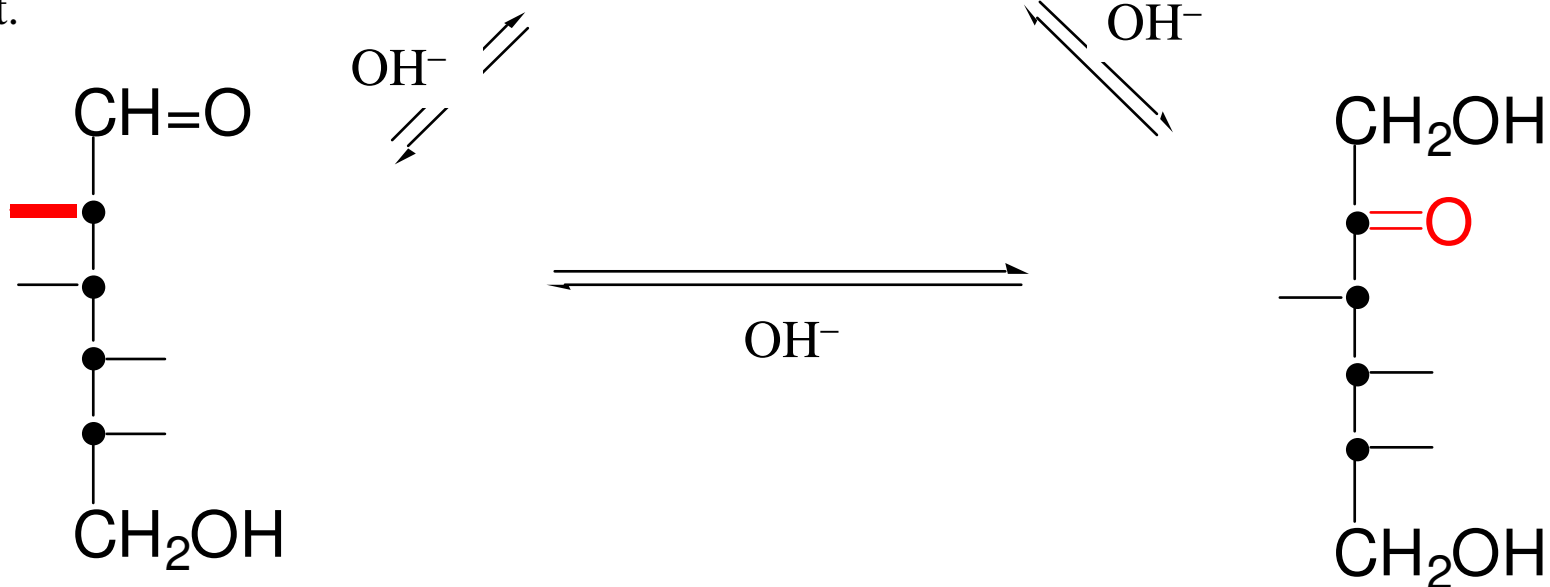
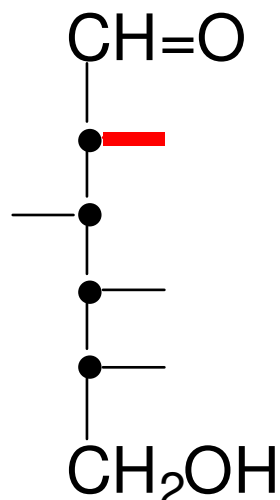
Cukrok epimerizációja bázis katalizált folyamat:

kísérlet: D-Glükóz 24h vizes $\text{Ca}(\text{OH})_2$

tapasztalat: D-Mannóz, D-Fruktóz is megjelenik az oldatban.

következtetés: védőcsoport alkalmazása, ha bázikus közegben akarunk dolgozni:

Pl. Me-glikozidot készítünk a cukorból, és mivel az acetál lúgos körülmények között stabilis, ezért elvégezhetjük a kívánt reakciót, majd savval elhidrolizáljuk az acetál védőcsoportot.

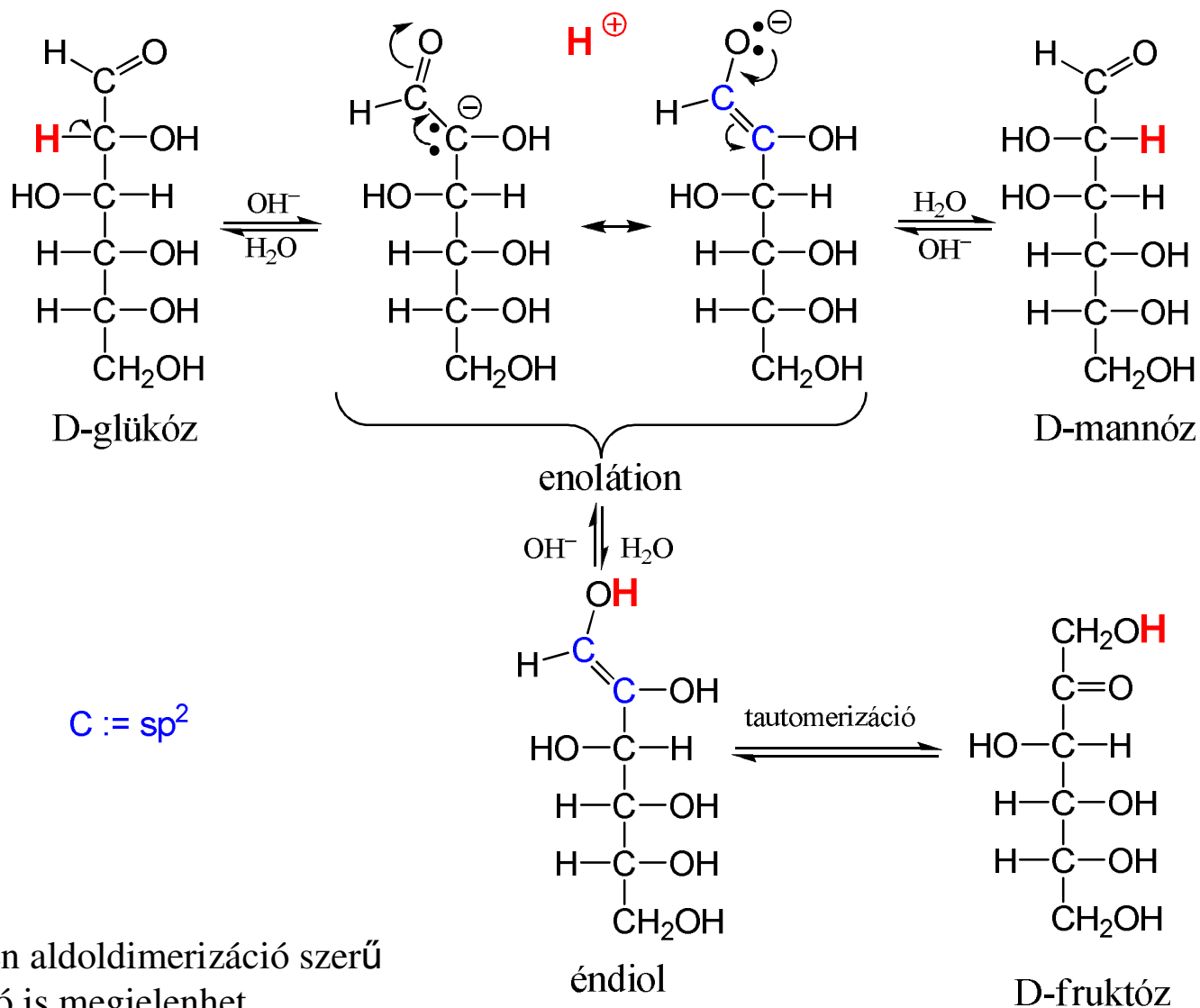

Cornelius Adrian van Troostenbery **Lobry de Bruyn (1857 -1904)**

Willem **Alberda van Ekenstein (1895)**

Enolizáció, tautomerizáció, izomerizáció

memo: lúgos közegben a védőcsoportok alkalmazása szükséges a szénhidrátkémiában

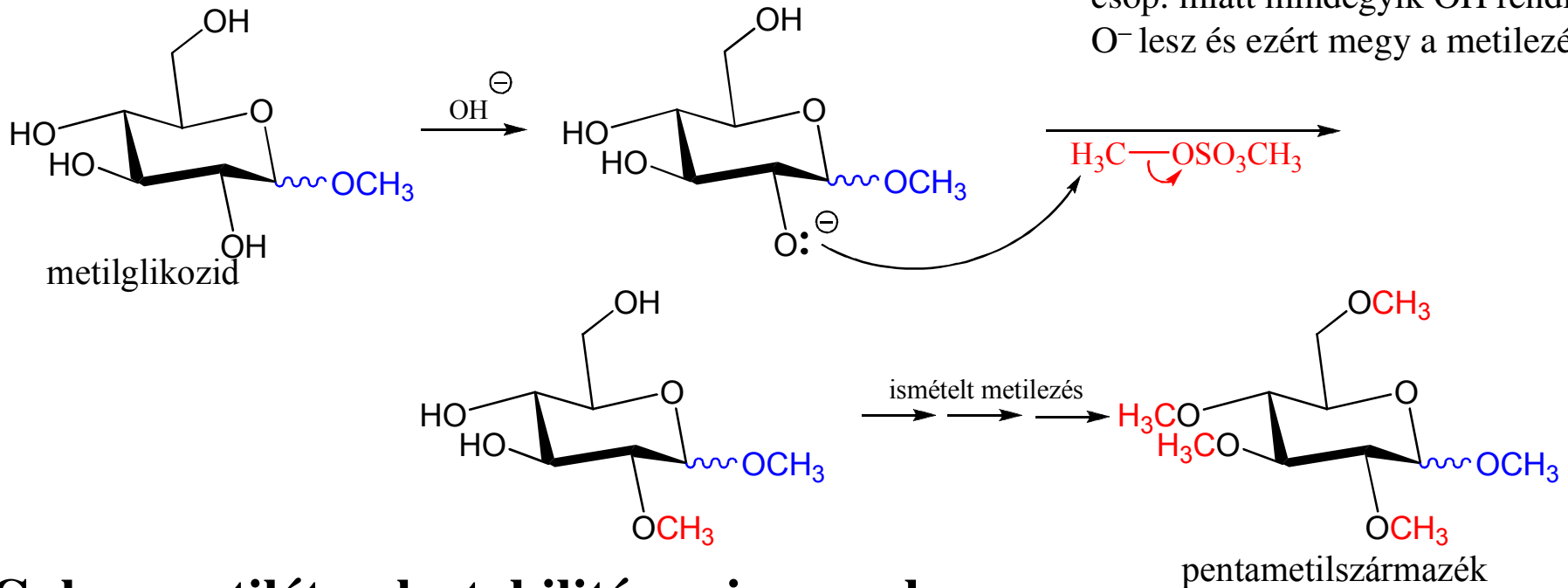

memo: elvben aldoldimerizáció szerű mellékreakció is megjelenhet.

Cukor metiléterek előállítása (S_N2):

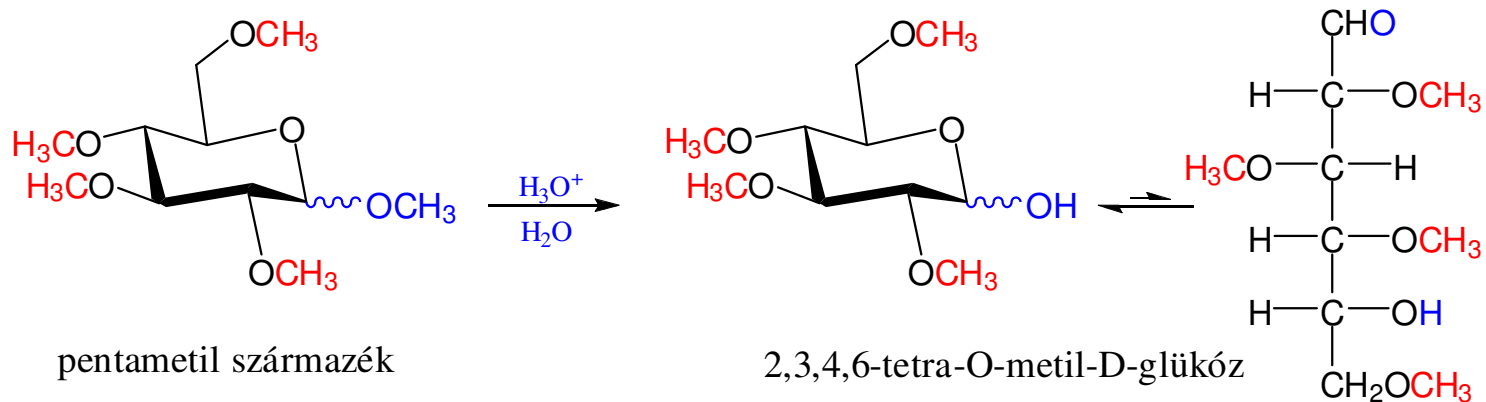
bázis (vizes NaOH), felesl. dimetil-szulfáttal

memo: az analóg Et-OH + vizes NaOH rendszerben nem keletkezik alkoholát, de a cukorban a sok e-csop. miatt mindegyik OH rendre O⁻ lesz és ezért megy a metilezés.

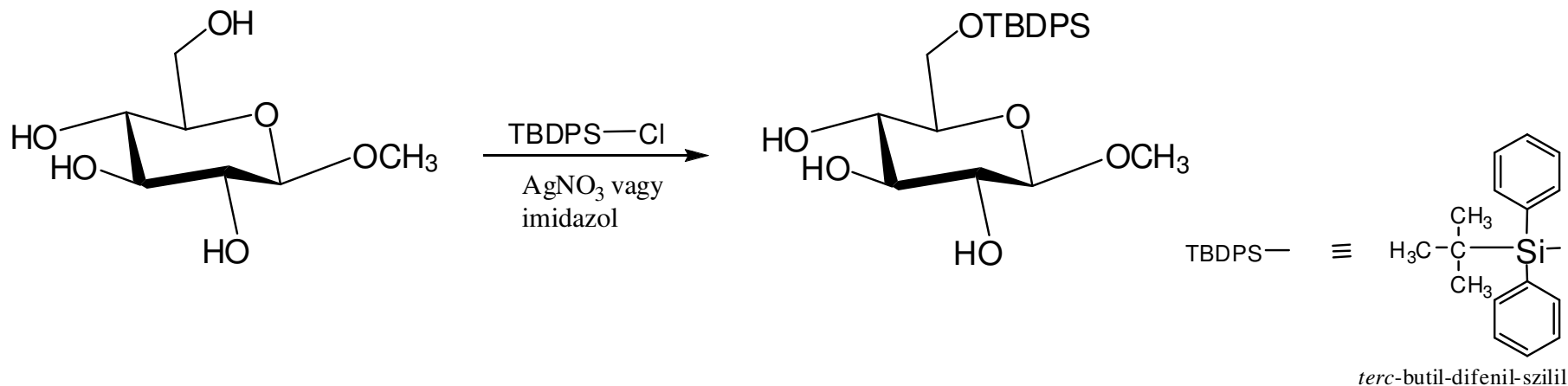
Cukor metiléterek stabilitása vizes savban:

vizes savban az acetál igen, de az éterkötés nem hidrolizál!

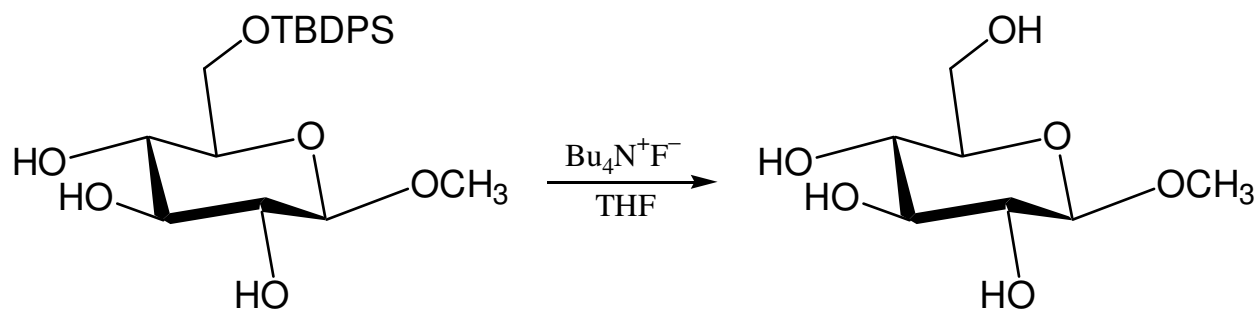

memo:
gyűrűtagszám meghatározás: a nyitott formában a C⁵-OH-ja az ami nem metilezett azaz piranóz volt a gyűrű!

Cukoréter előállítása (regioszelektív szintézis során): a primer alkohol reagál (S_N)

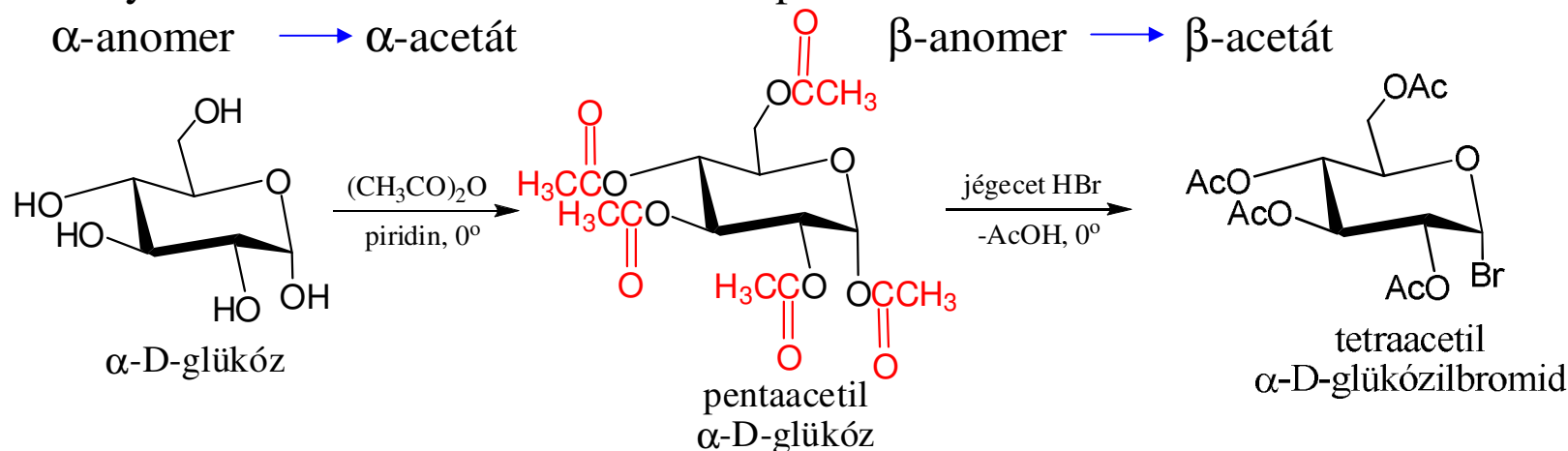

Cukoréter hasítása: kvaterner bázis sója

Cukorészterek szintézise:

- gyenge bázis (pl. piridin, nátrium-acetát), savanhidrid (ecetsavanhidrid);
- alacsony hőmérsékleten a reakció sztereospecifikus:

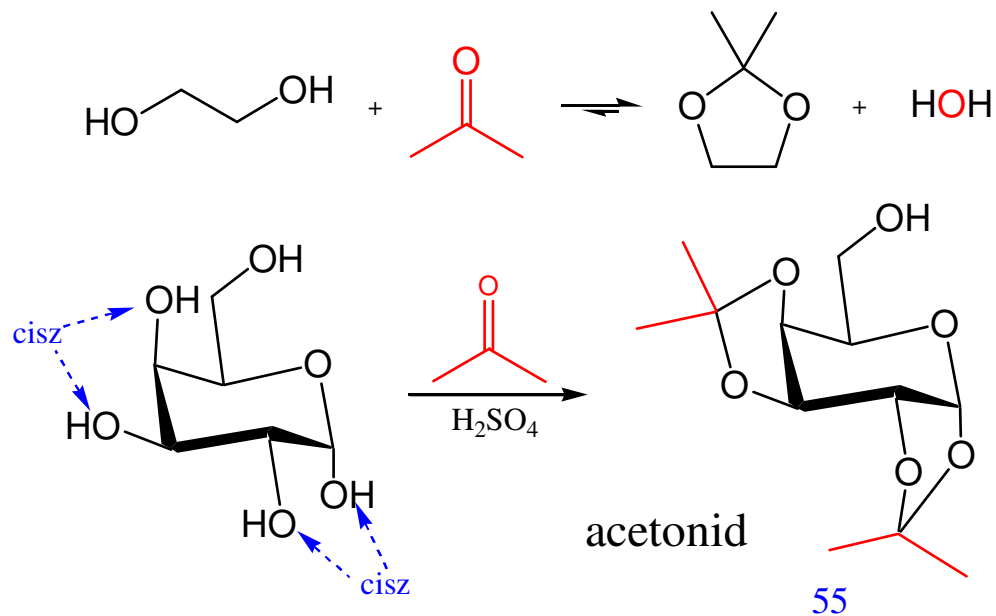
memo: dezacetilezés MeOH-ban Na^+MeO^- -al. **memo:** a védet Br-cukorral már lehet kapcsolni.

Ciklikus acetálok szintézise:

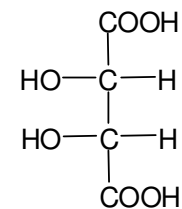
aldehid, keton + 1,2-diol:

csak *cisz* állású vicinális hidroxilcsoportokkal

pl. α -D-galaktópiranóz esetében megy a reakció.

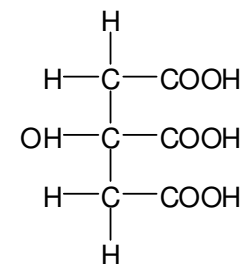

Cukrok oxidációs reakciói I. (cukrok kimutatása):

borkősav

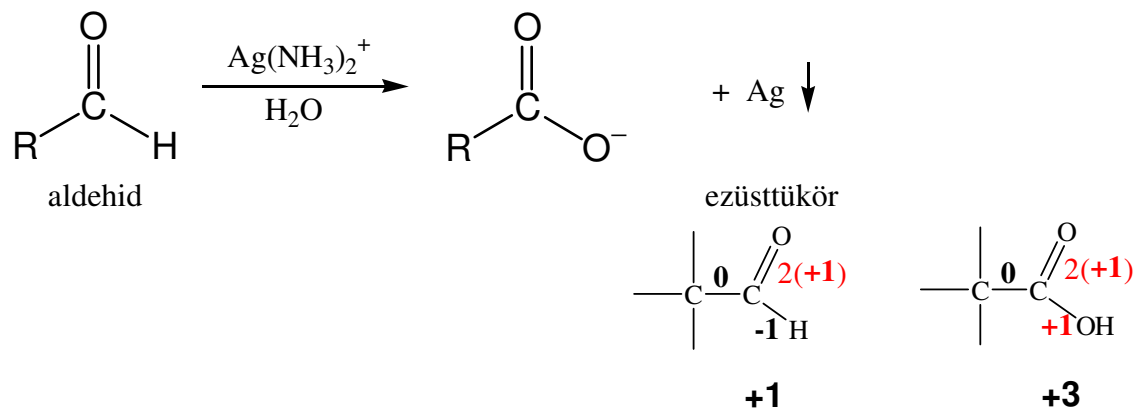
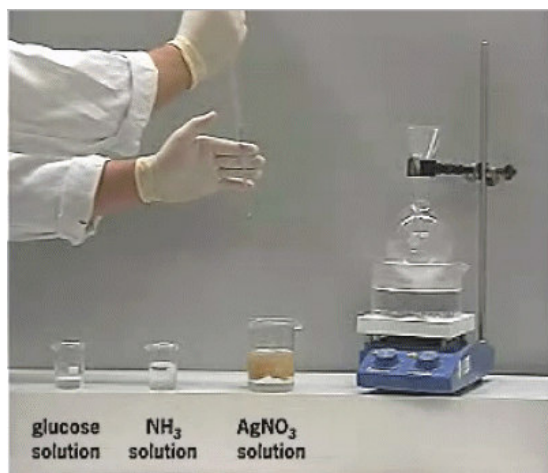
2,3-dihidroxiborostyánkősav

citromsav
2-hidroxipropán-1,2,3-
trikarbonsav

Tollens-próba (ezüstitükör-próba): alifás és aromás aldehidek kimutatása

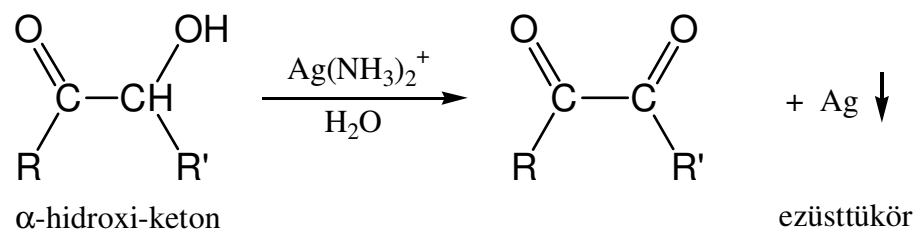
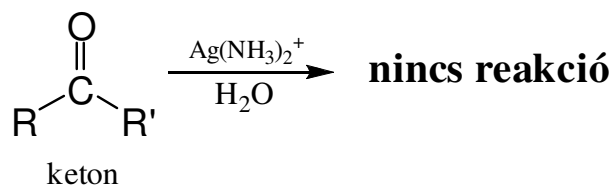

a szén +1-ről +3-ra oxidálódik
az ezüst +1-ről 0-ra redukálódik.

Kísérleti körülmények: NH₃ (5 ml) + AgNO₃ (vizes) 150 ml kevertetés közben. A keletkező csapadék feloldódik további NH₃ (5 ml) hatására. Az oldathoz adjuk a cukor vizes oldatát (4g glükóz 10 ml deszt. H₂O), lombikba öntjük és kevertetés közben vízfürdőn melegítjük 70°C.

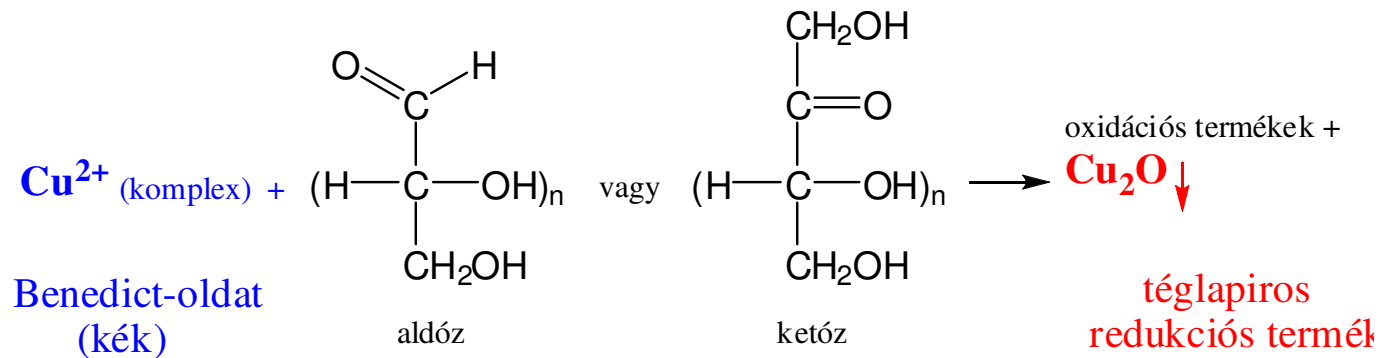
Eredmény: 4 perc múlva a lombik falát ezüstitükör fedi.

memo: ketonokkal nem megy kivéve az α-hidroxiketonok

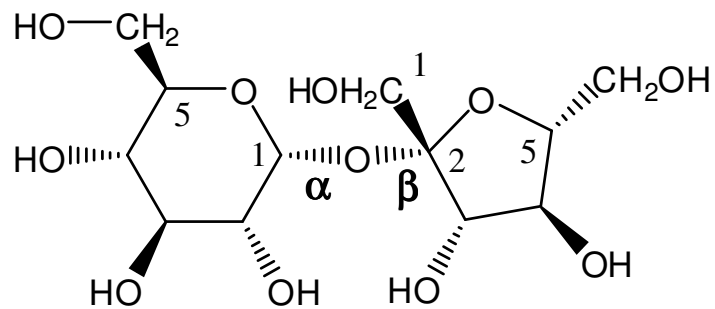
Monoszacharidok oxidációs reakciói:

Benedict-próba: alifás aldehidek és redukáló cukrok kimutatása;
a reagens Cu(II) citrát komplexe bázikus oldatban, jól **eltartható** (szemben a Fehling-oldattal)

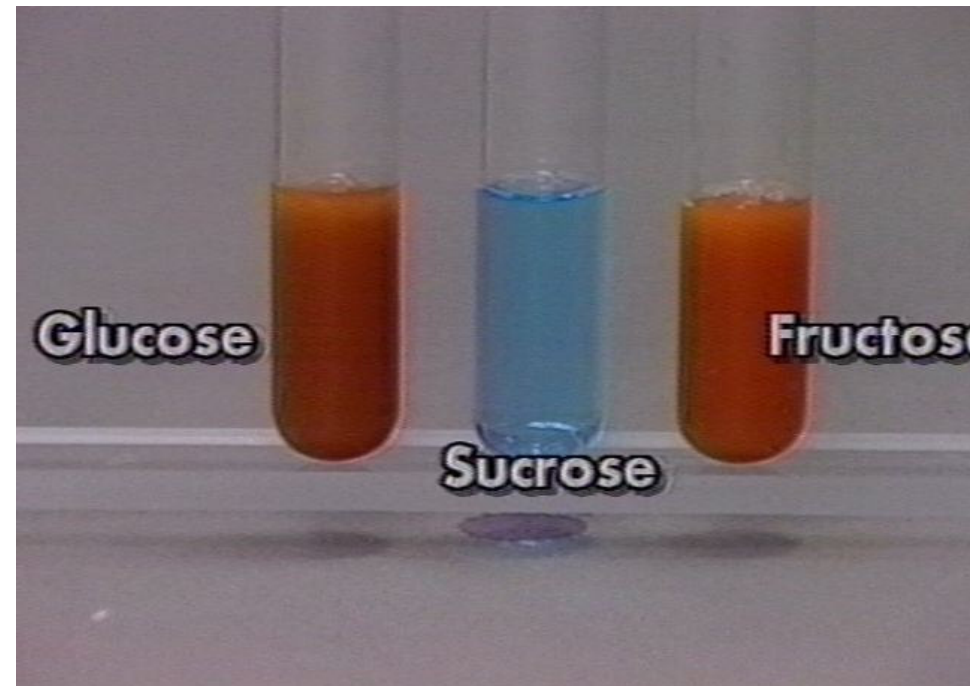

szacharóz:

egy nem redukáló diszacharid

α -D-Glükózil<1,5>- β -D-fruktozid<2,5>

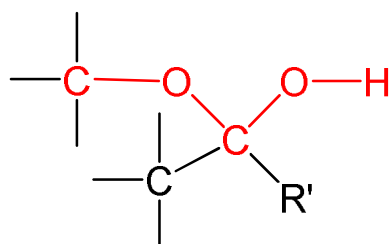

Redukáló cukrok:

azok a cukrok, amelyek pozitív Benedict- vagy Tollens-próbát adnak

félacetálcsoportot tartalmazó szénhidrátok: vizes oldatukban aciklusos aldehid vagy α -hidroxi-ke-ton is megjelenik

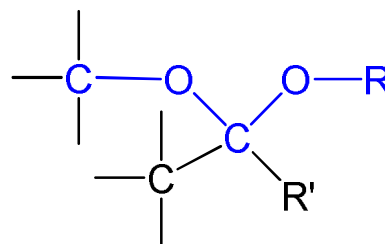
redukáló cukor

félacetál

pozitív Tollens- és Benedict-próbát ad

nem-redukáló cukor

acetál

nem ad pozitív Tollens- vagy Benedict-próbát

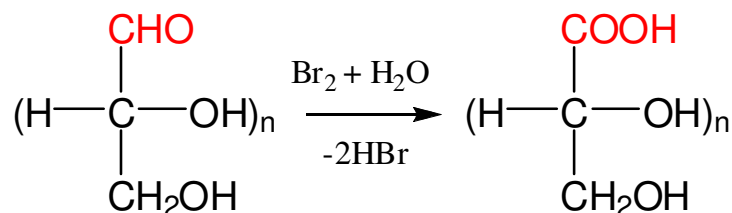
R: alkilcsoport vagy
egy másik cukor
R': H vagy CH₂OH

Nem redukáló cukrok:

olyan cukrok, amelyek negatív Benedict- vagy Tollens-próbát adnak azok a glikozidos szénatomon acetálcsoportot tartalmazó szénhidrátok: lúgos oldatukban nincs jelen aciklusos aldehid vagy α -hidroxi-ke-ton

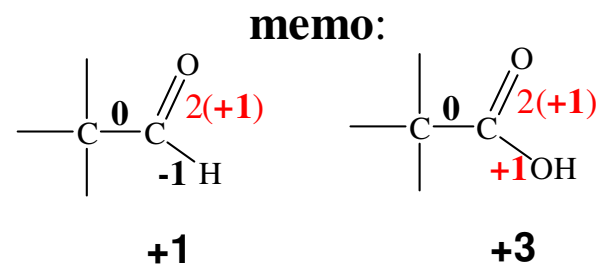
Monoszacharidok oxidációs reakciói II: aldonsavak szintézise

a kíméletesebb ox.
bruttó egyenlete:

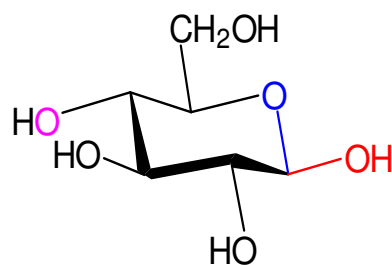

memo: a Br-os ox.
preparatív célra is alkalmas. aldóz

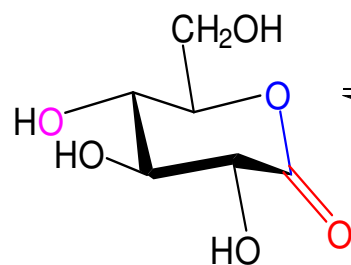
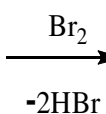
aldonsav

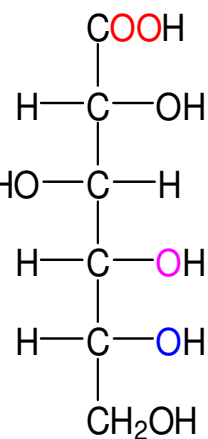
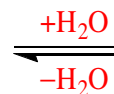
a szén +1-ről +3-ra oxidálódik,
az elektrofil Br₂ 0-ről -1-re redukálódik.

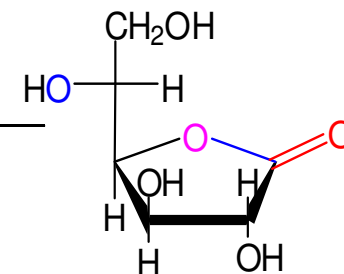
β-D-glükopiranoz

β-D-glükonsav-δ-lakton
(glükonolakton)

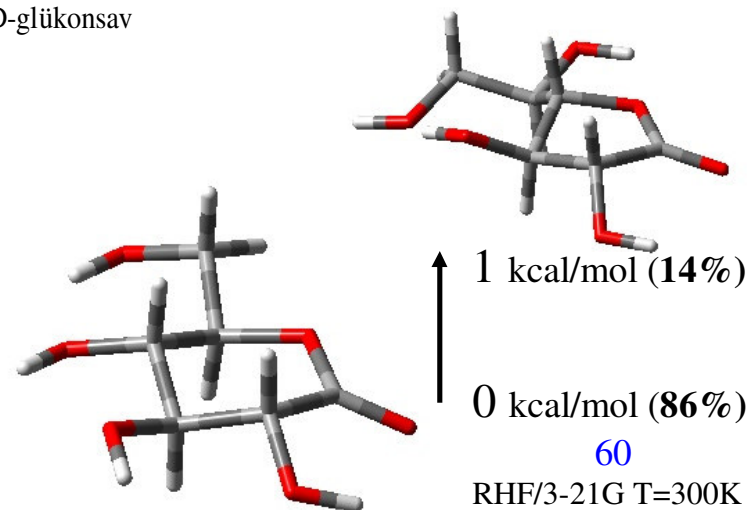

D-glükonsav

β-D-glükonsav-γ-lakton

memo: - a glükonsavnál inkább a δ-lakton dominál
- a galaktonsav esetében jelentősebb a γ-lakton mennyisége

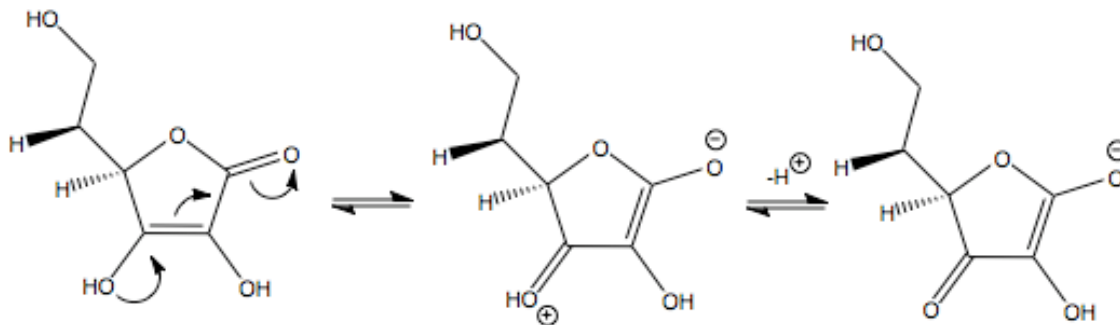
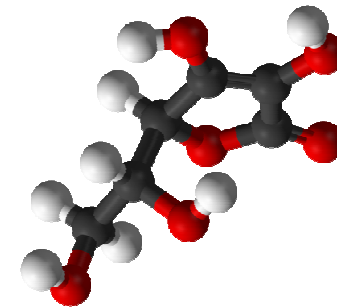
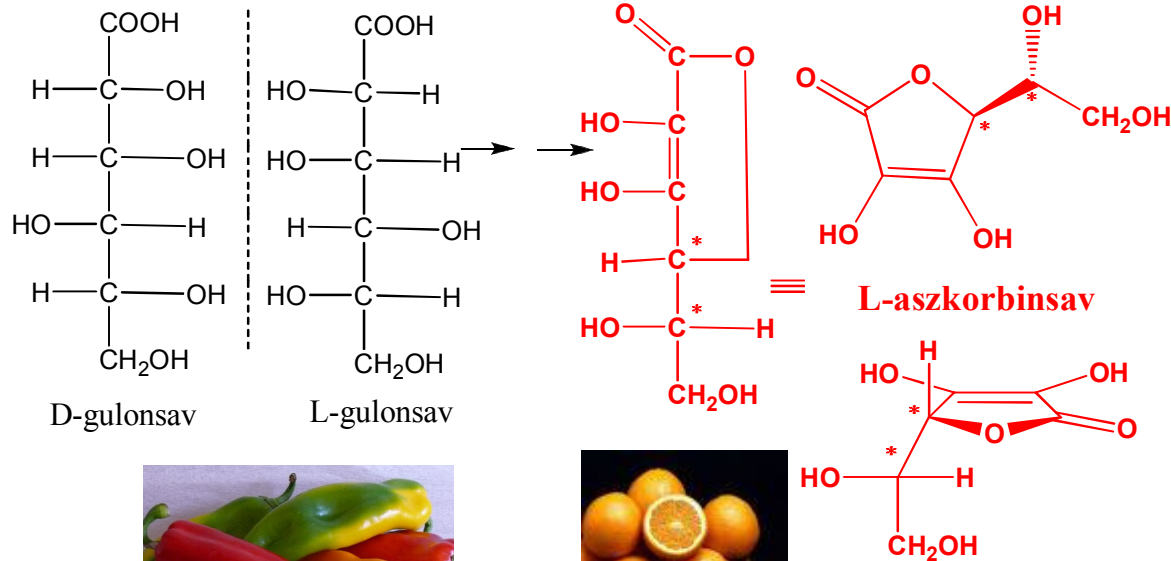

Egy híres aldonsavlakton

C-vitamin: L-askorbinsav
(vízoldható vitamin)

avitaminózis: skorbut *Bruckner I/2 1103*

Szent-Györgyi Albert
(1893 -1986)
[1937 Nobel-díj]

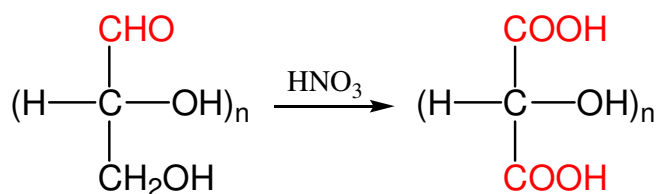
Az askorbinsav savasságáról:

egy savanyú enol. Az enol deprotonált formája, az enolát tipikusan egy erős bázis, de itt a szomszédos kettőskötés stabilizálja a deprotonált formát, ezért erős sav az askorbinsav.

Monoszacharidok oxidációs reakciói II: aldársavak

(α - ω -polihidroxidikarbonsavak) szintézise

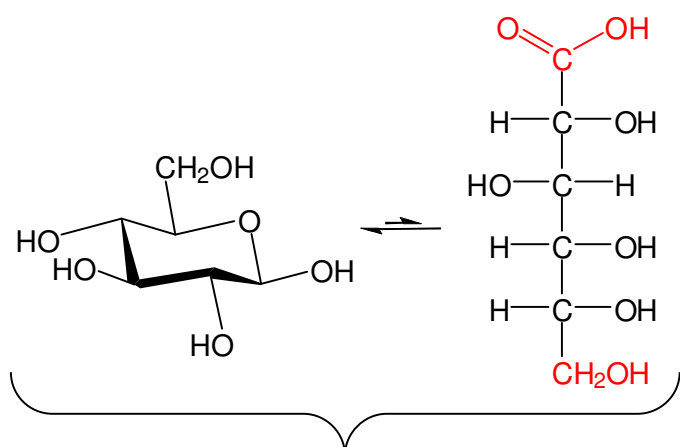
az erélyesebb oxidáció
bruttó egyenlete:

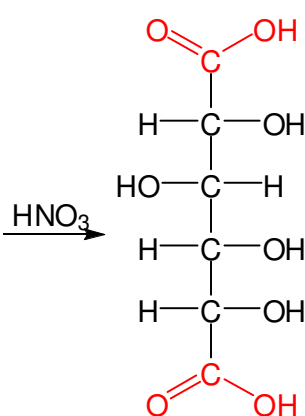
aldóz

aldársav

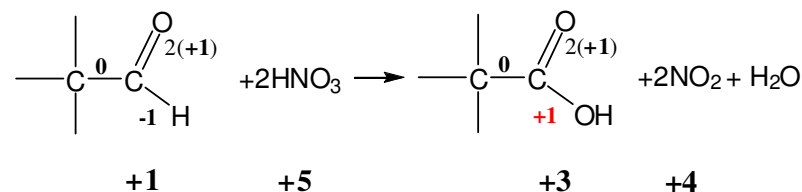
memo: ketózok esetében
lánchasadáshoz vezet: kisebb
tagszámú cukorsavakat kapunk.
memo: észteresítés nem lesz mert
a HNO₃ mellett nincs kénsav!

D-glükóz

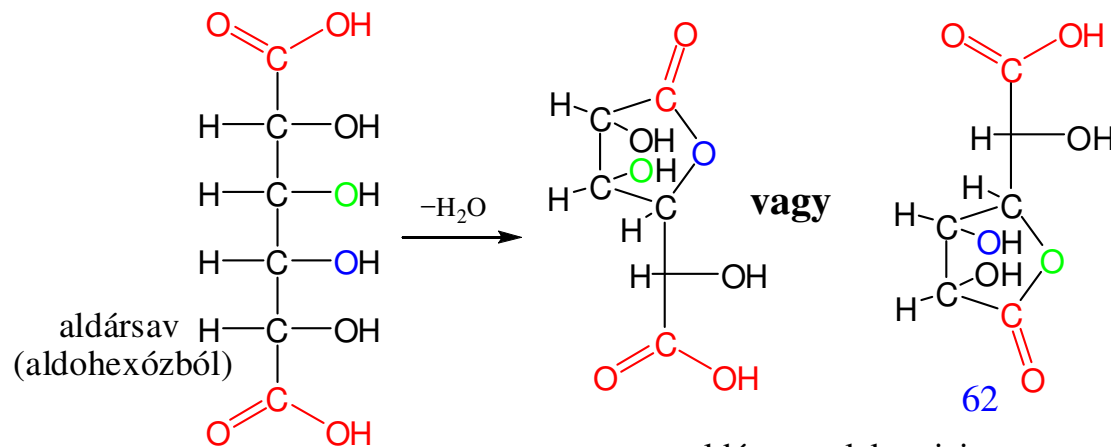

D-glükársav

a szén +1-ről +3-ra oxidálódik
a N +5-ről +4-re redukálódik.

memo: a δ - mellett γ -
lakton is képződik.

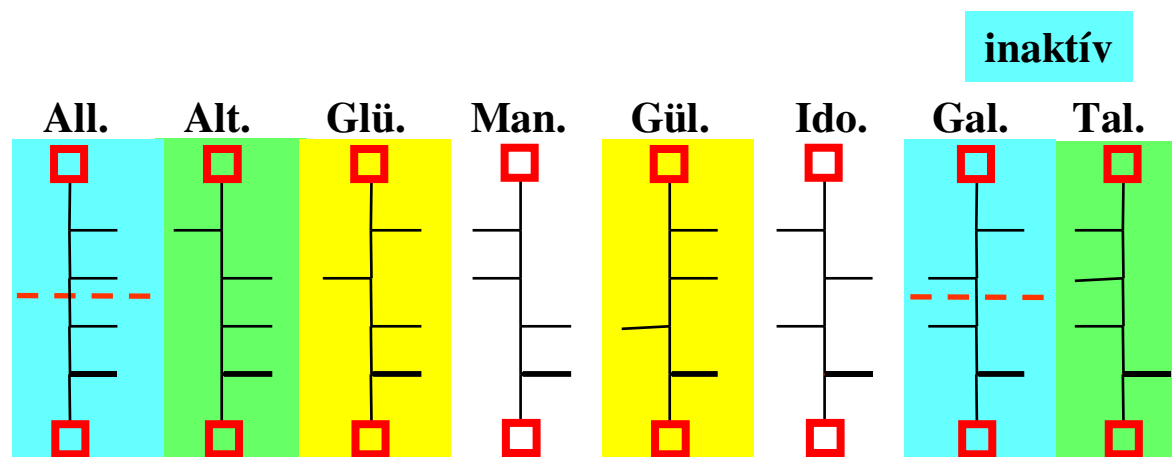

aldársav γ -laktonjai

kérdés: melyik az az aldohexóz amelyik HNO_3 -as oxidációt követően optikailag inaktív aldársavat eredményez? (Racemizáció nem lép fel.)

kérdés: melyik D-aldársav a D-glükársav enantiomerje?

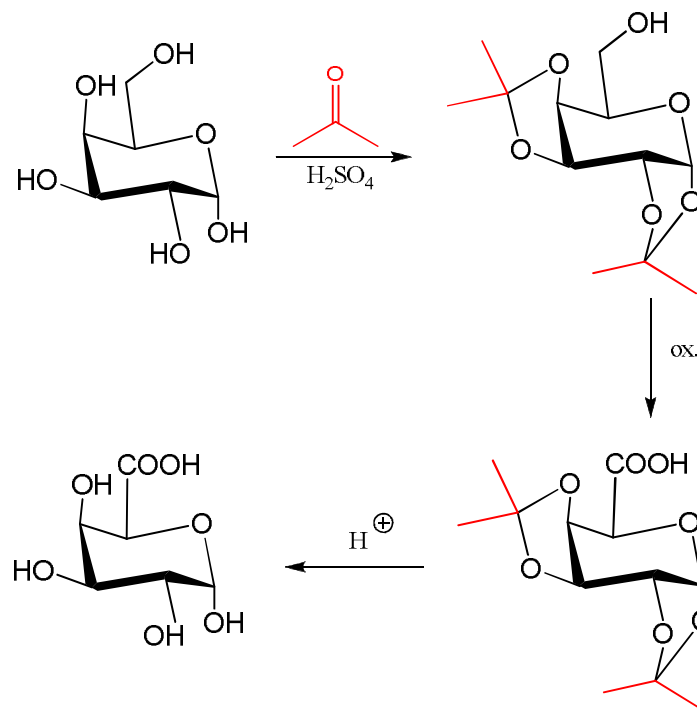
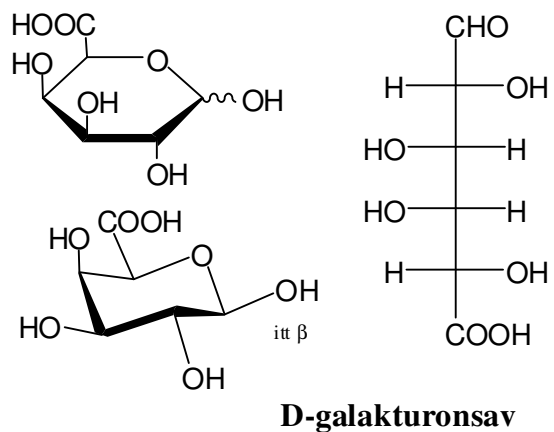
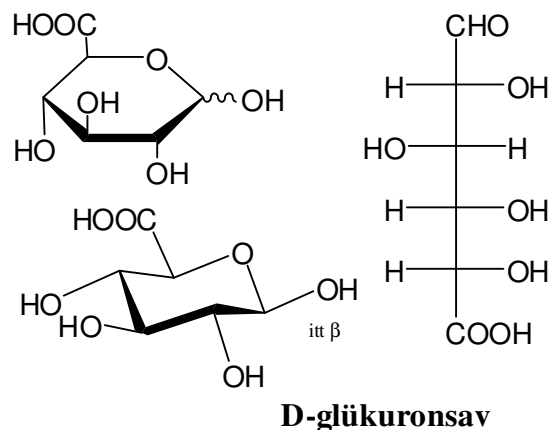
kérdés: melyik D-aldársav azonos sztereokémiájú a D-altársavval?

Monoszacharidok oxidációs reakciói II: Uronsavak

(előállítás: direkt ox. nem alkalmas, mert a COH is ox.,

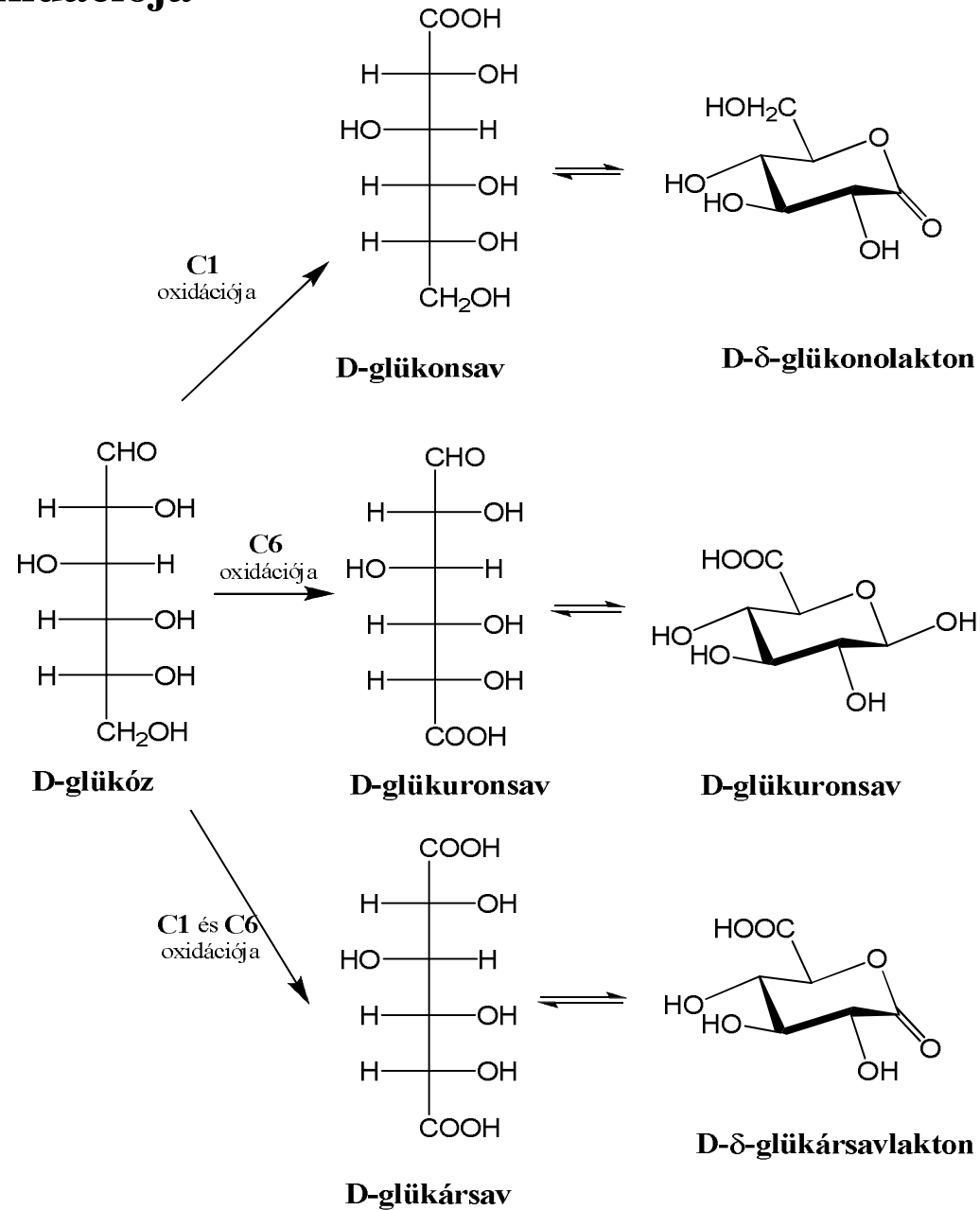
de védett cukorszármazékok oxidálhatók uronsavvá, pl.

Monoszacharidok oxidációja

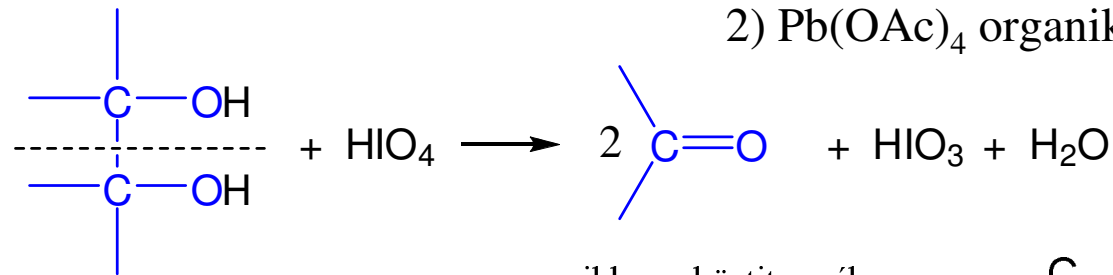
összefoglalás:

Monoszacharidok oxidációs reakciói II:

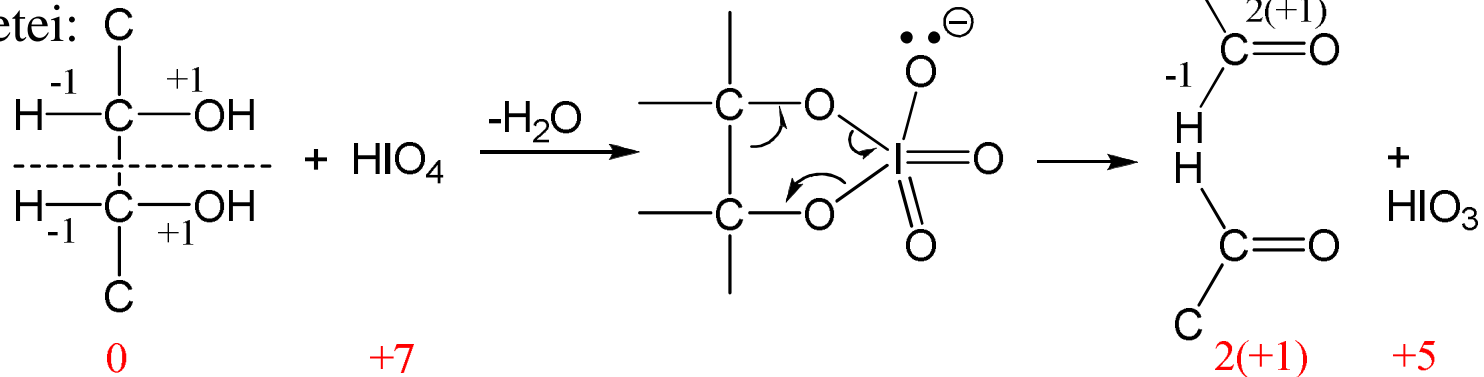
perjodátos oxidáció: polihidroxi-vegyületek oxidatív hasítása

a **még erélyesebb** oxidáció
bruttó egyenlete:

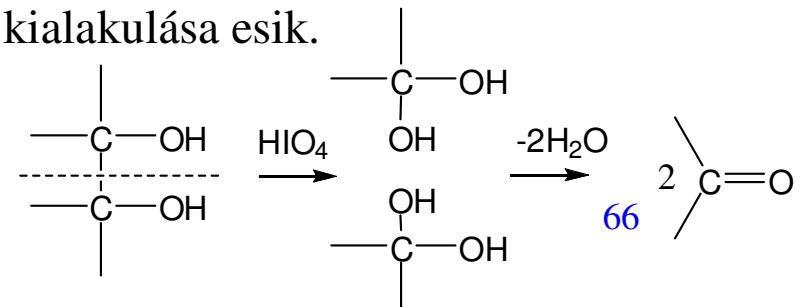
memo: vicinális diolok oxidálhatók,
1) perjódsavval vízben vagy
2) $\text{Pb}(\text{OAc})_4$ organikus közegben.

az ox. részletei:

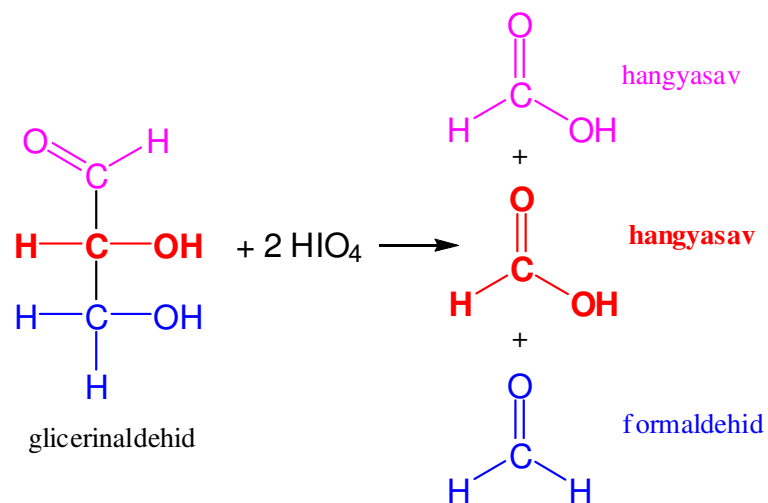
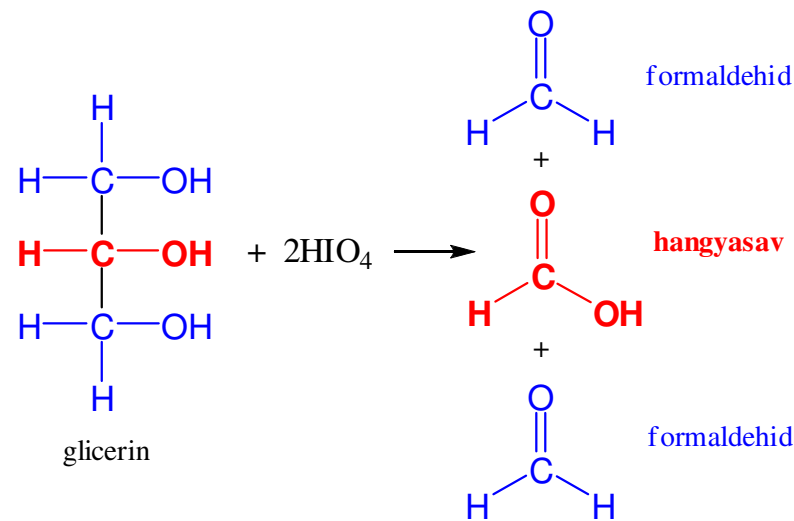

memo:

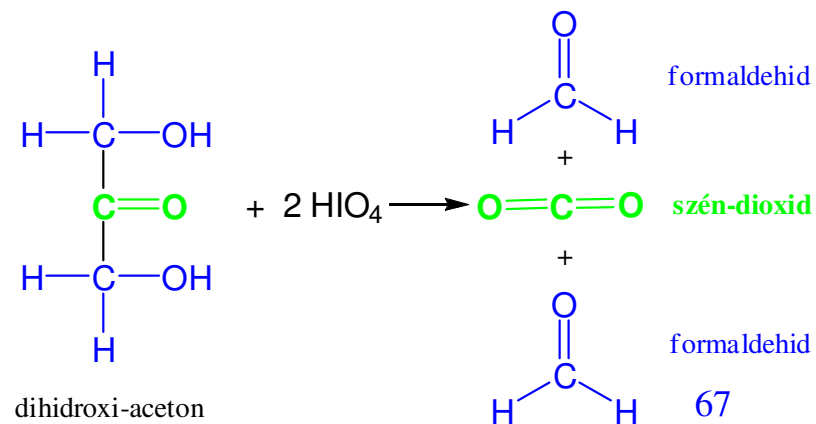
- aldehidet, ketont vagy savat kapunk az oxidáció végén.
- kivitelezhető kvanti. módon, analitika,
- minden C-C kötés hasadásra egy C-O kötés kialakulása esik.

kérdés: Hány mól HIO_4 oxidálja a glicerint és mik a kapott termékek?

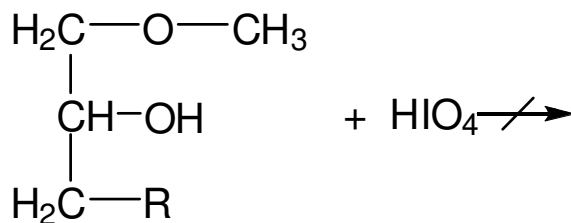
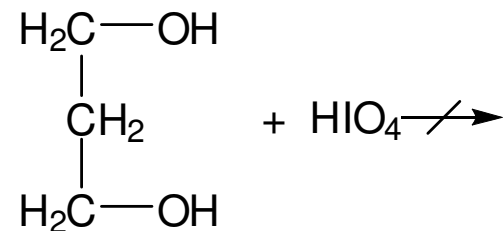

kérdés: Hány mól HIO_4 oxidálja a glicerin aldehidet és mik a kapott termékek?

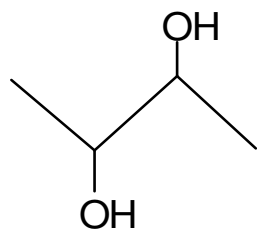
kérdés: Hány mól HIO_4 oxidálja a dihidroxi-acetont és mik a kapott termékek?

kérdés: Hány mól HIO_4 oxidálja a propán-1,3-diolt és mik a kapott termékek?

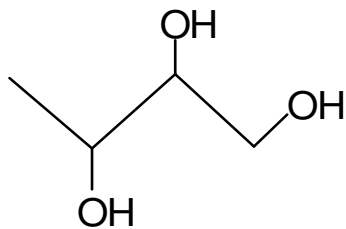

kérdés: Mivé oxidál a HIO_4 egy β -hidroxi-étert?

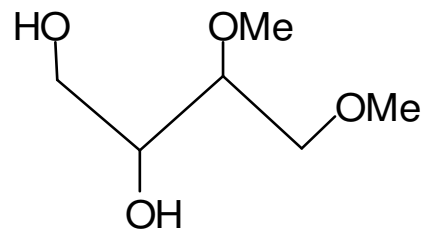
gyakorló feladatok: Hány mól HIO_4 oxidálja és mivé az alábbi vegyületeket?

butane-2,3-diol

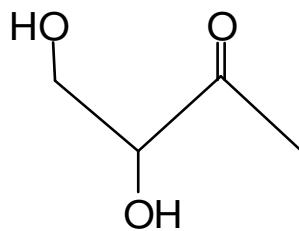

butane-1,2,3-triol

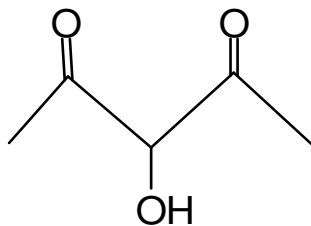

3,4-dimethoxybutane-1,2-diol

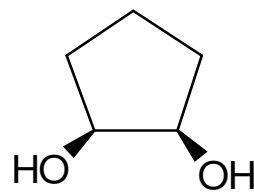
D-eritróz

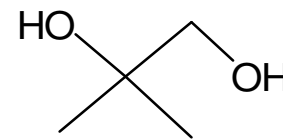
3,4-dihydroxybutan-2-one

3-hydroxypentane-2,4-dione

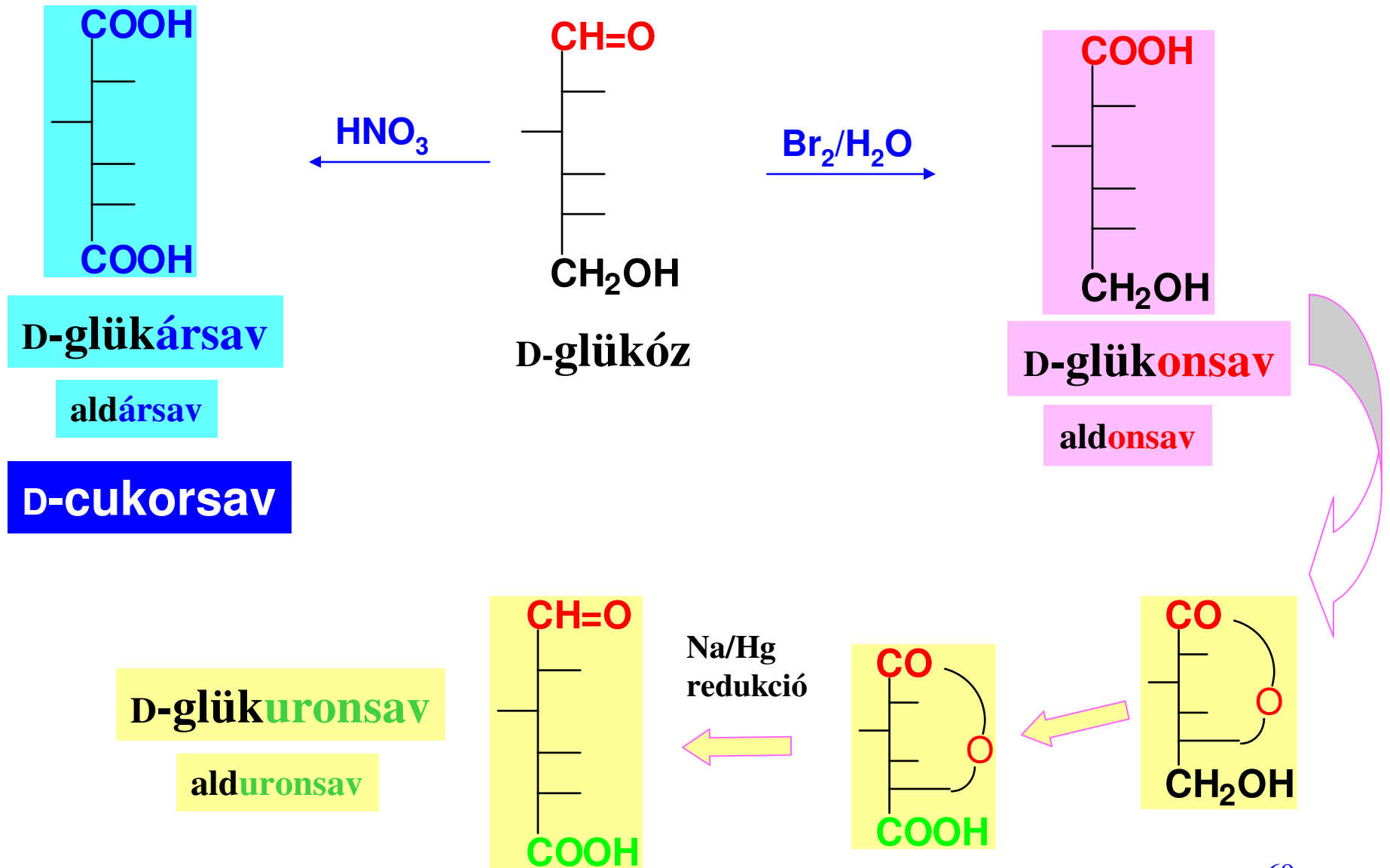

(1*R*,2*S*)-cyclopentane-1,2-diol

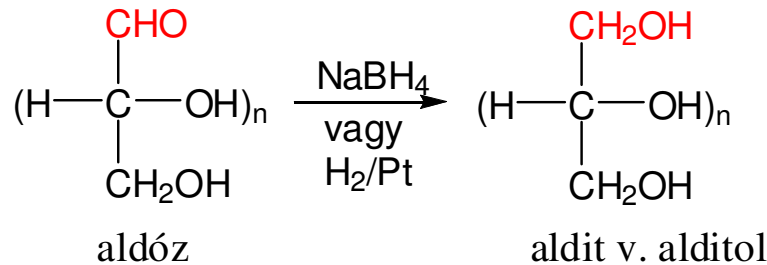
2-methylpropane-1,2-diol

Összefoglaló: a D-glükóz oxidációja

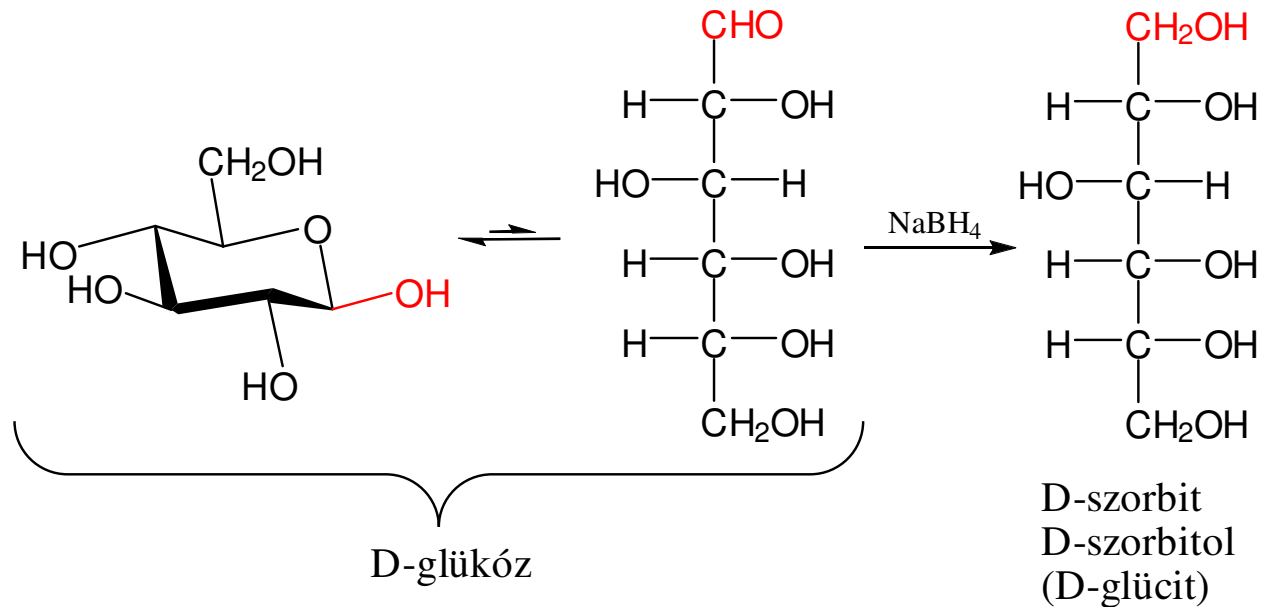
Monoszacharidok redukciója I.: alditok vagy alditolok

a redukció
bruttó egyenlete:

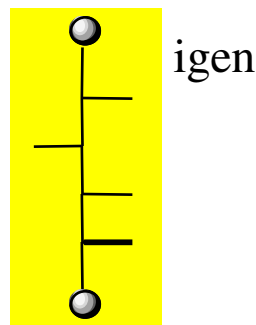

A D-glükóz redukciója
a nyíltformán keresztül :

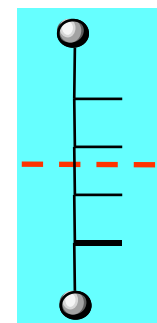
memo: allit, altrit,
glücit, mannit, gülit,
idit, galaktit, talit

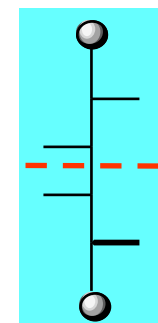
kérdés: Optikailag aktív-e a D-glücit?

Allit

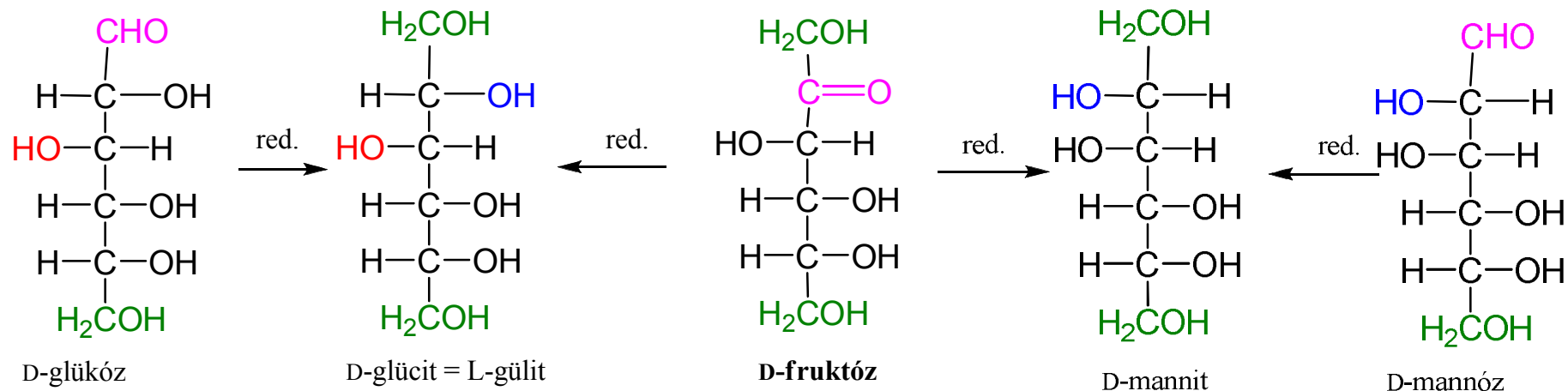
Galaktit

inaktív

kérdés: Rajzoljon fel optikailag
inaktív D-alditot!

**Redukció okozta
sztereokémiai
érdekességek:**

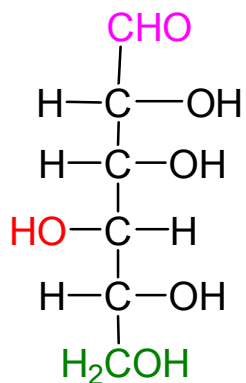
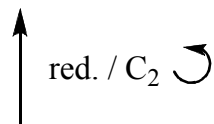
D-glükóz

D-glücit = L-gülit

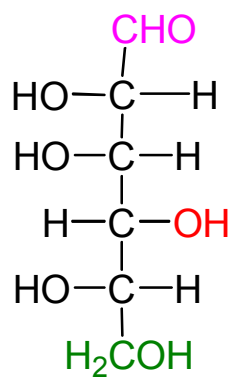
D-fruktóz

D-mannit

D-mannóz

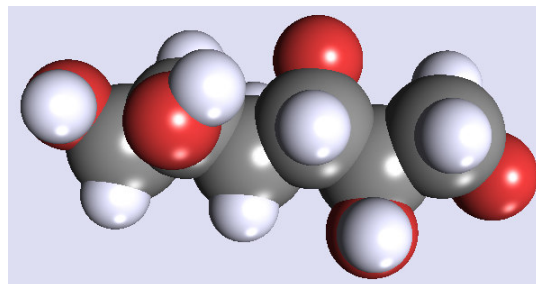
D-gülóz

L-gülóz

kérdés: melyik L-aldohexóz eredményez a D-mannittal azonos sztereokémiájú cukoralkoholt?
(L-mannóz)

memo: D-mannit (**angolul:** D-Mannitol vagy D-Mannit) vizes oldata enyhén savanyú kémhatású, édesítőszerként is használatos.

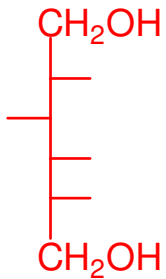
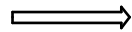

Érdekes alditok:

Madárberkenye
(*Sorbus aucuparia*)

cseresznye
szilva
körte
alma
moszat
alga
ondó

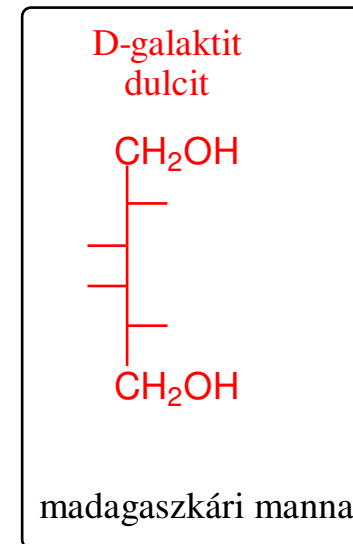
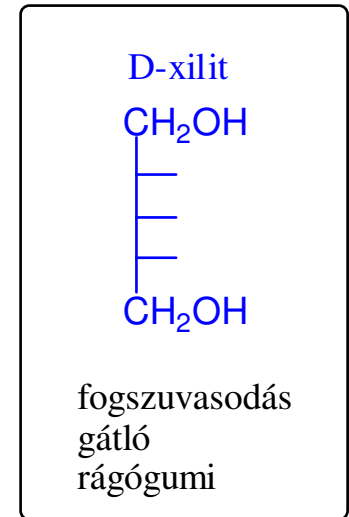
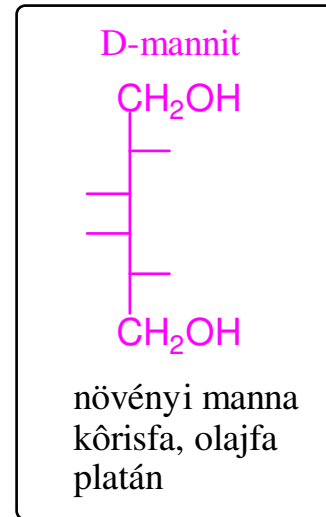

D-glucit
L-gulit
D-szorbit

Fogszuvasodást
okozó baktériumoknak
emészthetetlen

diabetikus édesítőszer

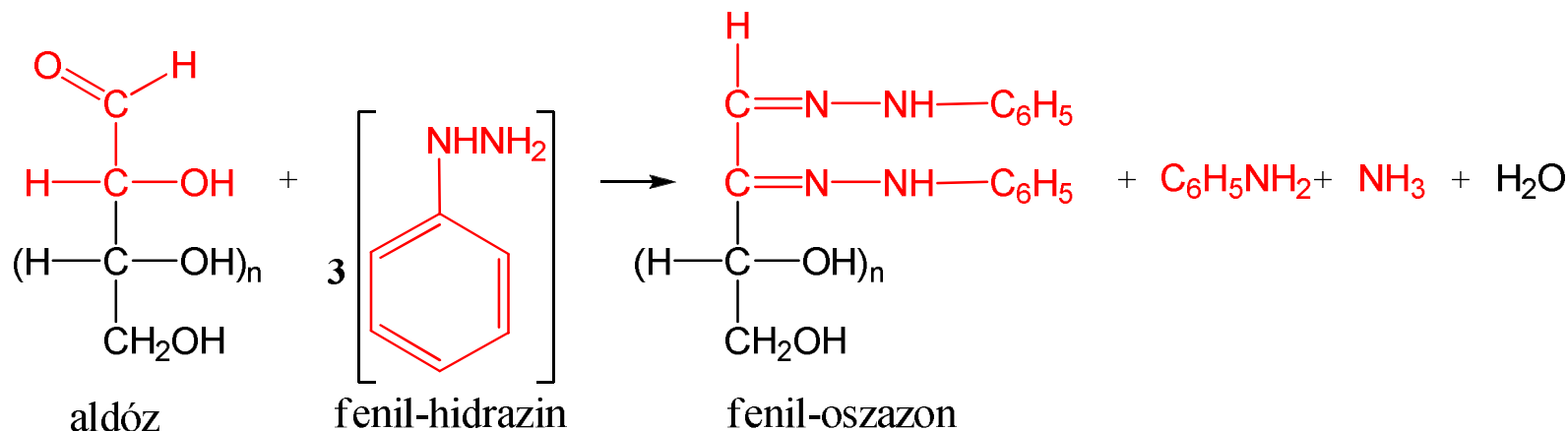
szürke hályog esetén a
szem csarnokvizében a
dulcitol konc. megnő

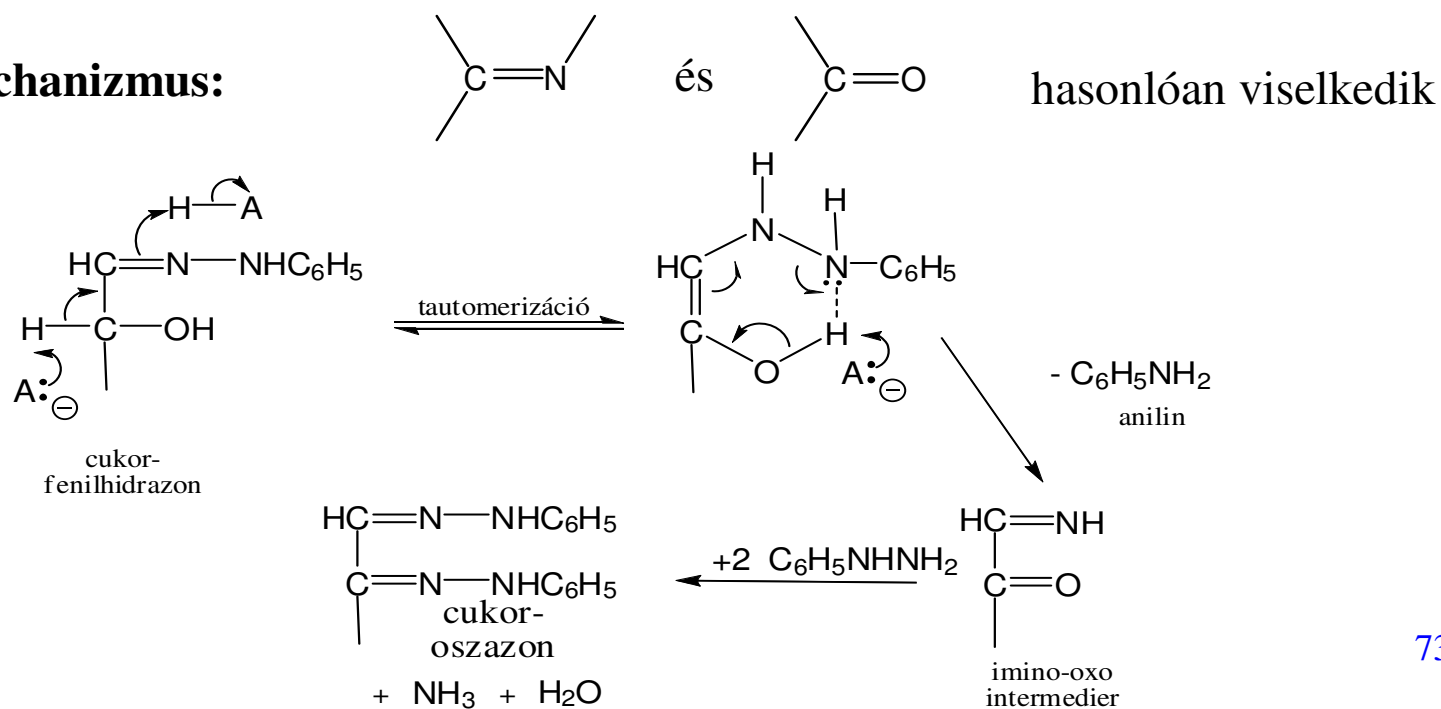
Monoszacharidok reakciója II. (fenil-hidrazinnal) oszazonok:

megjegyzés: 1mól aldehid és 1mól fenilhidrazinnal 1 mól fenilhidrazont eredményez.

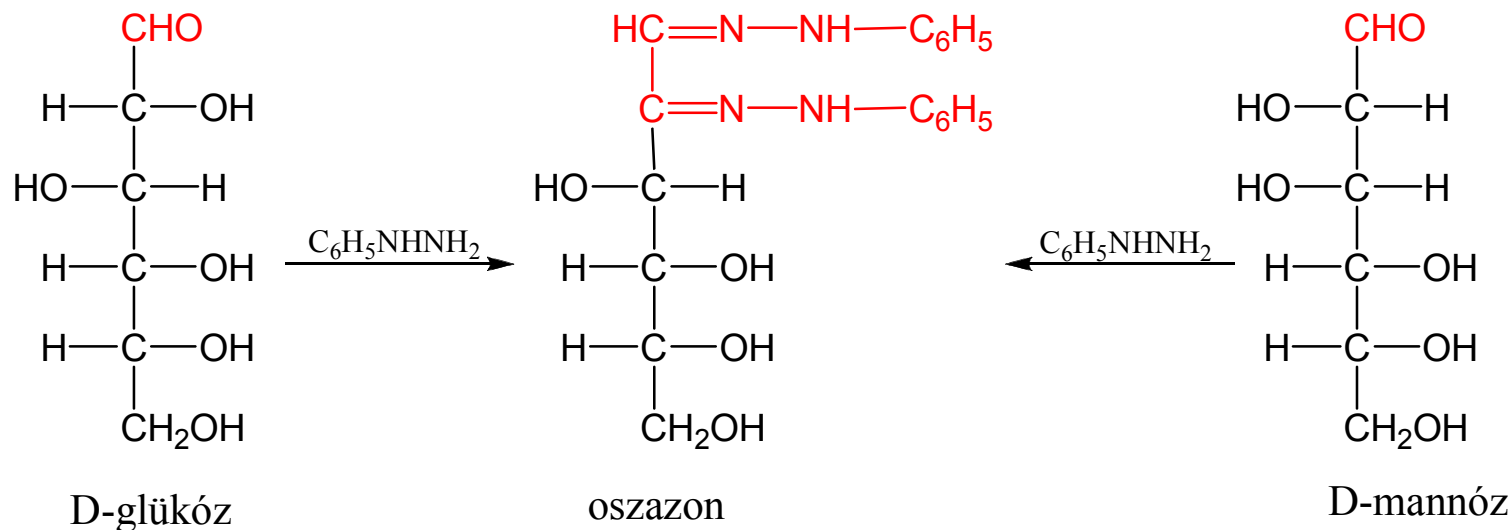
kérdés: az analóg reakció során mi lesz ha a fenilhidrazint feleslegben (>3 mól) használjuk?

mechanizmus:

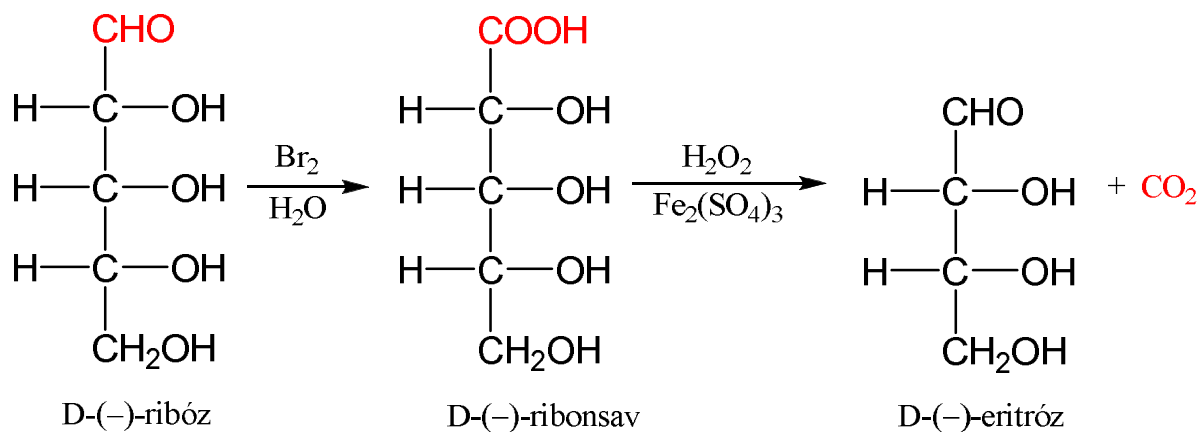
kérdés: Mi a különbség a D-glükóz, a D-mannóz és a D-fruktóz oszazonjai között?

válasz: semmi, mert ugyanaz az oszazon, mert C2 epimerek.

memo: A fruktóz is ugyanezt az oszazont eredményezi.

Aldózok láncrövidítése: a Ruff-lebontás

Otto Ruff
(német: 1871 - 1939)

kérdés: Melyik másik aldopentóz lánclebontása eredményez szintén D-eritrózt?

74
(D-Arabinóz)

Aldózok lánchosszabbítása: Kiliani-Fischer-szintézis

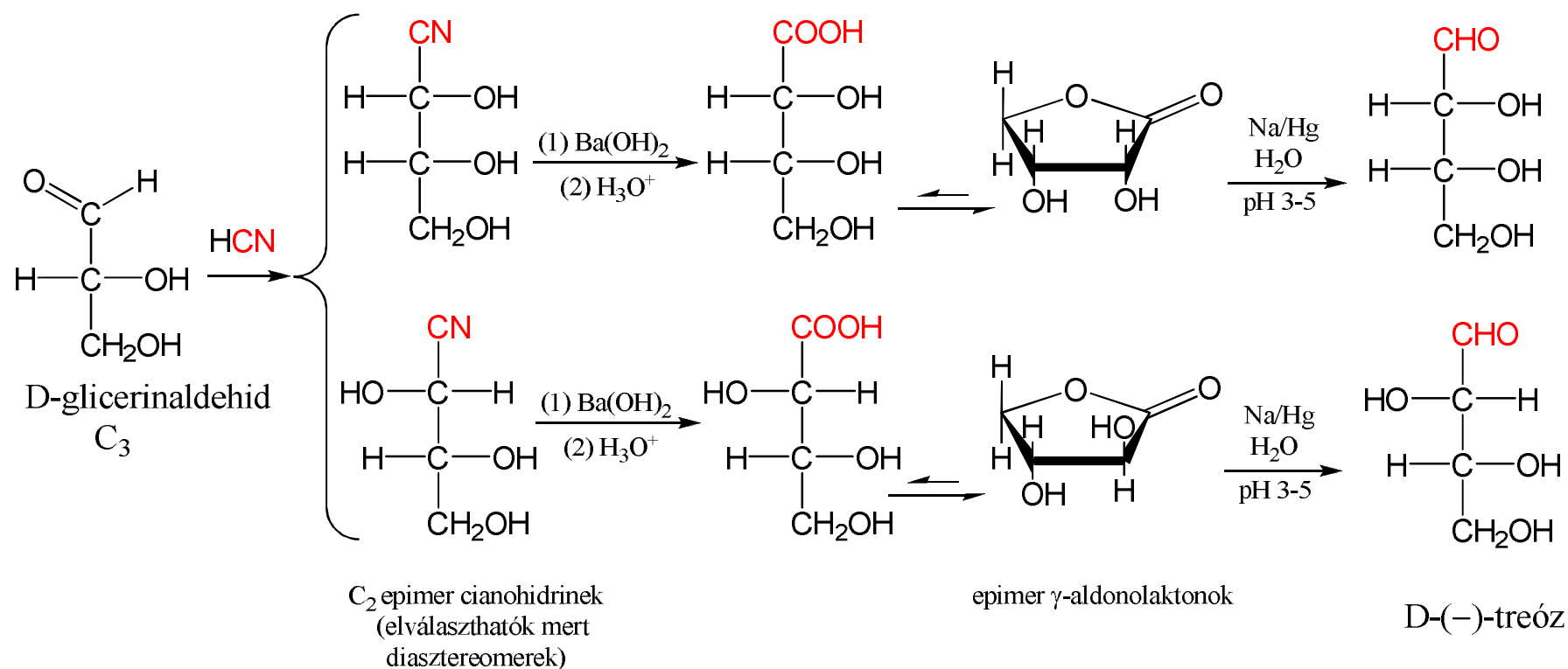

Heinrich Kiliani
(1855-1945)

Emil Fischer
(1852-1919)

memo: aldóz lánchosszabbítása ciánhidrinen keresztül

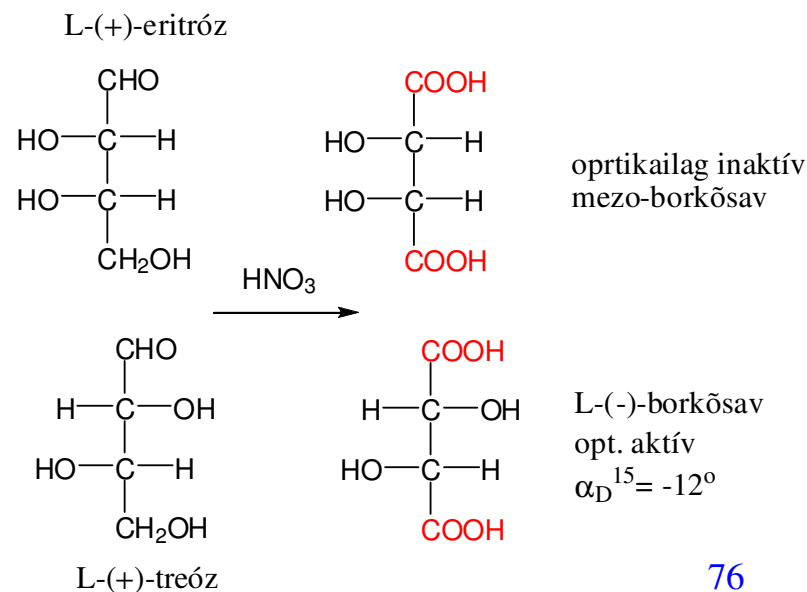
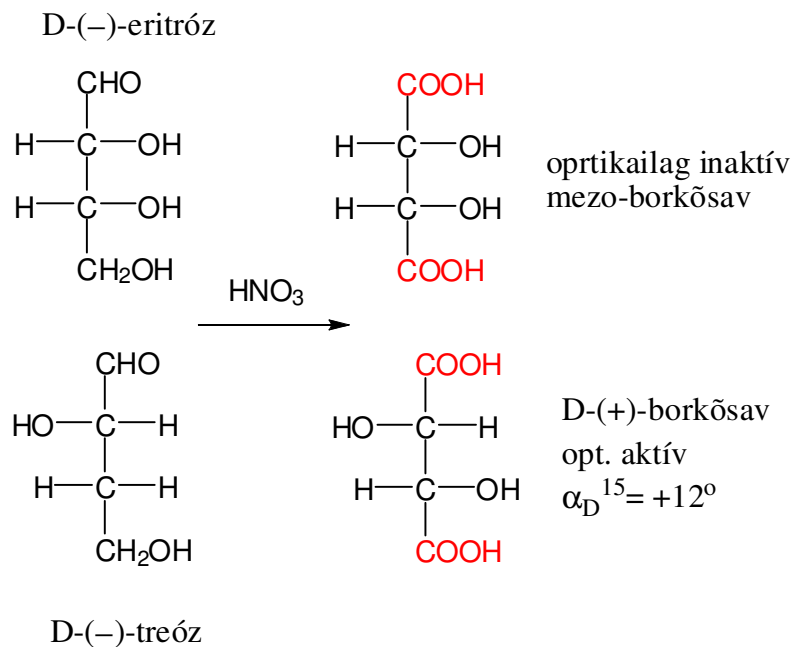
memo: a kapott diasztereomerek könnyedén elválaszthatók

kérdés: hogyan állítana elő L-treózt?

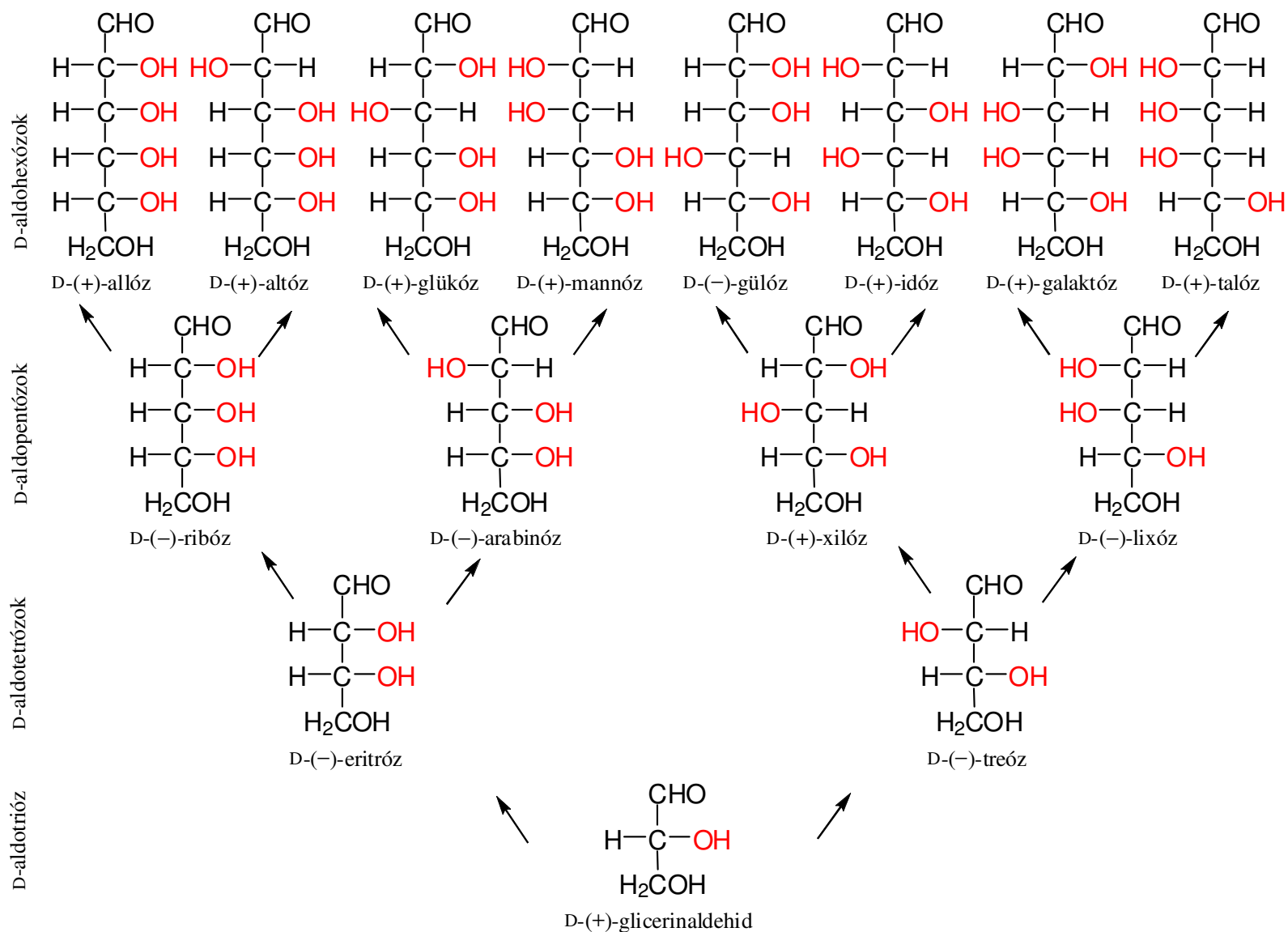
kérdés: hogyan döntenék el egyszerűen, hogy melyik aldotetrózzal van a kettő közül dolgunk?

válasz: a megfelelő két aldársav közül az egyik optikailag inaktív (mezo-borkősav), az származik az D-eritrózból, míg a másik „fogat”, tehát az keletkezett a D-treózból.

kérdés: melyik aldotetróz oxidációs terméke lenne az L-borkősav?

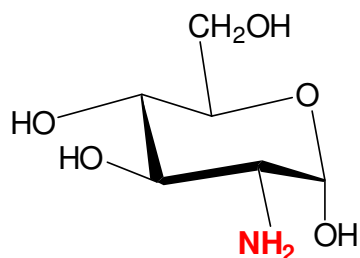

D-aldózok generikus-fája (Kiliani-Fischer-lánchosszabítás, Ruff-lánchrövidítés)

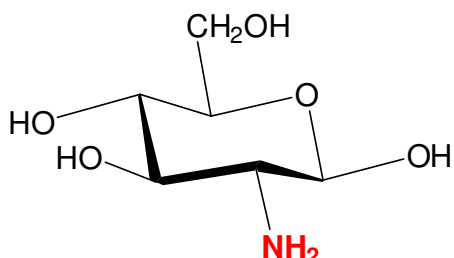

Aminocukrok

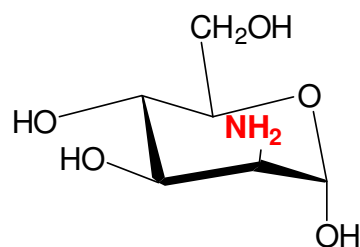
Az aminocukrok olyan cukorszármazékok, amelyekben az egyik hidroxicsoport egy amino csoportra van helyettesítve.

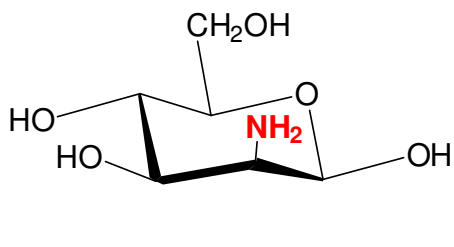
α -D-glükózamin
2-amino-2-deoxi- α -D-glükópüranóz

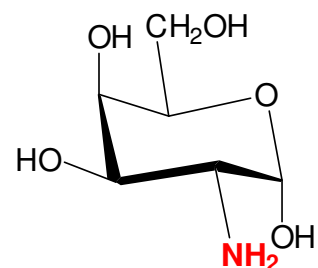
β -D-glükózamin

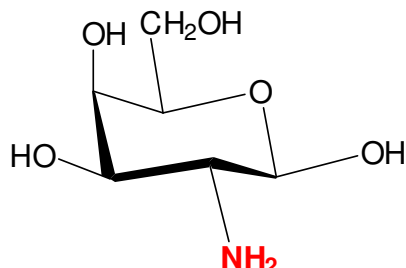
α -D-mannózamin

β -D-mannózamin

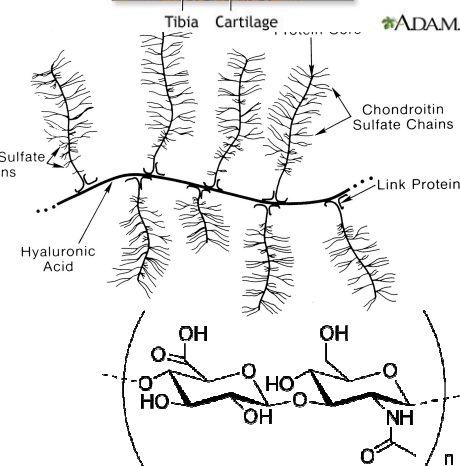
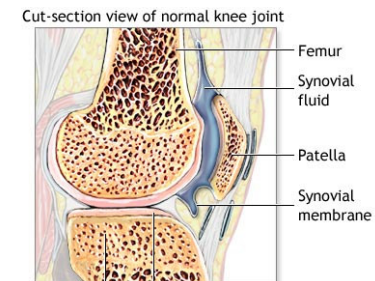

α -D-galaktózamin

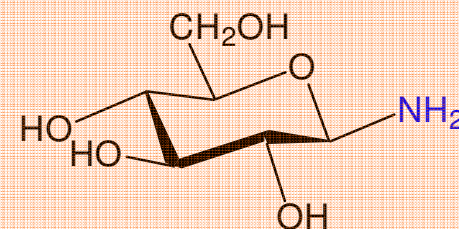

β -D-galaktózamin

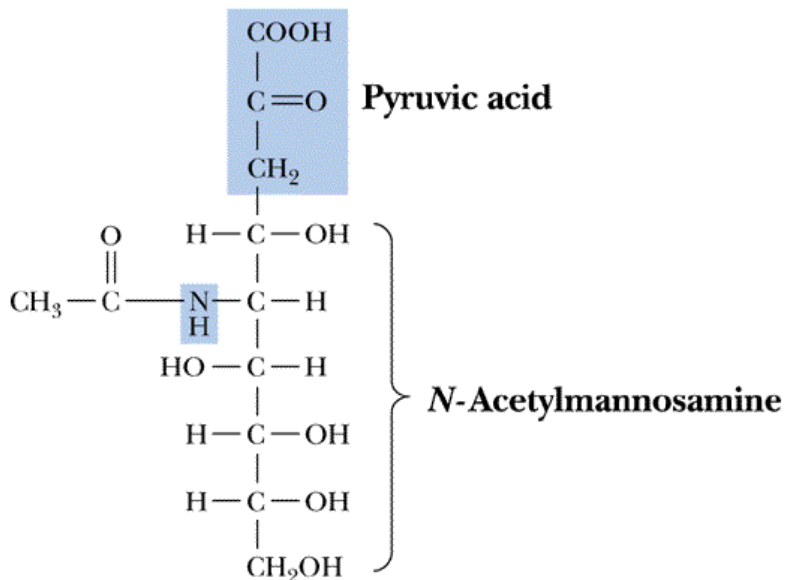
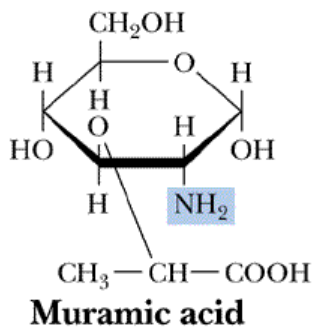
A glükózamin a kitin $\rightarrow$ kitobióz hidrolízisének terméke. A glükózaminoglikán prekuzora, ami a porc alkotórésze porcerősítő.

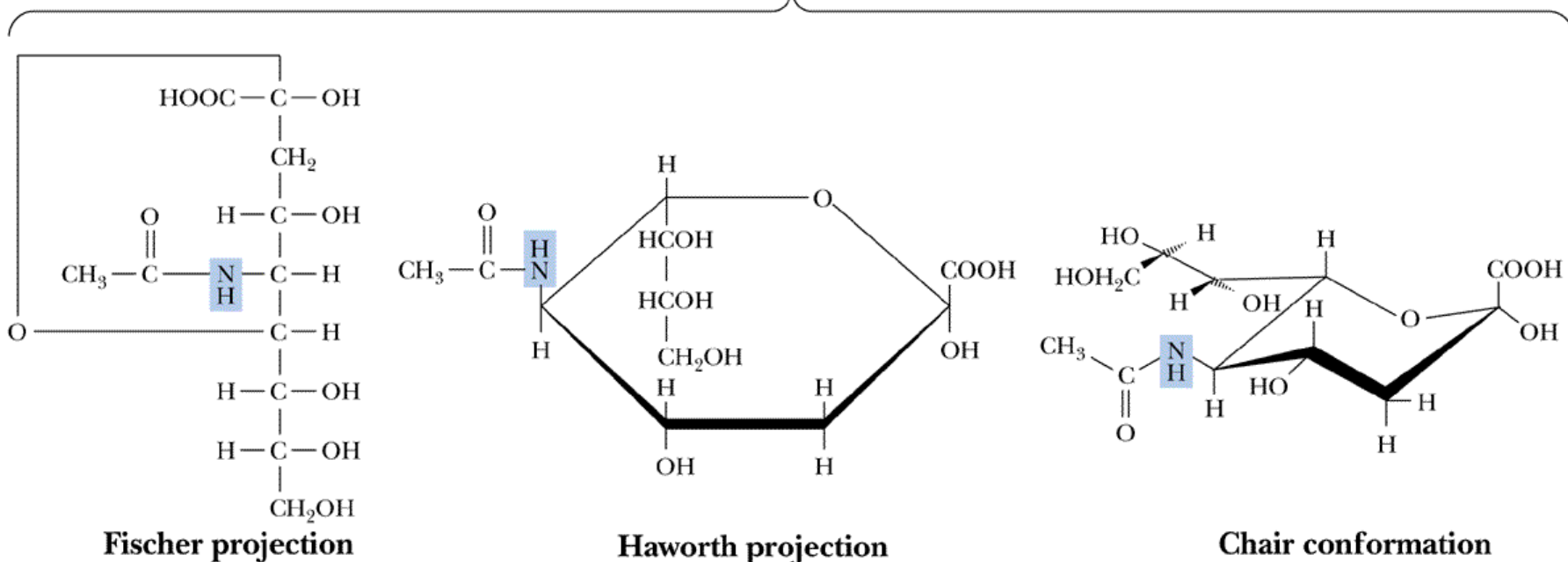
memo: ne keverjük össze a glikozilaminokkal, amelyekben aminocsoport helyettesíti az anomer hidroxilcsoportot:

β -D-glükopiranozilamin

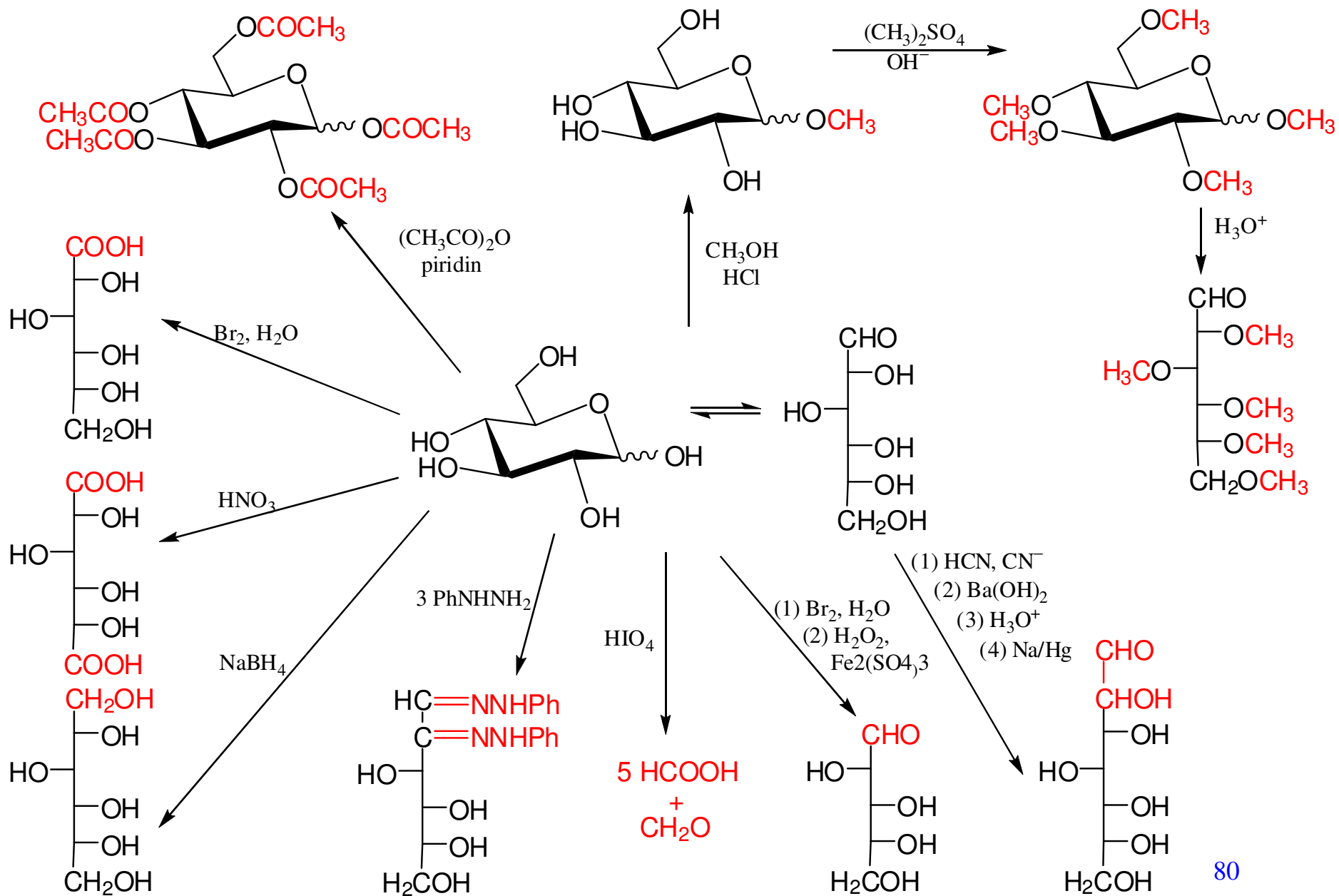

N-Acetyl-D-neuraminic acid (NeuNAc)

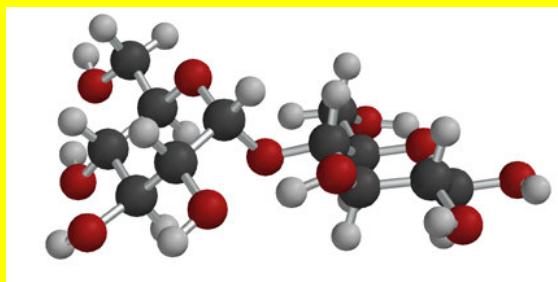

N-Acetyl-D-neuraminic acid (NeuNAc), a sialic acid

Összefoglalás: monoszacharidok tipikus reakciói

Di-, Oligo és Poliszacharidok

A **méz** kb. 82%-a szénhidrát. Monoszacharidok közül fruktózt (38.2%) és glükózt (31%), diszacharidok közül (~9%) szacharózt, maltózt, izomaltózt, maltulózt, turanózt és kojibiózt tartalmaz. Oligoszacharid tartalma (4.2%) viszonylag alacsony.

Di-, Oligo és Poliszacharidok

Monoszacharidok (2 v. több) összekapcsolódása vízkilépés során.

A formális éterkötés legalább egyik -OH-ja glikozidos -OH kell legyen!

memo: a redukáló és mutarotációs képességnek előfeltétele **egy szabad** glikozidos OH (félacetál csop.).

Nem redukáló diszacharidok:

ha van C1-O-C1' kötés, akkor

- 1) - nincs szabad glikozidos OH,
- 2) - nincs mutarotáció

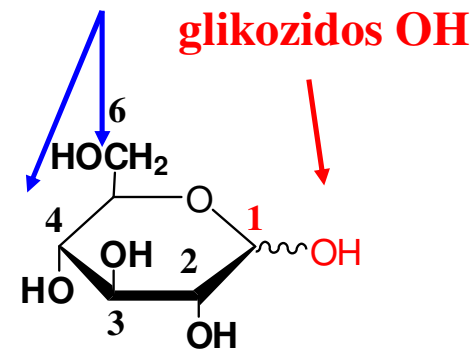
Típusok

Redukáló diszacharidok:

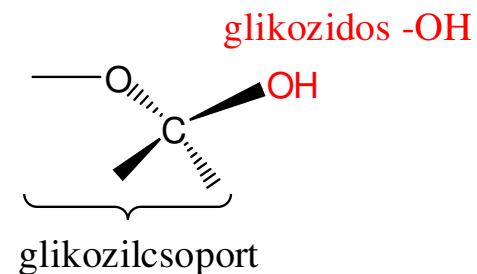
ha nincs C1-O-C1' kötés, akkor

- 1) - van szabad glikozidos OH,
- 2) - van mutarotáció

nem glikozidos OH-k

D-glükopiranoz
különböző -OH csoportja

Diszacharidok

nem-redukáló diszacharidok I:

A trehalóz: - előfordulás (gombák, élesztő, algák, rovarok, stb.) 1832. Wiggers rozsból

- oldhatósága vízben: 68,9 g/100 ml (20 °C)

- **szerkezet felderítés:**

1.) molekula képlete: $C_{12}H_{22}O_{11}$

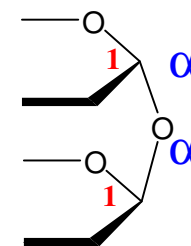
2.) 1 mol savas hidrolízise **2 mol D-glükózt** eredményez.

3a.) negatív Benedict- v. Tollens-próba → **nem redukáló** cukor

3b.) nem mutarotál, nem képez fenil-oszazont és nem oxidálható brómos vízzel

→ nincs benne félacetalcsoport.

Tehát a glükóz **C1-ek** vannak **összekötve**,
mert csak így lehet mindkét C=O acetal formában jelen.

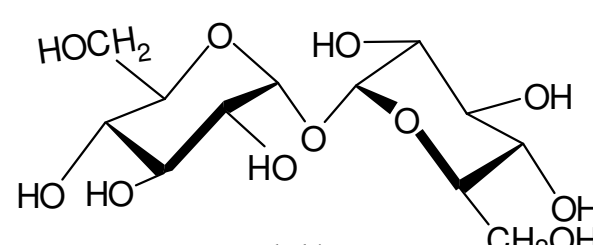
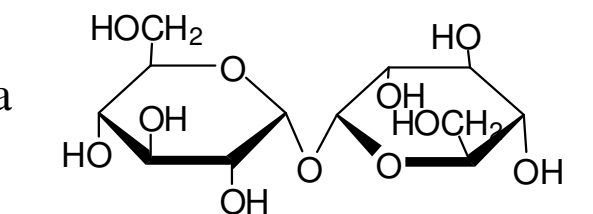

4.) a glikozidkötés sztereokémiája enzimatisz hidrolízissel:

- az **α-glükozidáz** enzim **igen**, a **β-glükozidáz** **nem** hidrolizálja

5.) kimerítő **metilezés** oktametil származékot ad, amely

hidrolizálva 2 mol. 2,3,4,6-tetra-O-metil-D-glükózt eredményez:

trehalóz
 α -D-glükopiranozil- α -D-glükopiranozid

memo: - trehaláz enzim bontja,
- a repülő rovarok energiaforrása

Diszacharidok

nem-redukáló diszacharidok II:

A szacharóz (nádcukor, répacukor)

minden fotoszintézist végző növényben azonosítható!

oldhatósága vízben: 211,5 g/100 ml (20 °C)

szerkezet felderítés:

1.) molekula képlete: $C_{12}H_{22}O_{11}$

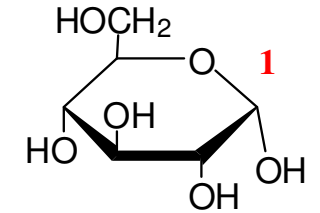
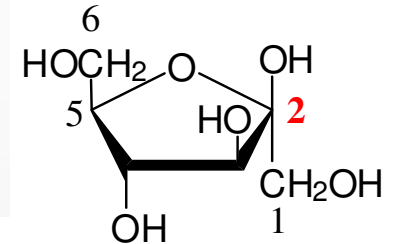
2.) 1 mol savas hidrolízise 1 mol D-glükózt és 1 mol D-fruktózt eredményez.

3a.) negatív Benedict- v. Tollens-próba → **nem redukáló** cukor

3b.) nem képez oszazont és nem mutarotál → nincs benne félacetál csoport

Tehát a **Glükóz C1-e** és a **Fruktóz C2-je** van összekötve, mert csak így lehet mindkét CO acetál formában jelen

β -D-fruktofuranóz

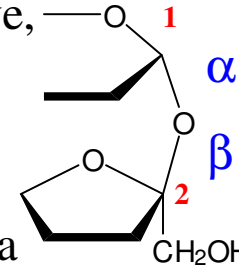

α -D-glükopiranoz

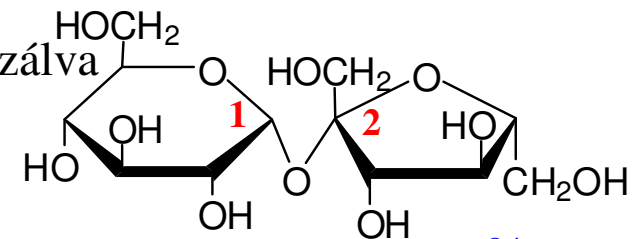
4.) a glükozid kötés sztereokémiája enzimatis hidrolízissel:

- az α -glükozidáz enzim igen, a β -glükozidáz nem hidrolizálja

- a szukráz enzim hidrolizálja, ami csak a β -fruktofuranozid kötet bontja

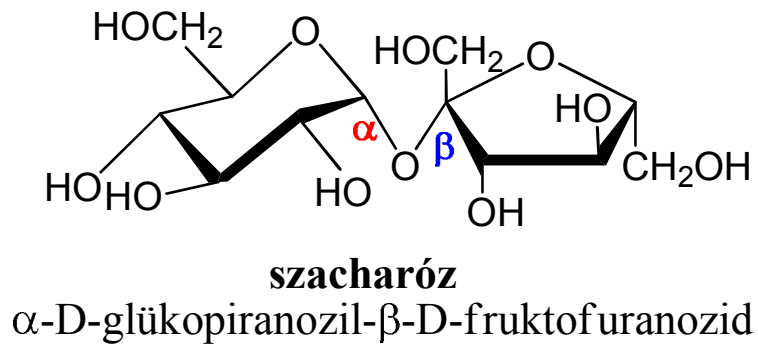
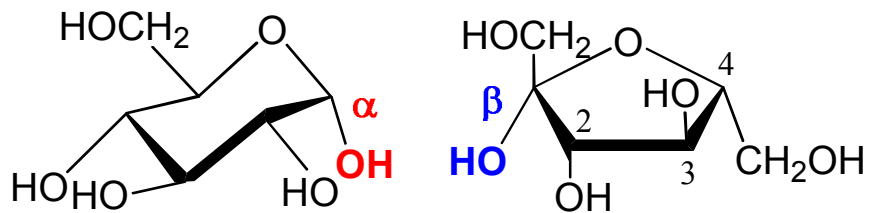
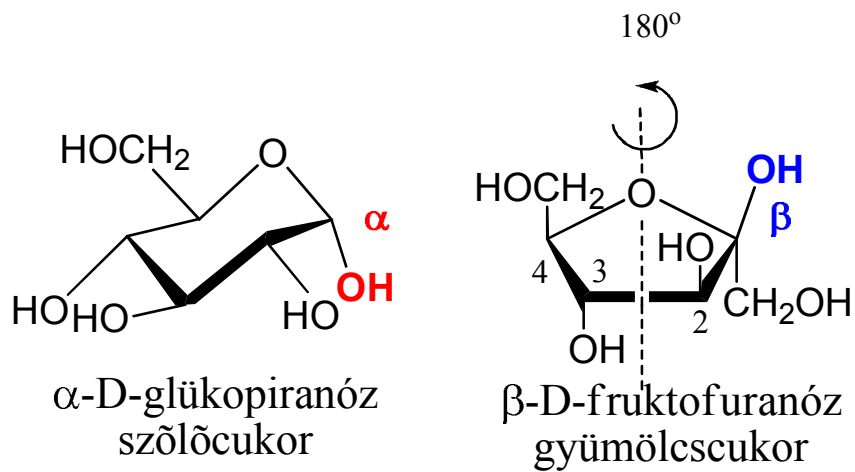
5.) kimerítő metilezés oktametil származékot ad, amely hidrolizálva 2,3,4,6-tetra-O-metil-D-glükózt és 1,3,4,6-tetra-O-metil-D-fruktózt eredményez:

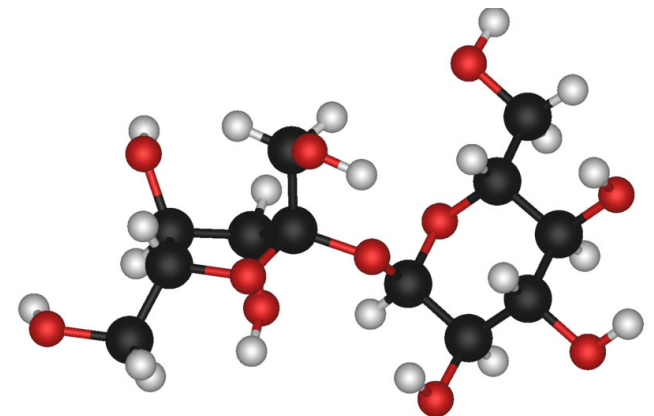
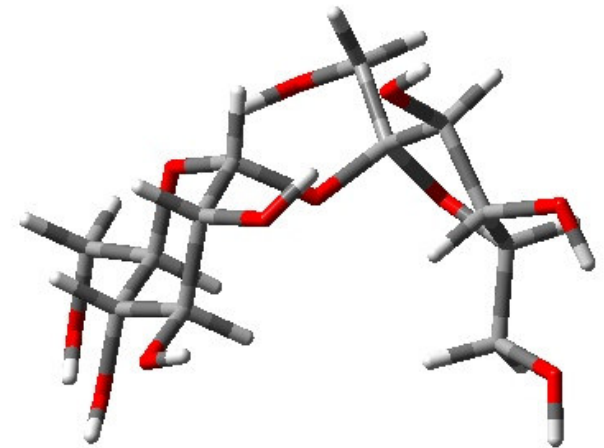
szacharóz

α -D-glükopiranozil- β -D-fruktofuranozid

Hogyan rajzoljunk szacharózt:

Ipari hasznosítása: az **invert cukor**, ami a nádcukor vagy répacukor híg oldatának savakkal való főzésekor, vagy az invertáz enzimmel való bontás után kapott **szőlőcukorból és gyümölcscukorból** álló keverék.

Diszacharidok

redukáló diszacharidok I:

A maltóz (malátacukor):

- keményítő részleges hidrolízise során (pl. diasztáz enzim) maltóz azonosítható!
- oldhatósága vízben: 108 g/100 ml (20 °C)
- szerkezet felderítés:

1.) molekula képlete: $C_{12}H_{22}O_{11}$

2.) 1 mol savas hidrolízise **2** mol D-**glükózt** eredményez.

3a.) pozitív Benedict- v. Tollens-próba → **redukáló** cukor

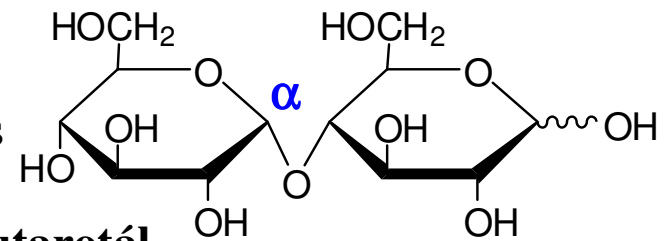
3b.) képez oszazont → van benne félacetál csoport

Tehát az **egyik** Glükóz **C1-e szabad** kell legyen!

3c.) két anomer formája létezik: α -(+)-maltóz $[a]_D^{25}=+168^\circ$ és

β -(+)-maltóz $[a]_D^{25}=+112^\circ$

ami idővel $[a]_D^{25}=+136^\circ$ egyensúlyi keverékké **mutarotál**.

4.) a glükozid kötés sztereokémiája enzimatiskus hidrolízissel:

- az **α -glükozidáz** enzim **igen**, a **β -glükozidáz** **nem** hidrolizálja

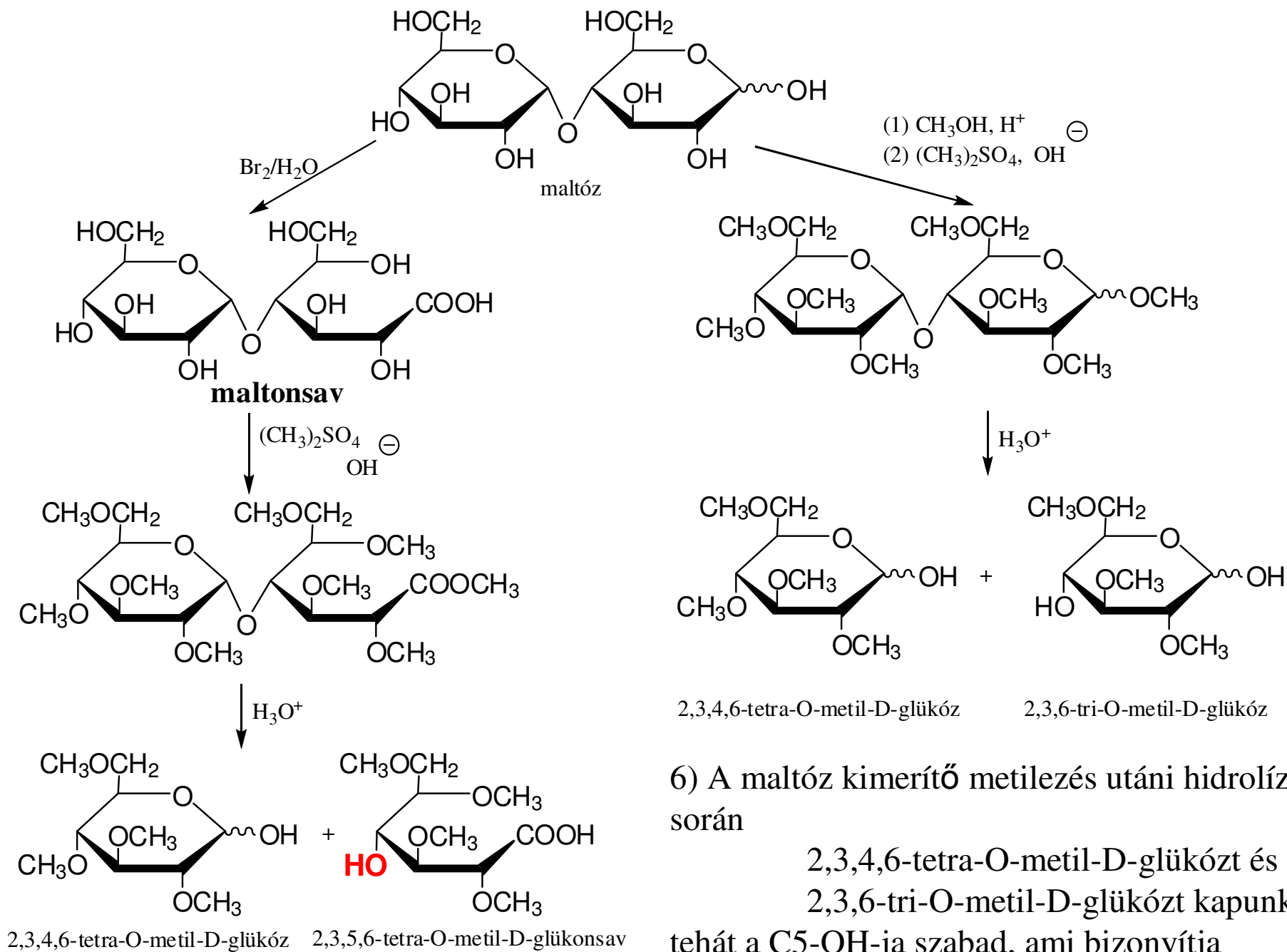
5) **oxidálható** brómos vízzel maltonsavvá,

amit ha kimerítő **metilezés** után hidrolizálunk, akkor kapjuk

a 2,3,4,6-tetra-O-metil-D-glükóz és

a 2,3,5,6-terta-O-metil-D-glükonsav keverékét

mivel a glükonsav **4 -OH-ja** szabad maradt ezért az **keresztül kapcsolódnak** össze.

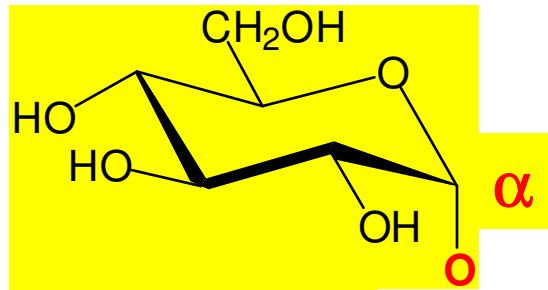
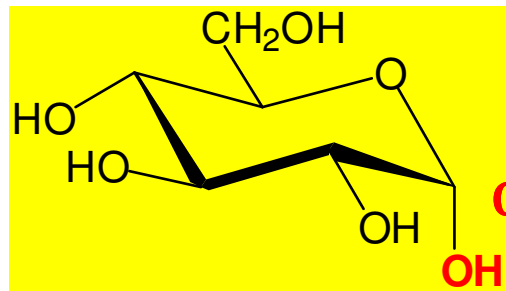

6) A maltóz kimerítő metilezés utáni hidrolízise során

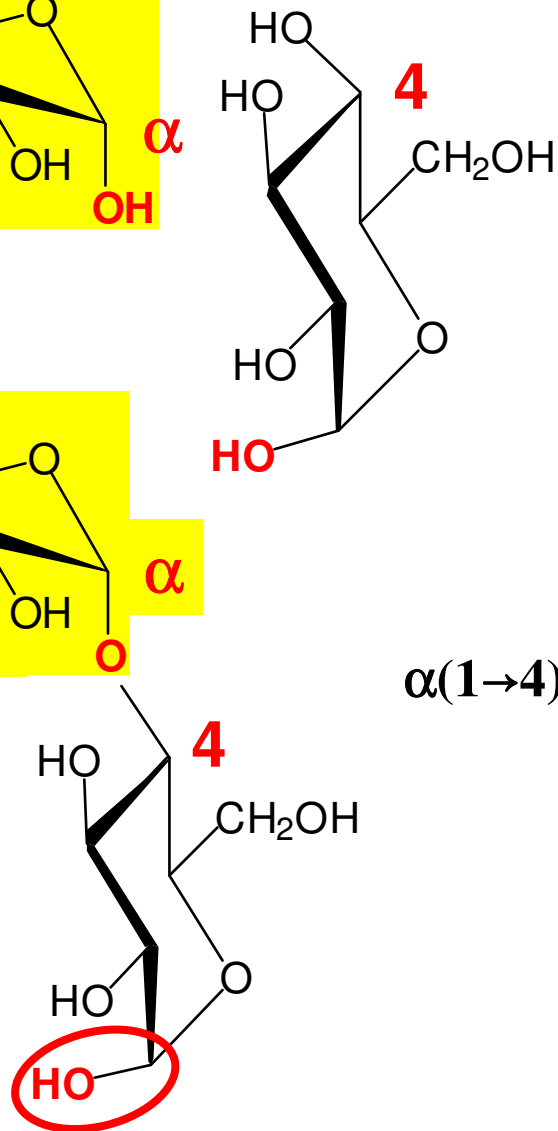
2,3,4,6-tetra-O-metil-D-glükózt és 2,3,6-tri-O-metil-D-glükózt kapunk, tehát a C5-OH-ja szabad, ami bizonyítja hogy a második gyűrű is piranóz!

Rajzolástechnika a maltóz esetében:

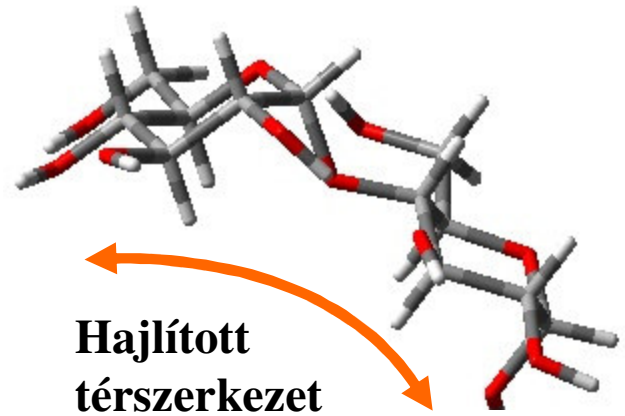
memo: maltáz-enzim bontja

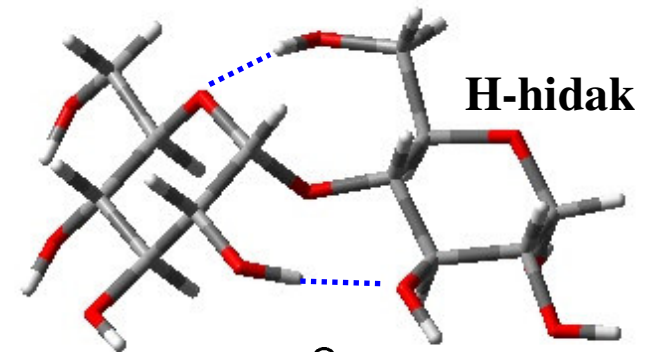
Redukáló

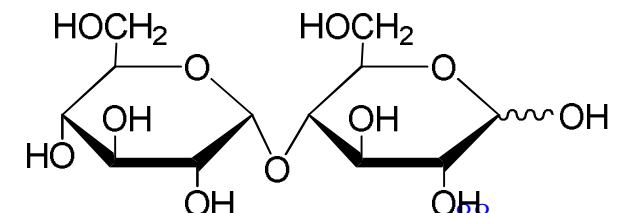
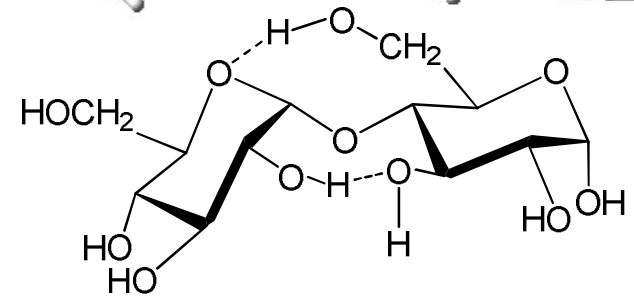
$\alpha(1 \rightarrow 4)$

Hajlított
térszerkezet

H-hidak

maltóz

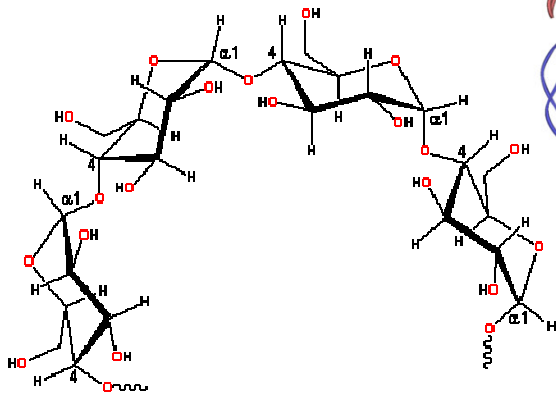
α -D-glükopiranozil-D-glükopiranoz

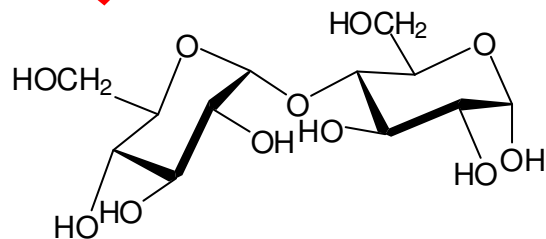
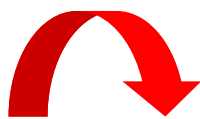
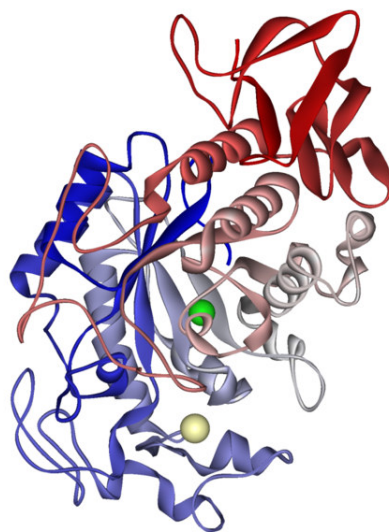

Erjesztés során a cereáliákban (pl. árpa) lévő keményítőtől az **amiláz enzimeknek** köszönhetően maltózt kapunk.

Fermentálás során az élesztő a maltózt EtOH-ra és CO₂-re bontja: $C_6H_{12}O_6 \rightarrow 2 C_2H_5OH + 2 CO_2$, amely folyamat **piroszőlősav (egy ketokarbonsav: CH₃COCOOH)**, majd acetaldehid keletkezésén keresztül megy.

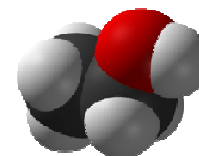

keményítő:
növények energiaraktára

maltóz

α -D-glükopiranozil-D-glükopiranoz

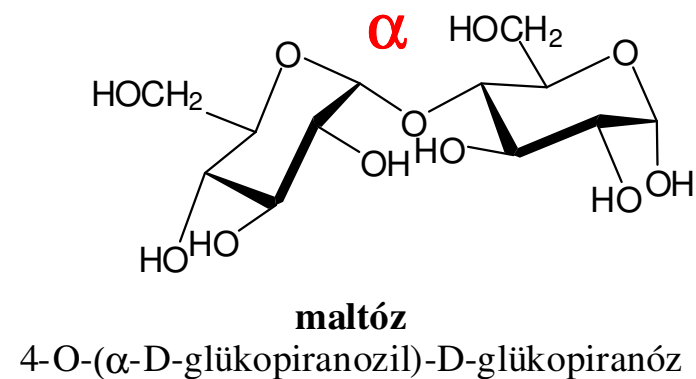
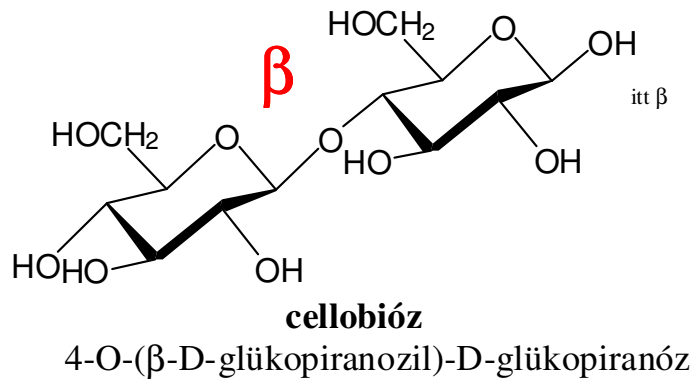
Diszacharidok

redukáló diszacharidok II:

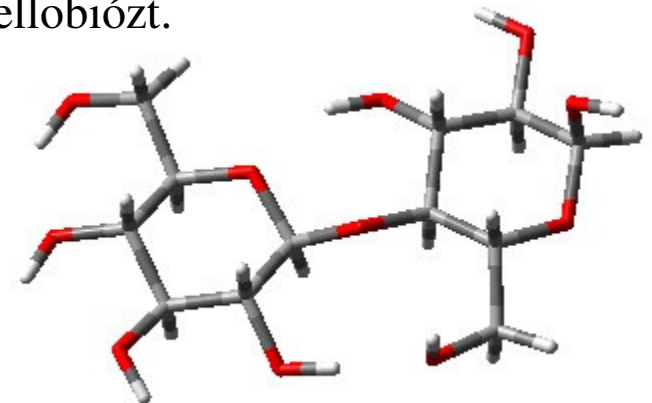
A cellobióz a cellulóz részleges hidrolízise során azonosítható!

oldhatósága vízben: 12 g/100 ml (20 °C)

Szerkezete olyan mint a maltózé, kivéve annak glikozidkötését.

A glikozidkötés sztereokémiáját bizonyítja az, hogy enzimatis hidrolízis során az α -glikozidáz enzim nem, míg a β -glikozidáz hidrolizálja a cellobiózt.

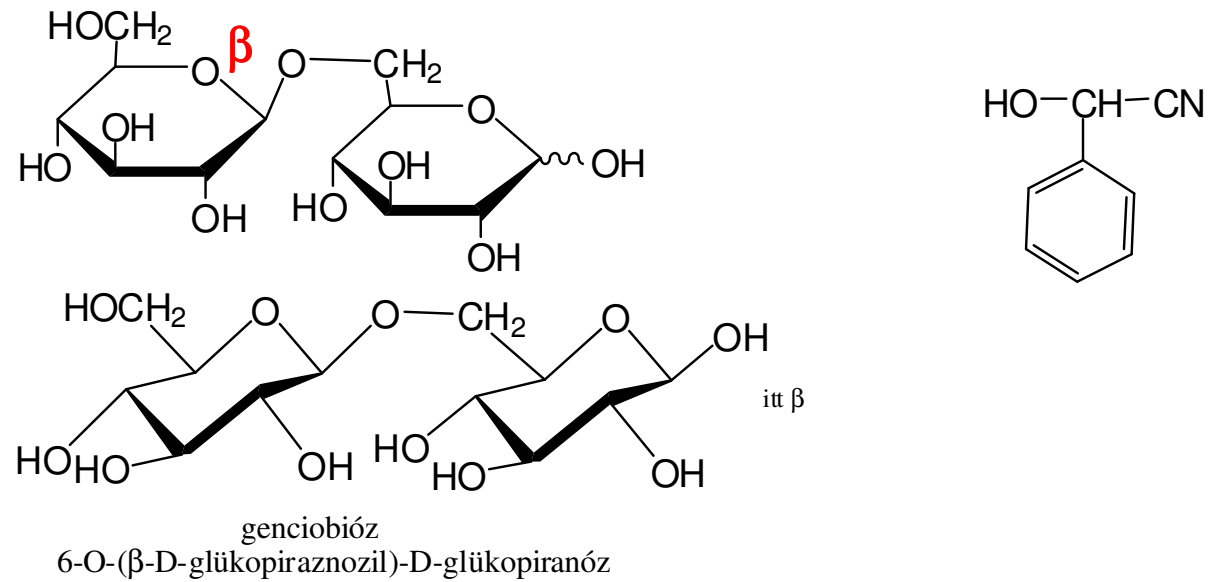

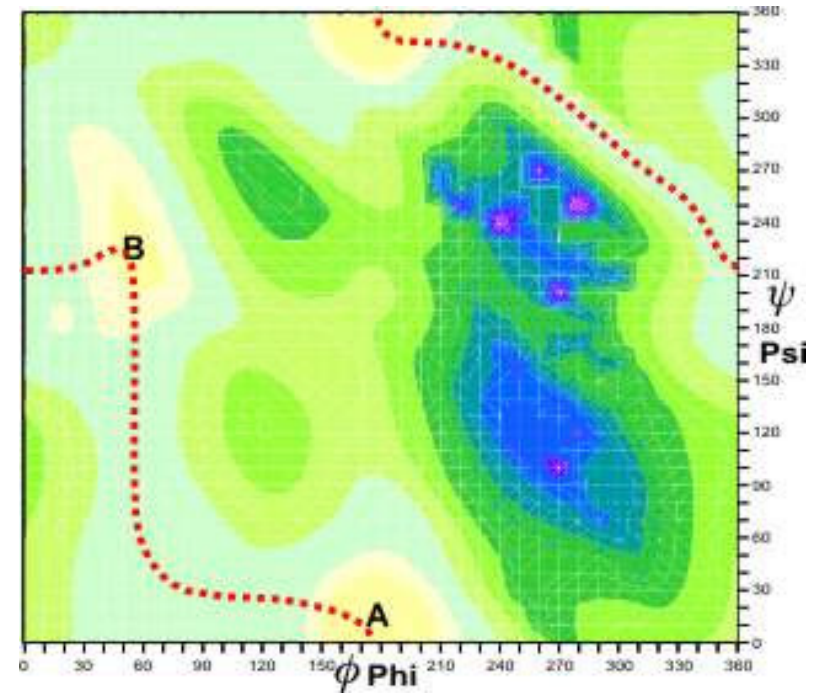
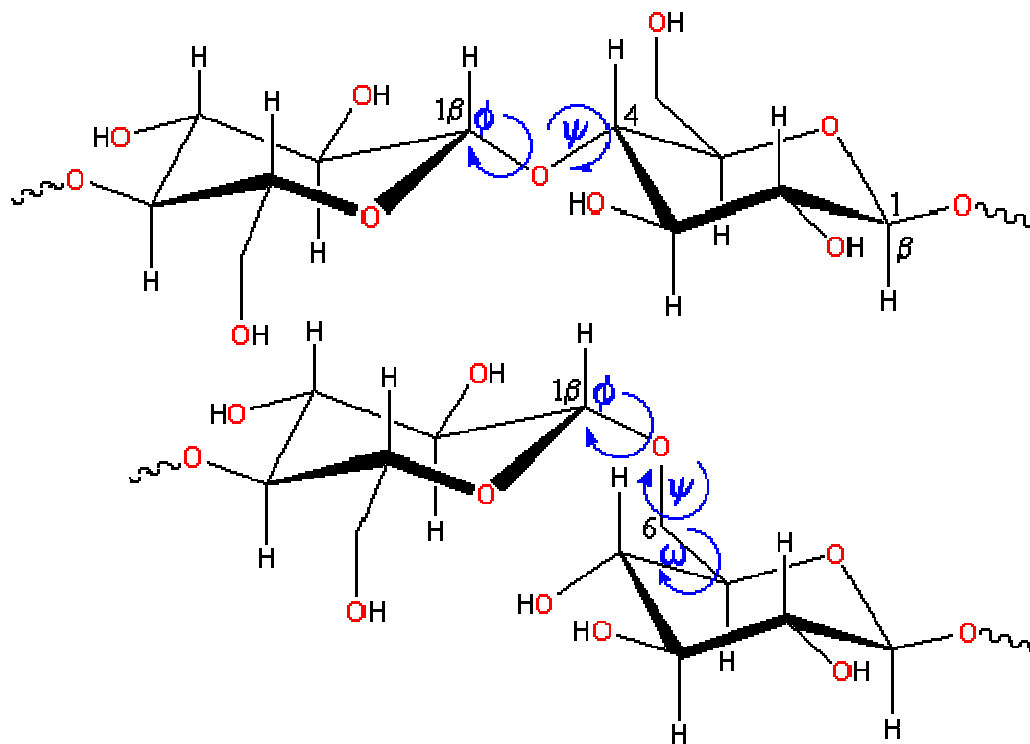
Diszacharidok

redukáló diszacharidok IV:

A **genciobióz** (keserű mandula alkotórésze, aglikonja a mandulasavnitril)

Diszacharidok konformációs tulajdonságai:

$$\phi_H = \text{H1C1OC4 or H1C1OC6}$$

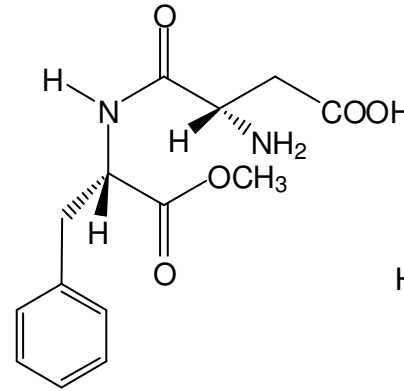
$$\psi_H = \text{C1OC4H4}$$

Mesterséges édesítőszerek

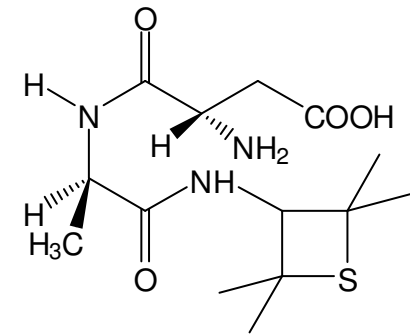
Alap édesítőszerek: szacharóz és a fruktóz (kalória túlfogyasztás és fogproblémák)
 Megoldás: mesterséges édesítőszerek

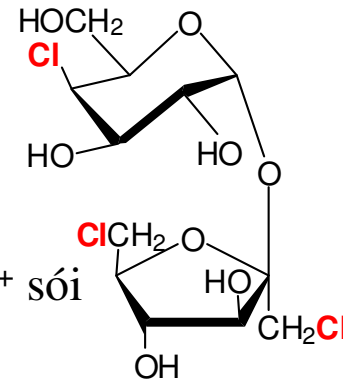
- **Aszpartám** H-Asp-L-Phe-OMe
 (100 édesebb, mint a szacharóz)
 gondok: - lassan hidrolizál (italok)
 - hőre bomlik (sütés)
 - fenilketonureások nem ehetik.
- **Alitám** (2000 édesebb, mint a szacharóz)
- **Szukralóz**: a szacharóz triklórszármazéka
 (600 édesebb, mint a szacharóz)
 hőre stabil, fogakat nem bántja
- **ciklamát + szacharin** 10:1 keverék Na^+ vagy Ca^{2+} sói
 - gondok: rákkeltő (betiltva)

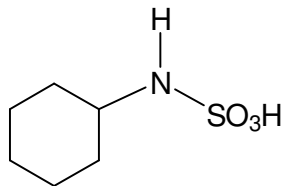
aszpartám

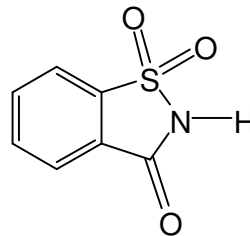
alitám

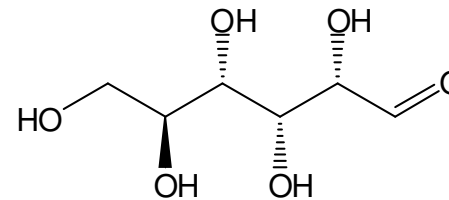
szukralóz

ciklamát

szacharin

L-glükóz

- **L-hexózok** édesek, de nem metabolizálnak,
 viszont drága az előállításuk

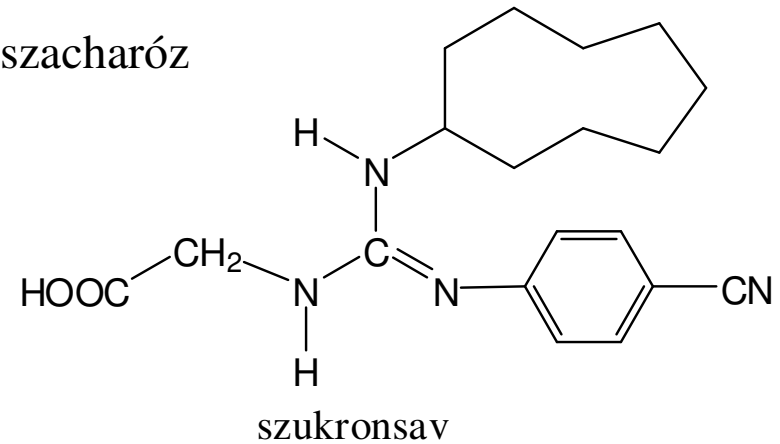

Mesterséges édesítőszer

Racionális tervezés:

mai tudásunk alapján 8 kötődési pont azonosítható (H-híd és vdW)
a szubsztrát és a receptor között.

pl **szukronsav 200 000** édesebb, mint a szacharóz

Minek mi az ára?

why Orbit gum seems to
have the same addictive
powers as crack?

Poliszacharidok v. glikánok

pl. keményítő, glikogén, cellulóz

Homo- és heteropoliszacharidok

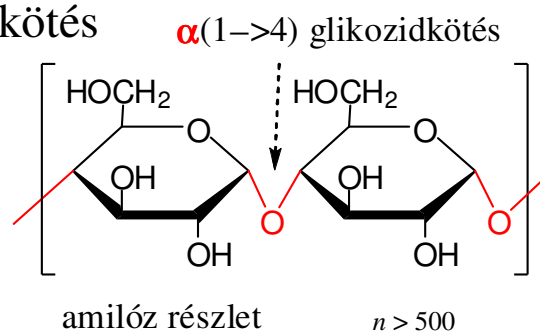
A keményítő: (kukorica, búza, burgonya, rizs)

Vízzel forralva a kolloidból **két komponenst** kaphatunk:

1) amilóz (10-20%)

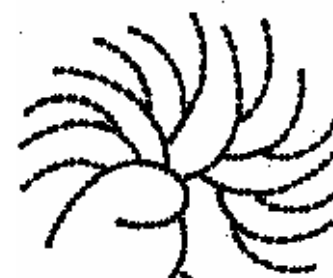
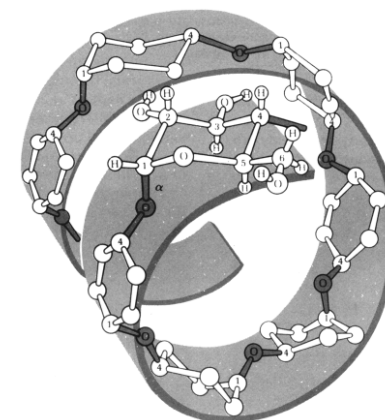
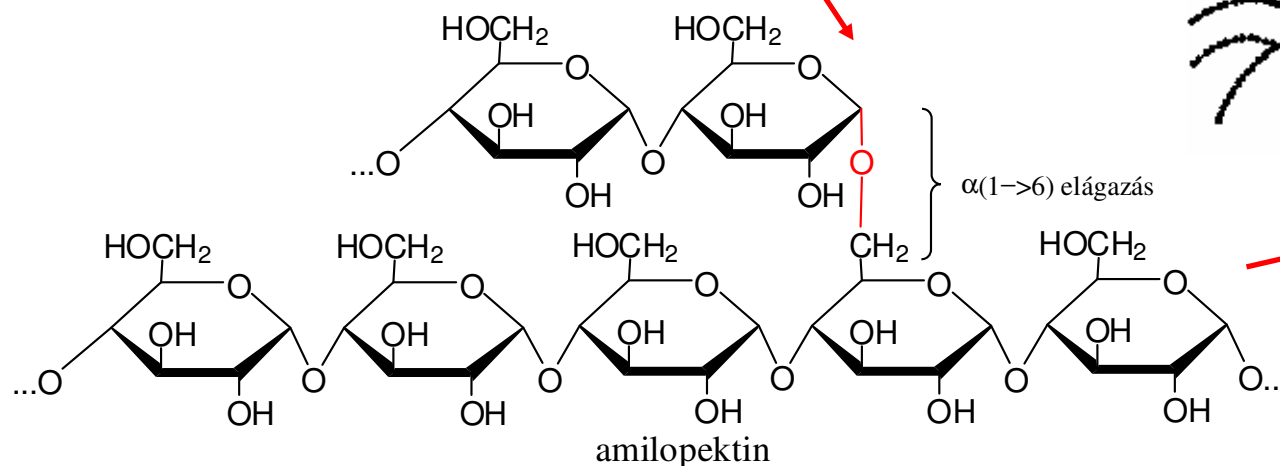
(~ 1000 D-Glükóz) csupa α -(1→4) glikozidkötés

lineáris polimer
maltózra hasonlít

2) amilopektin (80-90%)

elágazó polimer,
elágazás 20-25 cukronként

A glikogén: α -(1→4) glikozidkötések miatt csavarodó polimer, mint az amilopektin, csak **még több** elágazással (elágazás 10-12 cukronként)

MW ~ 10^5 kDa

szerepe: állatok szénhidrát depója

- mérete miatt **nem diffundál** ki a sejtből, (helyben használatos)
- nem okoz akkora **ozmózis** nyomást, mint tenné azt sok ezer elemi glükóz,
- a sok elágazás miatt **sok a végcsoport** ahonnan az enzimek ha kell, akkor hatékonyan és gyorsan hidrolizálják le a glükóz molekulákat.

memo: Az állatok **energiát** két fajta molekulában tárolnak:

- **zsírsavak** trigliceridjeként (redukáltabbak, tehát magasabb az energiatartalmuk)
- **glikogén** (oxidáltabbak, tehát kevesebb a tárolt energia)

kérdés: miért van két szimultán rendszer?

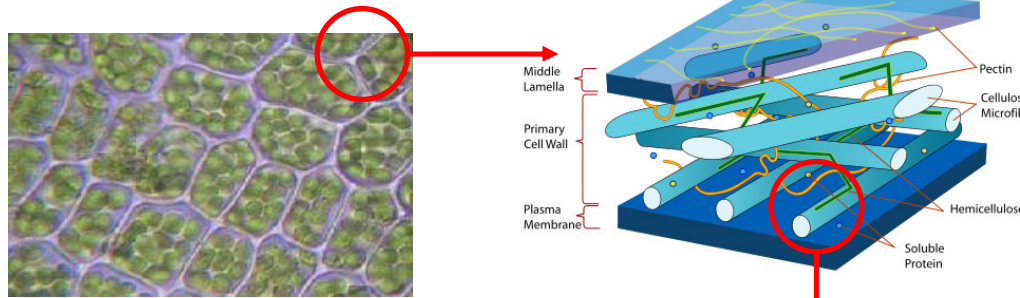
válasz: - glikogénből glükóz hamar képződik és a monoszacharid gyorsan diffundál a vízben (gyors segély)

- zsírsavészterek nem diffundálnak vízben (transzport: hidrolízist követően albuminhoz kötve), nehezebben mobilizálható „kalóriabombák”.

A cellulóz: csupa $\beta(1\rightarrow4)$ glikozidkötés következtében egy lineáris polimert kapunk, melyek H-hidakkal vannak összezipzárazva $\rightarrow$ merev + oldhatatlan fibr.!

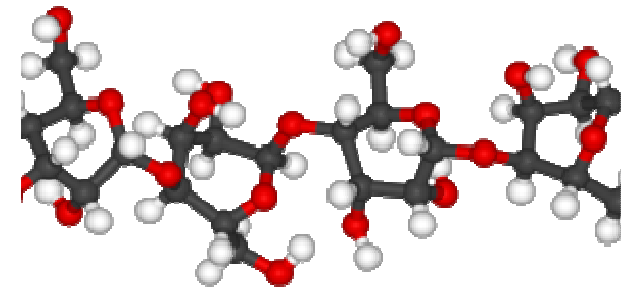
memo: a $\beta(1\rightarrow4)$ kötés mellett a Glükóz konfigurációja is fontos; pl. D-Galaktóz

nem ad ilyen zárt rendszert.

A növényi sejteket elválasztó sejtfal fő komponense a cellulóz, hemicellulóz és pektin.

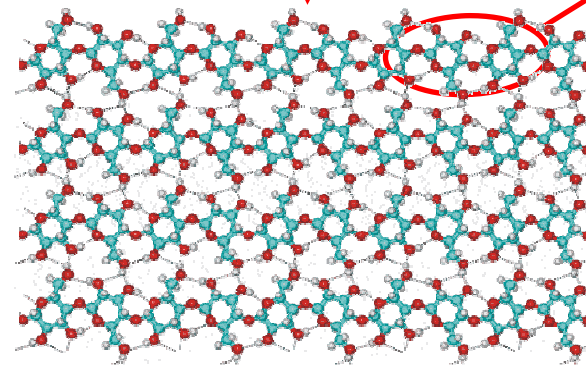
áttetsző sejtfal

cellulóz részlete

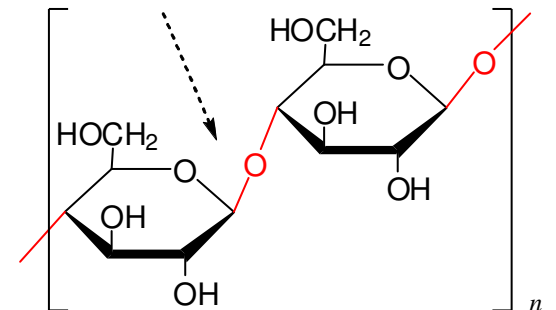
memo:

- hemicellulózt főleg D-pentózok és kevesebb L-cukor alkotja,
- a pektin „gerince” az $\alpha(1\rightarrow4)$ -kapcsolt D-galakturonsav molekulák

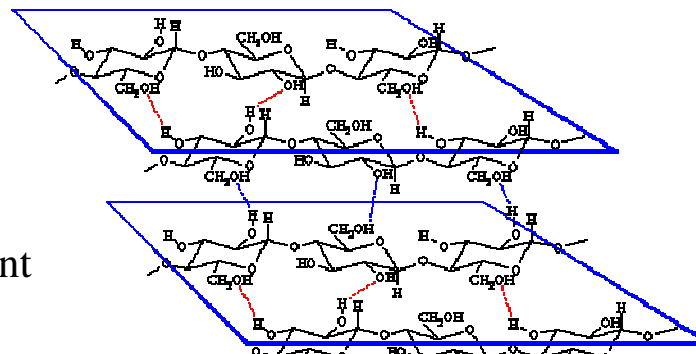
vízoldhatatlan cellulóz réteg

$\beta(1\rightarrow4)$ glikozidkötés

cellulóz részlet

memo: humán emésztő enzim nem bontja a $\beta(1\rightarrow4)$ -kötést ezért „hiába legelünk”. A tehén emésztő rendszerében élő baktériumok viszont bontják ezt a kötéstípust.

memo: L-glükóz ugyanilyen jó polimer lenne, akkor miért nincs?

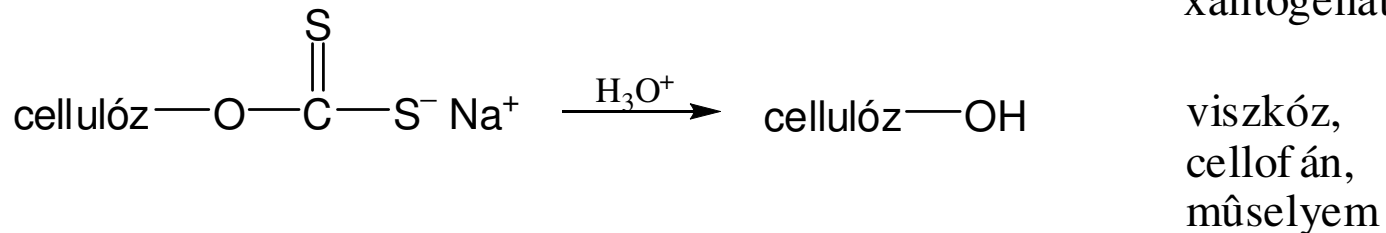
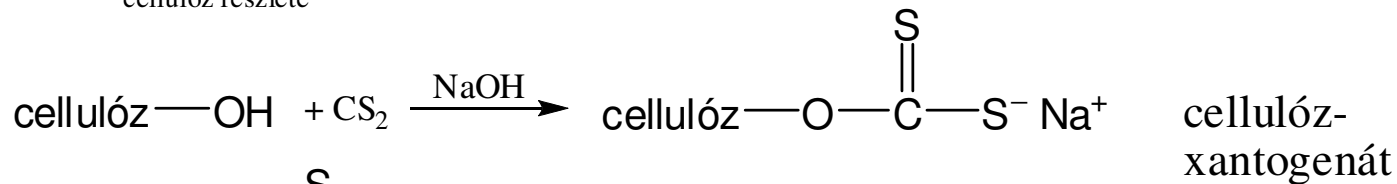
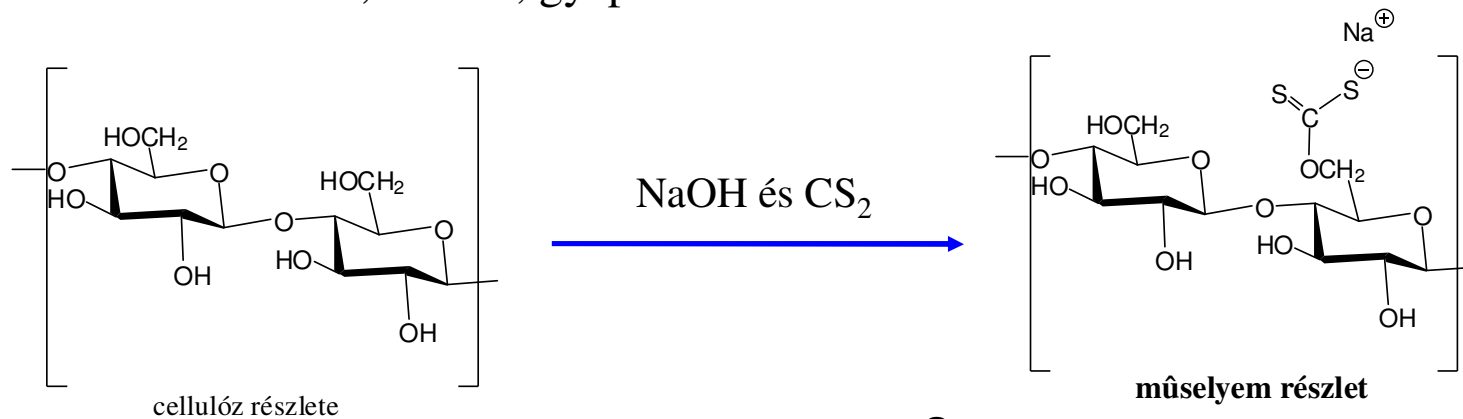
Ki érti: az evolúció esetlegessége?

Fontos **cellulóz származékok**: csupa $\beta(1\rightarrow4)$ glikozidkötés lineáris polimer fibrillum.

- cellulóz triacetát (acetát) $\rightarrow$ textilipar
- cellulóz trinitrát v. nitrocellulóz (lőgyapot) $\rightarrow$ robbanószer
- műszál és cellofán

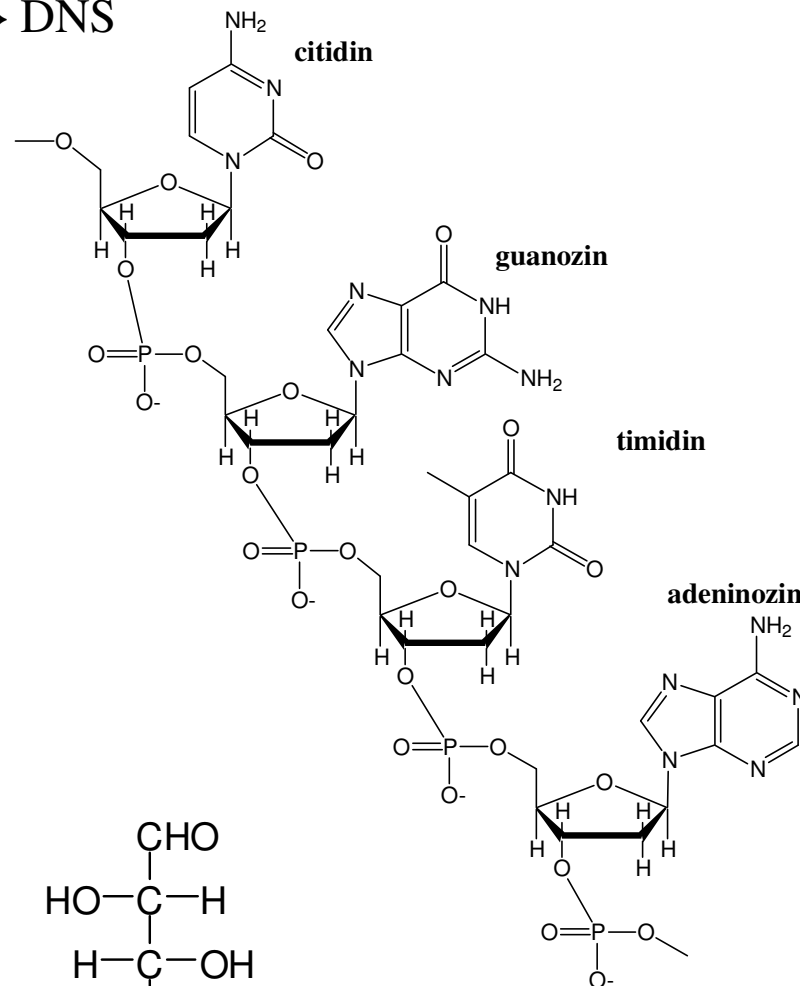
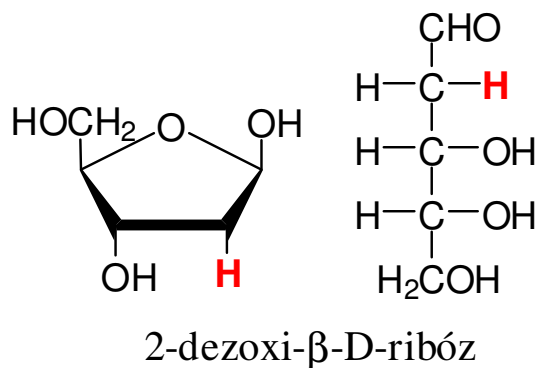

ipari cellulóz források: fa, kender, gyapot

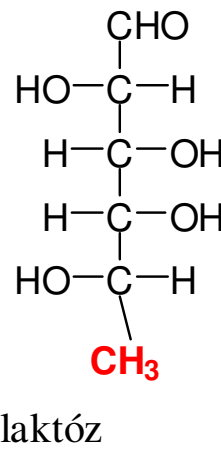
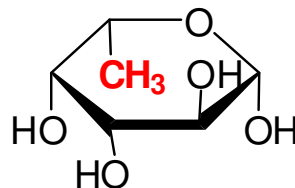
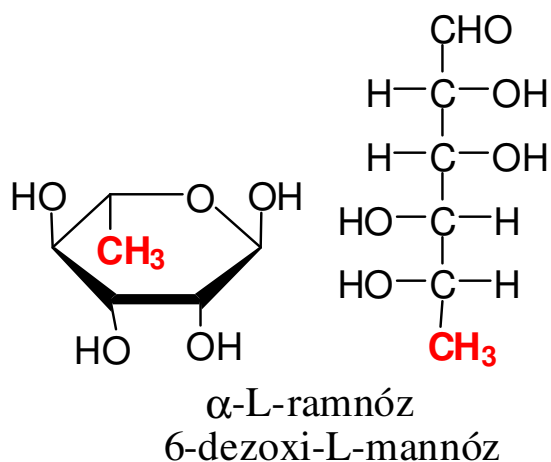

Biológiai jelentőséggel bíró cukrok I:

-Dezoxicukrok (legfontosabb a 2-dezoxi-β-D-ribóz → DNS)

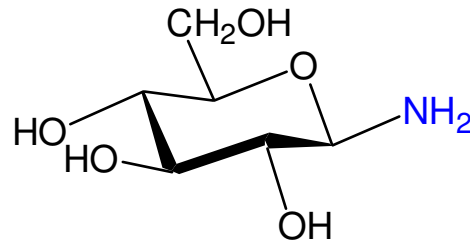

Fontos még a poliszacharidokban előforduló:

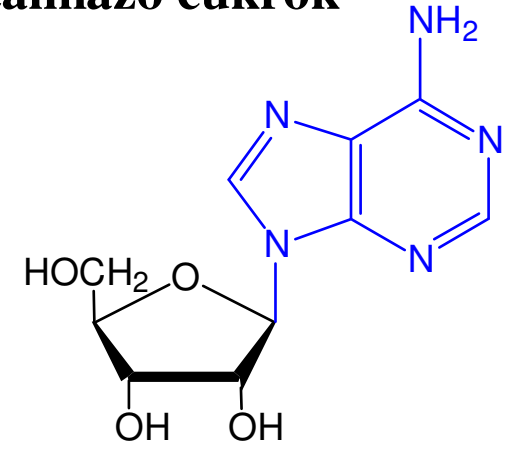

Biológiai jelentőséggel bíró cukrok II: Nitrogént tartalmazó cukrok

Glikozilaminok: olyan cukrok, melyekben aminocsoport helyettesíti az anomer hidroxilcsoportot, pl.:

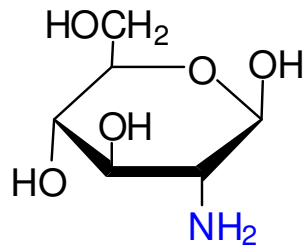

β -D-glükopiranozilamin

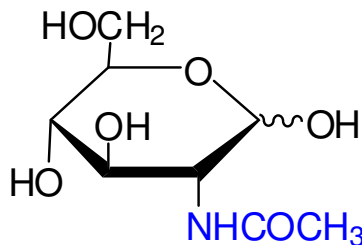

adenozin

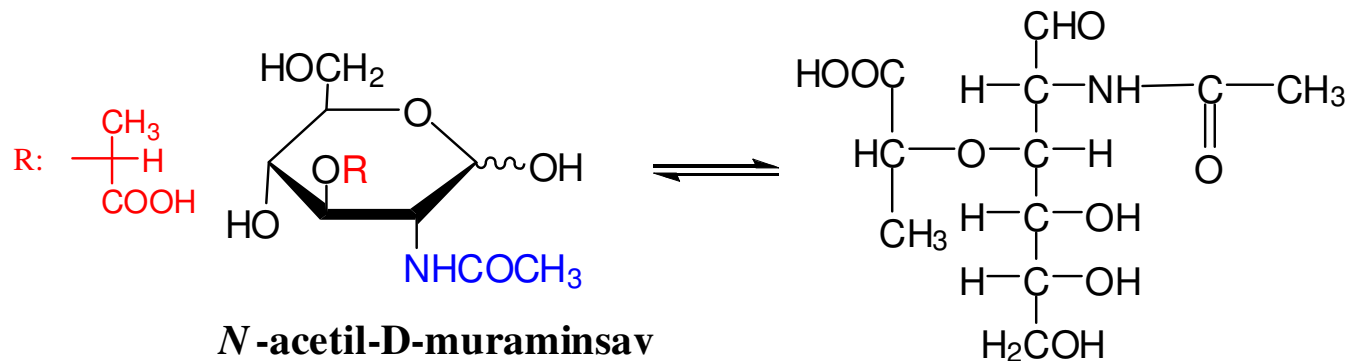
Aminocukrok: olyan cukor, melyben nem anomer hidroxilt helyettesít az aminocsoport, pl.:

β -D-glükózamin

N-acetyl-D-glükózamin

N-acetyl-D-muraminsav

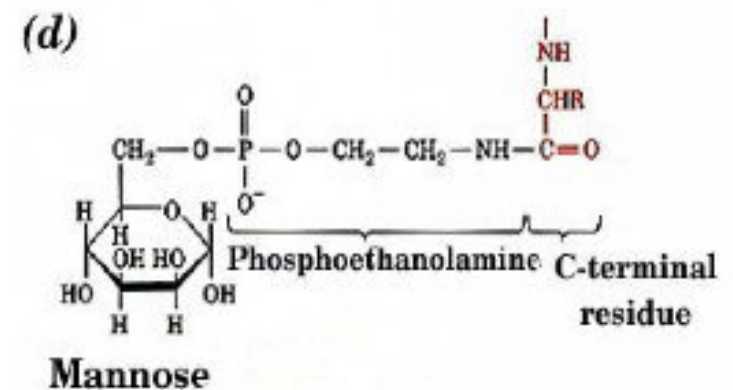
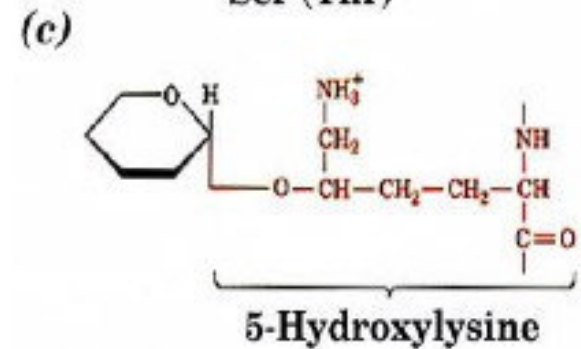
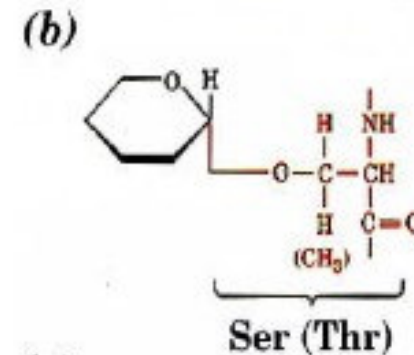
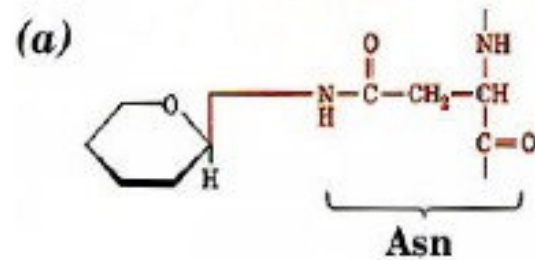
memo: a két utolsó a bakteriális sejtfal fontos komponense.

Biológiai jelentőséggel bíró cukrok III: glikolizált aminosavak és glikopeptidek

- **N-glikozidok:** kovalens kötés az aszparagin oldalláncának savamid kötésén keresztül

- **O-glikozid:** a Ser és a Thr oldalláncának hidroxilcsoportján keresztül

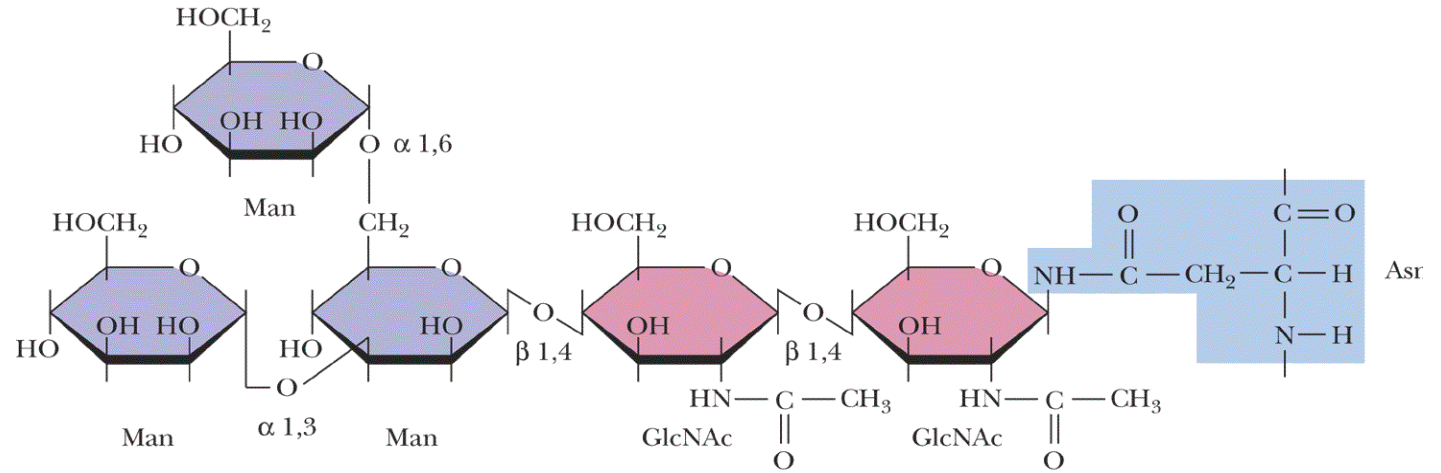
- **specifikus glikolipidekben,** hidroxilizinhez vagy foszfoetanolaminon át

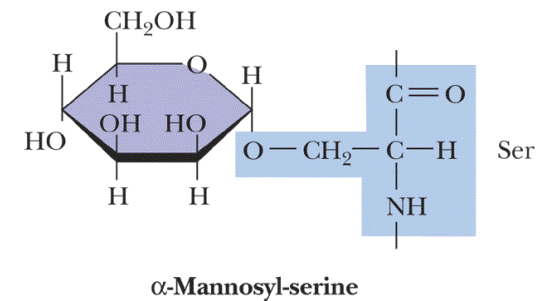
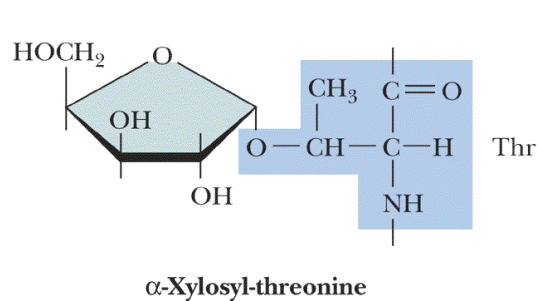
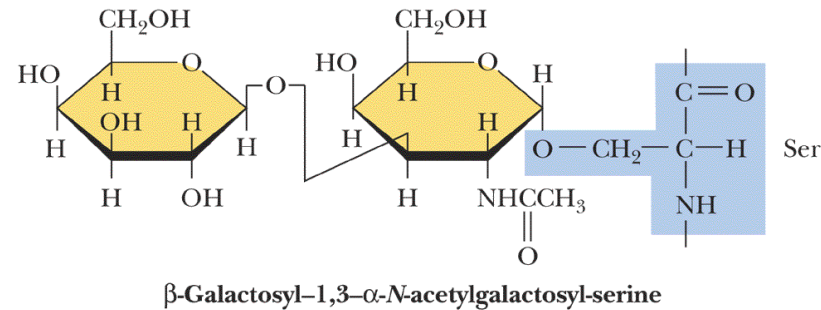
Aszparagin N-glikozidos kötésén át kapcsolódik össze a polipeptidlánc és a szénhidrát rész:

(b) Core oligosaccharides in N-linked glycoproteins

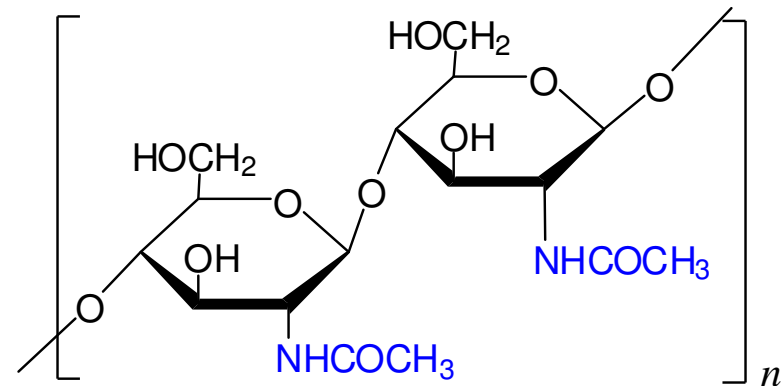
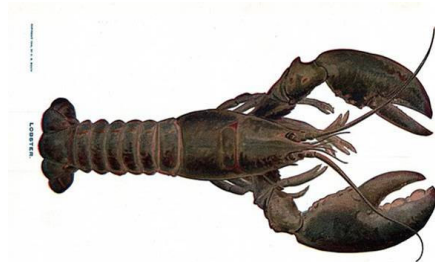
A szerin és a threonin O-glikozidos kötésén át kapcsolódik össze a polipeptidlánc és a szénhidrát rész:

(a) O-linked saccharides

Egyéb módosított cukrok

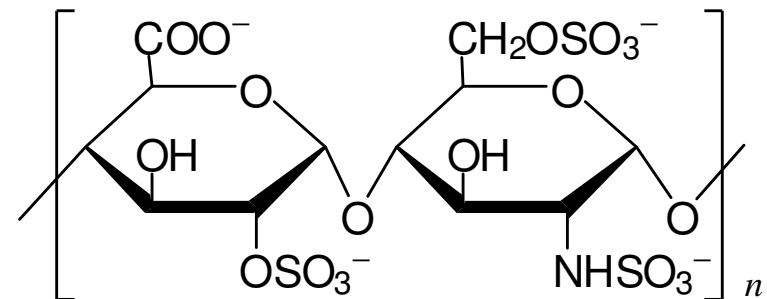
A **kitin** rákok páncéljának, ízeltlábúak és pókok vázának poliszacharid alkotórésze: csupa $\beta(1\rightarrow4)$ kötés, mint a cellulózban!

kitin

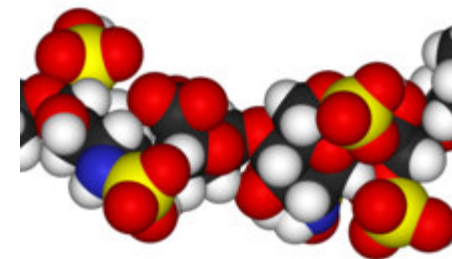
A **heparin** (3-40 kDa) összetevői:

- D-Glükuronát-2-szulfát és
- N-szulfo-D-Glükózamin-6-szulfát

heparin

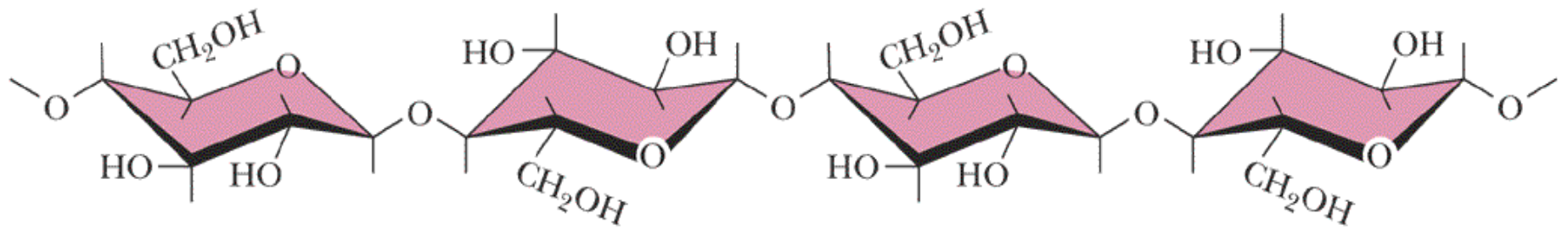
Egy természetes antikoaguláns makromolekula

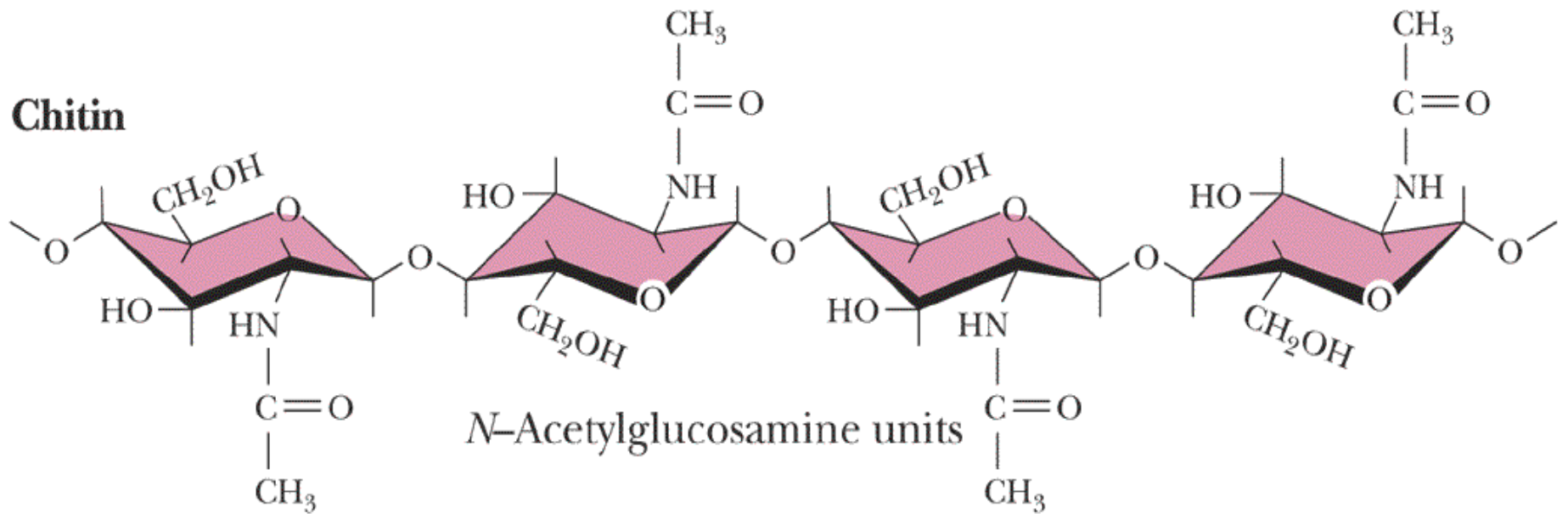

Mind a cellulóz mind a kitin lineáris térszerkezetű

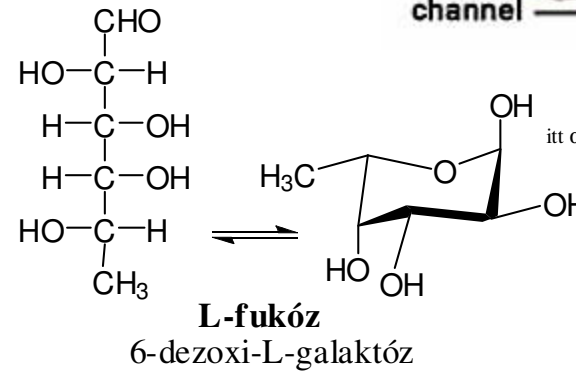
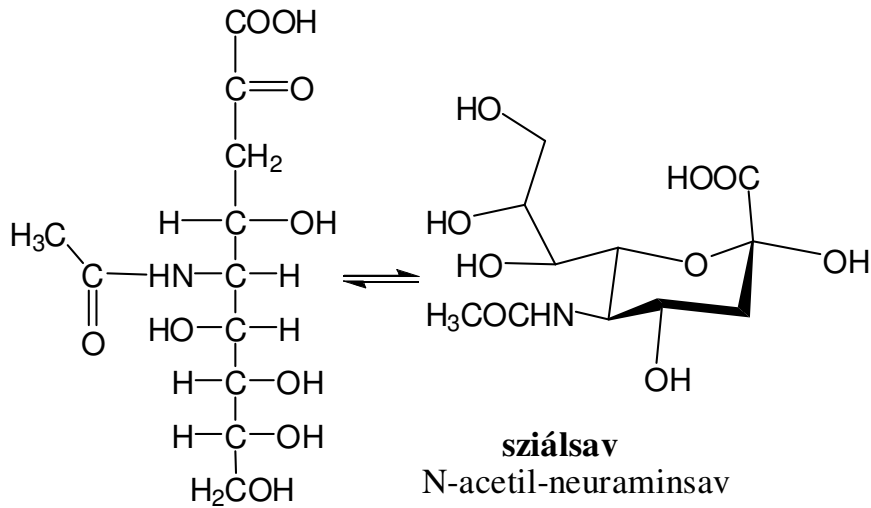
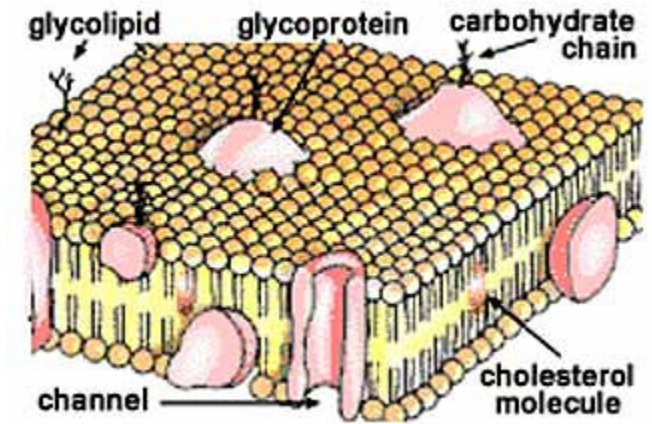
Cellulose

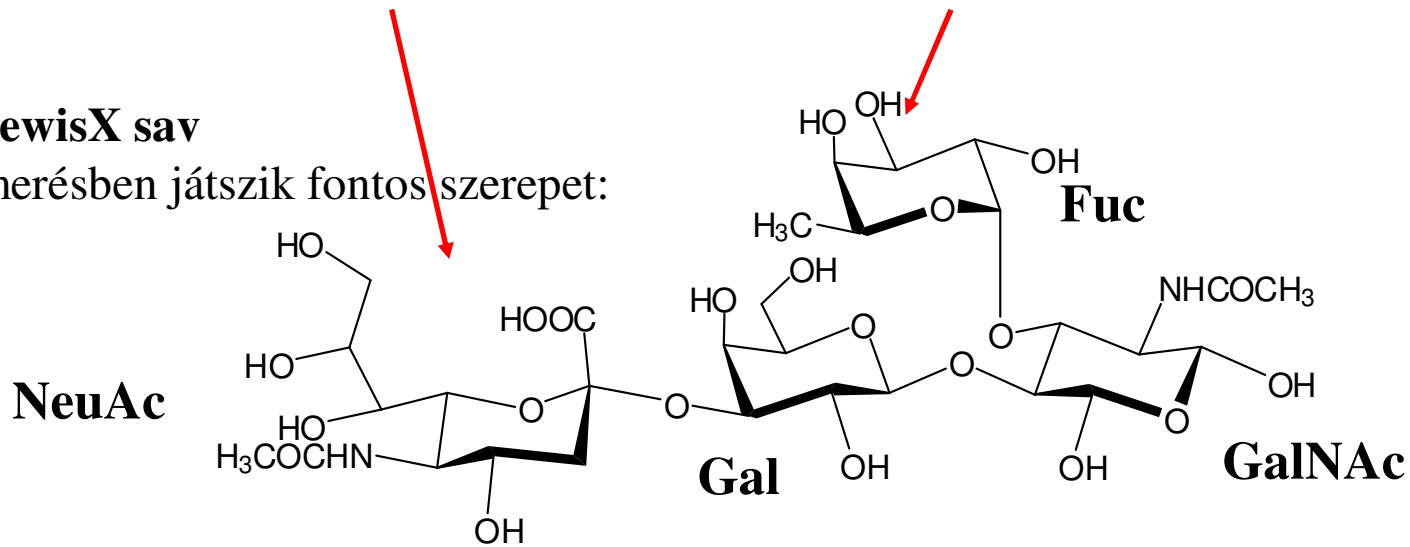
Chitin

A sejt felszín glikolipidjei és glikoproteinjei: a sejt felismerés és az immunrendszer

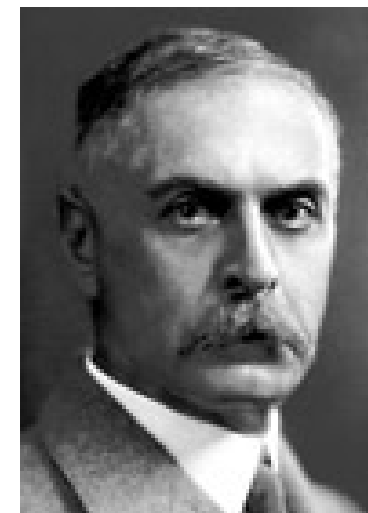
A szialil LewisX sav
a sejt felismerésben játszik fontos szerepet:

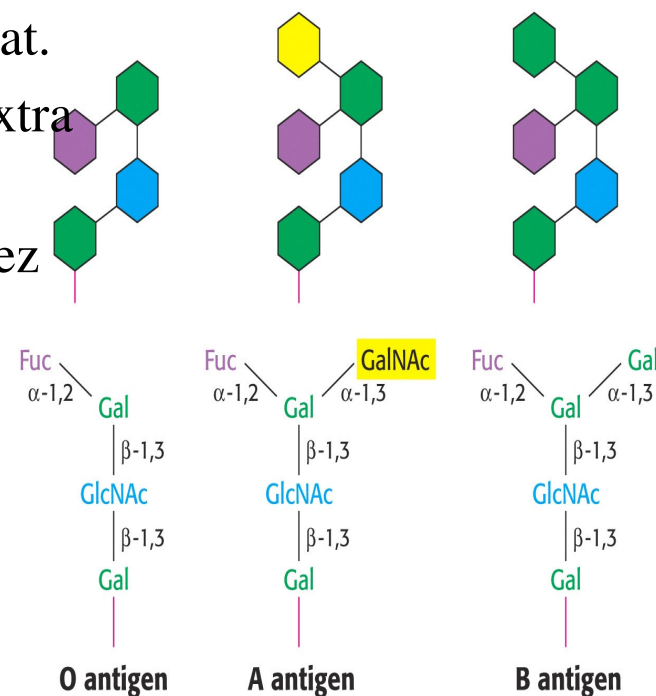
memo: szialilsavban gazdag glikoproteinek kapcsolódnak a szelektin nevű fehérjéhez.

Glikoproteinek

- Az eukarióták membránjának kb 5%-a szénhidrát, ezek glikoproteinek és glikolipidek formájában vannak jelen.
  - A vércsoport antigének szénhidrát része 3 különböző szerkezettel rendelkezik,
  - A három szerkezet közös oligoszacharid **alap vázát H** antigénnek nevezzük (**O vércsoport antigén**)
- **A glikozil transzferáz enzimek** katalizálják a H antigén alap vázra glikozidos kötéssel kötött monoszacharidokat.
  - Monoszacharid specifikus glikozil transzferázok extra monoszacharidot helyeznek a H antigén alapvázra.
  - **A glikozil transzferáz A** N-acetil-galaktozamin helyez az alap vázra (**A vércsoport**).
  - **A glikozil transzferáz B** galaktóz kötő enzim (**B vércsoport**).

Karl Lansteiner
1930

A vércsoport poliszacharidok: az A, B és 0 vércsoportokat az A, B és H sejt felszíni marker poliszacharidok határozzák meg.

Az „A” vércsoportú személy vörösvérsejt felszínén **A antigén** található, míg vérplazmájában **B antitest** úszik.

A „B” vércsoportú személy vörösvérsejt felszínén **B antigén** található, míg vérplazmájában **A antitest** úszik.

A „AB” vércsoportú személy vörösvérsejt felszínén **A és B antigének** található, míg vérplazmájában sem A sem B antitestek nem úsznak.

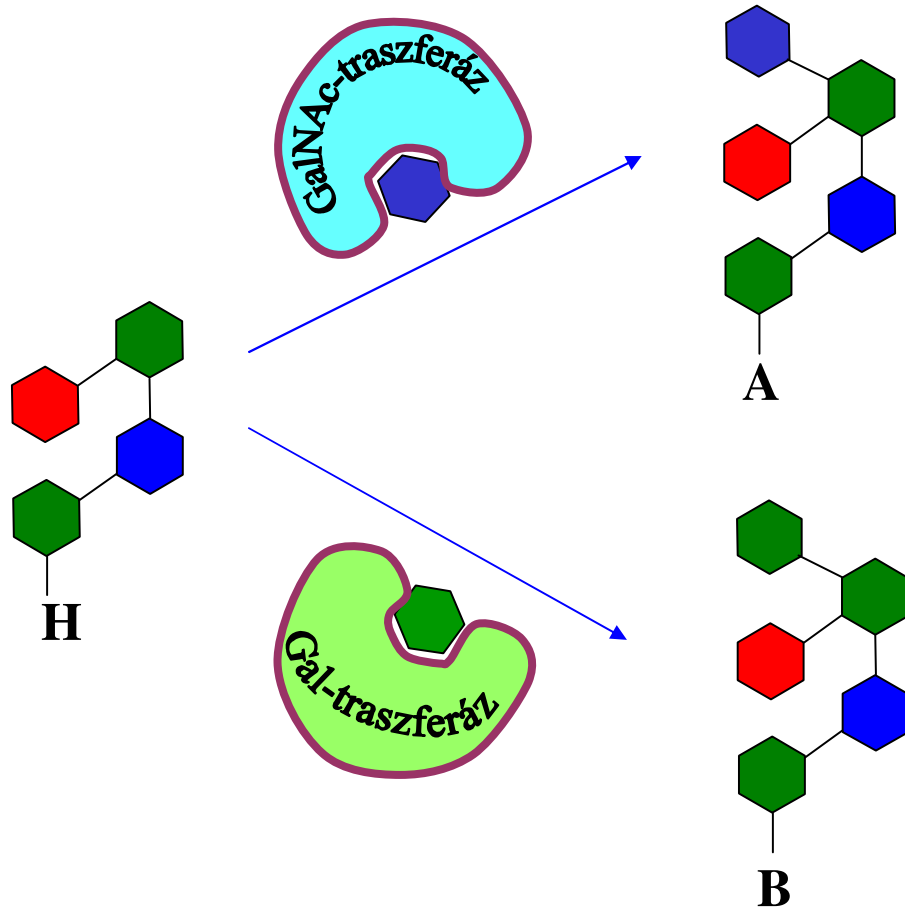
A „0” vércsoportú személy vörösvérsejt felszínén nincsen sem A sem B antigén, míg vérplazmájában **A és B antitestek** úsznak.

Karl Landsteiner
1930

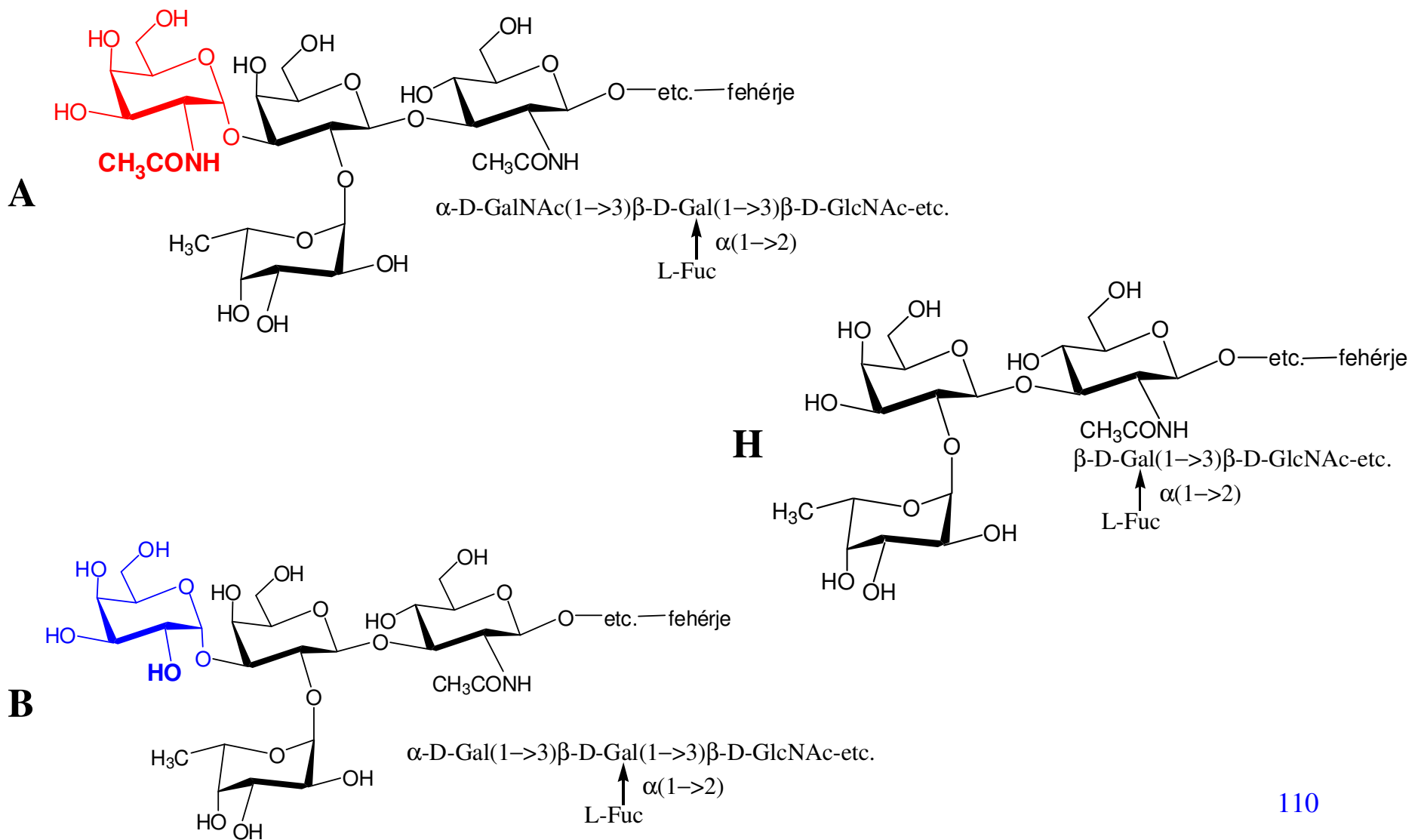
	Group A	Group B	Group AB	Group O
Red blood cell type				
Antibodies present			None	
Antigens present	A antigen	B antigen	A and B antigens	No antigens

A vércsoport poliszacharidok: egyetlen enzim különbözősége:

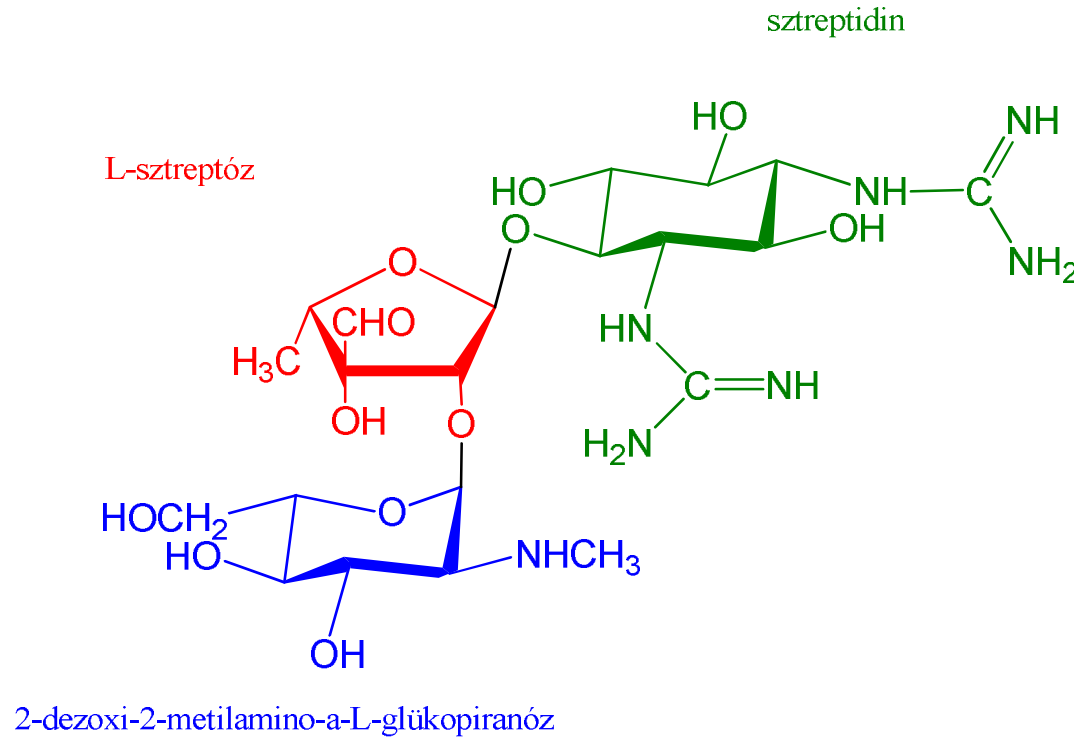
Az „A” vércsoportú személy vérében a GalNAc-traszferáz, míg a B vércsoportú esetében a Gal-traszferáz enzim végzi a H-antigén módosítását. A 0-s vércsoportú személy esetében egyik enzim sem aktív.

A vércsoport poliszacharidok: A, B és H antigének a cukor részben különböznek:

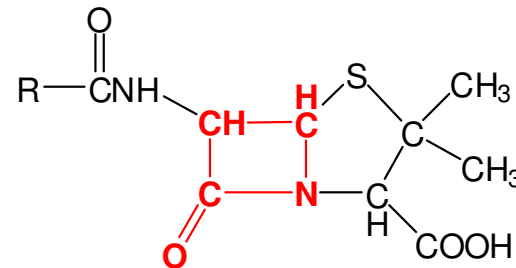

Szénhidrát antibiotikumok: a sztreptomycin (1944-ben izolálták)

A sztreptomycin kémiai szerkezete:

memo: igen hatékony antibiotikum a penicillin rezisztens baktériumtörzsek ellen.

Mi minden van tehát a mézben?

A méz kb. 82%-a szénhidrát és 17%-a víz. Monoszacharidok közül fruktózt (38.2%) és glükózt (31%), diszacharidok közül (~9%) szacharózt, maltózt, izomaltózt, maltulózt, turanózt és kojibiózt tartalmaz. Oligoszacharid tartama (4.2%) viszonylag alacsony.

Szerves savak a mézben: hangyasav, ecetsav, vajsav, citromsav, borostyánkősav, tejsav, piroglutaminsav és glükonsav, valamint aromás karbonsavak. A legfontosabb ezek közül a glükonsav, amely a glükóz oxidáztól származik.

Aldehidek a mézben: hidroximetil-furfurol. (pH=5 alatt a cukrok egyik jellegzetes bomlásterméke.)

Enzimek a mézben: - invertáz (a szacharózt bontja glükózra és fruktózra), amiláz (a keményítőt darabolja kisebb cukrokra), glükóz-oxidáz (a glükózt glükonsav-laktonná, majd tovább glükonsavvá alakítja), kataláz (peroxidit bontja vízre és oxigénre) és a savas-foszforiláz (eltávolítja az inorganikus foszfátokat a szerves foszfátok közül).

Aminosavak a mézben: 18 szabad aminosavat tartalmaz, amelyek között leggyakoribb a Pro.

Vitaminok a mézben: kevés B vitamin (riboflavin, niacin, folsav, pantoténsav és B6) és C-vitamin

Ásványanyagok a mézben: Ca, Fe, Zn, K, P, Mg, Se, Cr és Mn-ionok.

Antioxidánsok a mézben: flavonoidok (pl. pinocembrin), aszkorbinsav, Se (annál több minél sötétebb a méz)

